

**Л. В. Проданова
К. Ю. Шерстюкова**

РОЗПОДІЛ І ПЕРЕРОЗПОДІЛ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Монографія

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Л. В. Проданова
К. Ю. Шерстюкова

**РОЗПОДІЛ І ПЕРЕРОЗПОДІЛ
ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Монографія

«Пономаренко»
Черкаси-2019

УДК 336.226(477):330.15

П 78

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
(протокол № 11 від 28 березня 2019 р.)*

А в т о р и:

Проданова Л. В., доктор економічних наук, доцент
Шерстюкова К. Ю., кандидат економічних наук

Р е ц е н з е н т и:

О. Б. Чернега, доктор економічних наук, професор, в. о. ректора Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

Л. А. Лутай, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ)

Д. В. Солоха, доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки Донецького державного університету управління (м. Маріуполь)

П 78 Розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці : монографія / Л. В. Проданова, К. Ю. Шерстюкова; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг). – Черкаси. : Видавець Пономаренко Р.В., 2019. – 272 с.

ISBN 978-966-2554-54-0

У монографії представлено дослідження теоретичних і методичних проблем розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти, а також регулювання цих процесів в економіці України. Удосконалено класифікацію видів і форм, систематизовано інструменти, методи та важелі розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти. Обґрунтовано засади й складові елементи формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти. Розширено аналітичні підходи щодо виявлення основних етапів становлення регуляторної політики щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці, методичні підходи щодо аналізу динаміки рентних доходів у системі макроекономічних показників. Удосконалено концептуальні засади державного впливу на процеси перерозподілу природно-ресурсної ренти, методичні положення формування накопичувального рентного фонду в національній економіці.

Для викладачів і наукових працівників, студентів, аспірантів, практиків державного управління, а також усіх, хто цікавиться даною науковою проблемою.

УДК 336.226(477):330.15

© Л. В. Проданова, К. Ю. Шерстюкова

© Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2019

ISBN 978-966-2554-54-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Глава 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗПОДІЛУ І ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	10
1.1. Генезис наукових підходів щодо трактування природно-ресурсної ренти, її форм і видів.....	10
1.2. Інструменти та методи розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти.....	27
1.3. Теоретичні основи формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці.....	45
Висновки до глави 1.....	65
Список використаних джерел до глави 1.....	69
Глава 2. АНАЛІЗ РОЗПОДІЛУ І ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	79
2.1. Особливості регуляторної політики щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці.....	79
2.2. Аналіз природно-ресурсної ренти (рентних доходів та рентних платежів) в економіці України.....	95
2.3. Перерозподіл природно-ресурсної ренти через національні рентні фонди (фонди суспільного добробуту): зарубіжний досвід.....	111
Висновки до глави 2.....	138
Список використаних джерел до глави 2.....	142

Глава 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	153
3.1. Напрями вдосконалення концептуальних засад регулювання процесів перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України.....	153
3.2. Пропозиції щодо формування національного рентного фонду України.....	180
Висновки до глави 3.....	198
Список використаних джерел до глави 3.....	202
ПІСЛЯМОВА.....	210
ДОДАТКИ.....	213

ПЕРЕДМОВА

Загальною тенденцією сучасного етапу розвитку економіки є високі темпи приросту споживання природних ресурсів і прогресуюче скорочення їх невідновлюваних видів. Загострення проблем вичерпності традиційних і, особливо, сировинних ресурсів, характерно і для сучасної економіки України. За даними Світового банку, частка природного капіталу (земля, корисні копалини, біоресурси) у структурі національного багатства нашої держави становить 23,5%, а за оцінками міжнародних експертів, природне багатство України у вартісному вимірі співставно з однією десятою часткою золотого запасу світу загалом. Разом із тим, в Україні мають місце прихована експлуатація природних ресурсів, необґрунтоване присвоєння доходів і надприбутків у формі ренти та їх використання обмеженою групою осіб у власних інтересах, неконтрольоване використання національних запасів природних ресурсів. Масштаби тіньового ринку вугілля в країні – близько 5% від загального видобутку, нелегальний видобуток бурштину приносить дохід до 3 тис. дол. щодня, на незаконній вирубці лісу щомісячний обіг грошових коштів може сягати 10 млн. грн. Внаслідок цього частка рентних платежів за користування природними ресурсами в доходній частині державного та місцевих бюджетів залишається низькою й посилює дефіцит коштів для реалізації соціально-економічних програм. Так, за підсумками 2016 р. показник співвідношення суми рентних надходжень Зведеного бюджету України до ВВП становить 2,95%, що у кілька разів нижче, порівняно з іншими країнами. Крім того, поглиблюється соціальне розшарування суспільства внаслідок неконтрольованого збагачення деяких прошарків населення, існує загроза втрати джерел економічного зростання держави у перспективі. Необхідність змін основних засад економічної та регуляторної політики в частині забезпечення ефективного вилучення, розподілу, перерозподілу і використання природно-ресурсної ренти в національній економіці генерує потребу в дослідженні цих процесів.

Проблематику рентних доходів досліджували всесвітньо відомі науковці: А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршалл, Х. Хендерсон, Д. Ворчестер, Г. Таллок, А. Крюгер, Д. Норт,

Дж. Б'юкенен. Значний внесок у розробку рентної проблематики зроблено вітчизняними і зарубіжними вченими, серед яких В. Голян, Б. Данилишин, В. Данілов-Даніл'ян, Г. Задорожний, П. Казначеев, А. Латков, А. Ложнікова, Д. Львов, В. Мещеров, В. Міщенко, І. Михасюк, С. Мочерний, Ю. Разовський, М. Хвесик, Ю. Яковець. Дослідженню економічної природи, механізмів розподілу і перерозподілу доходів суб'єктів національної економіки присвячено роботи таких вчених, як І. Агапова, В. Башко, А. Бичкова, Г. Голуб, Н. Дрозд, С. Кожем'якіна, Л. Лутай, О. Могильний, Г. Панова, С. Пейовіч, Д. Сихимбаєва, А. Соколовська, О. Сухарев, Р. Капелюшніков, Е. Такмакова, О. Чечель, Д. Шайхутдінова, Б. Шапагатова. Теоретико-прикладні аспекти проблеми формування, вилучення та розподілу ренти, а також регулювання цих процесів вивчали О. Боднар, В. Будзяк, С. Гасанов, А. Гражевська, Т. Гуровська, А. Гуслиста, Л. Даниленко, Н. Жикаляк, А. Кацуба, Л. Комекбаєва, П. Коренюк, А. Куліков, В. Логацький, В. Матюха, І. Назаркевич, Т. Осадча, Л. Проданова, Н. Сирлибаєва, А. Сундук. Відзначаючи глибину теоретичних і практичних розробок відповідних проблем у сучасних умовах, зазначимо, що дотепер недостатньо вивченими залишаються питання перерозподілу природно-ресурсної ренти, що визначає актуальність дослідження.

Метою монографічного дослідження була розробка теоретичних та методичних положень стосовно перерозподілу природно-ресурсної ренти та розробка практичних рекомендацій щодо регулювання цього процесу в сучасних умовах функціонування економіки України.

Увагу авторів зосереджено головним чином на розв'язанні таких наукових завдань:

- дослідження генезису наукових підходів щодо трактування сутності, вирізнення форм і видів природно-ресурсної ренти;
- визначення інструментів, методів та важелів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти з урахуванням можливостей адаптації до сучасних умов функціонування економіки України світового досвіду їх застосування;
- обґрунтування засад й складових елементів формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти;

- дослідження процесів становлення регуляторної політики щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці;
- удосконалення методичних підходів до аналізу природно-ресурсної ренти в економіці України;
- обґрунтування концептуальних засад державного впливу на перерозподіл природно-ресурсної ренти в сучасних умовах функціонування національної економіки;
- розробка методичних положень формування накопичувального рентного фонду в національній економіці.

Об'єктом монографічного дослідження обрано процес перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці, а предметом дослідження – сукупність теоретичних, методичних і прикладних положень перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України.

Методологічною основою дослідження є загальні положення економічної теорії, теорії державного регулювання національної економіки, праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів з проблем рентних відносин та їх регулювання. Для вирішення завдань дослідження й досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний та історичний підходи – у процесі дослідження генезису наукових підходів щодо трактування сутності природно-ресурсної ренти; абстрактно-логічний метод – для обґрунтування основних теоретичних положень, визначення понять, формулювання висновків; системний аналіз – для визначення проблем і обґрунтування заходів державної регуляторної політики стосовно перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці; порівняльний аналіз – для вивчення закордонного досвіду застосування інструментів, методів та важелів розподілу і перерозподілу ренти; статистичні методи – при аналізі основних показників розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці. Інформаційну базу дослідження склали нормативно-законодавчі акти України та інших держав світу, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів і Державної казначейської служби України, Державної служби геології та надр України, монографічна та періодична література, власні дослідження авторів.

На думку авторів дослідження, його наукова новизна полягає у розробці й обґрунтуванні теоретичних положень, методичних

підходів та прикладних рекомендацій щодо перерозподілу природно-ресурсної ренти та регулювання цього процесу в сучасних умовах економіки України.

В пропонованій монографії основними елементами наукової новизни виступають такі положення:

– обґрунтовано засади формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти та запропоновано логіко-змістовну схему його основних елементів на основі сукупності взаємозв'язків суб'єктів національної економіки, умов їх взаємодії, а також регуляторів умов і взаємозв'язків у ході процесу перерозподілу доходів, зумовлених використанням у національному господарстві природних ресурсів, що дає можливість сформулювати систему заходів державного впливу на процеси перерозподілу рентних доходів у національній економіці;

– запропоновано концептуальні засади державного впливу на процеси перерозподілу природно-ресурсної ренти, що ґрунтуються на визначенні основних напрямів і заходів економічної та регуляторної політики, спрямованих на вдосконалення інституційно-правового та організаційно-економічного забезпечення регулювання, що в кінцевому підсумку сприятиме зростанню доходів економічних суб'єктів національної економіки та підвищенню суспільного добробуту;

– запропоновано методичні положення формування накопичувального рентного фонду в національній економіці, в основу яких покладена адаптація закордонного досвіду функціонування таких фондів, що включають визначення мети створення фонду, напрямів цільового використання коштів, джерел формування активів, структури фонду, специфіки та етапів реалізації дивідендної програми, що дозволяє вдосконалити загальну методологію й систему інструментів акумулювання та цільового використання природно-ресурсної ренти в національній економіці;

– розвинуто класифікацію природно-ресурсної ренти за рахунок уточнення її видів та відповідних форм залежно від використовуваного ресурсу, способу його отримання, умов формування, корисності або шкоди, сфери господарювання, галузі діяльності, а також за аналітичною та територіальною ознаками, що сприятиме більш глибокому розумінню змістовних характеристик природно-ресурсної ренти як економічної категорії;

– систематизовано інструменти, методи та важелі розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти з урахуванням зарубіжного досвіду застосування прав власності на природні ресурси і об'єкти, надання державою права користування надрами, функціонування бюджетної і податкової систем, що забезпечують перерозподіл ренти в національній економіці відповідно до принципів справедливості, соціальної та економічної ефективності;

– розвинуто аналітичний підхід щодо виявлення основних етапів формування регуляторного забезпечення розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці, що ґрунтується на критичному аналізі законодавчої бази і змін національного законодавства в частині специфікації прав власності на природні ресурси, умов використання і користування ресурсами, системи інструментів бюджетно-податкового регулювання, що дозволяє окреслити основні напрями вдосконалення регуляторної політики з метою забезпечення ефективного розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти;

– розвинуто методичний підхід щодо аналізу динаміки рентних доходів у системі макроекономічних показників, що на відміну від існуючого, включає використання показників виробництва та доходу за видами економічної діяльності (відповідно до секцій КВЕД); рентабельності діяльності підприємств за видами економічної діяльності; доходів і витрат Зведеного бюджету України, державного та місцевих бюджетів, зокрема доходи від рентної плати, що уможлиблює виявлення рентної складової в доходах та прибутках окремих галузей, дозволяє окреслити деструктивні тенденції розвитку процесів перерозподілу рентних доходів у національній економіці.

Всі ці нові або відносно нові теоретичні положення сприяють насамперед вирішенню актуального наукового завдання щодо поглиблення і розвитку теоретичних засад та методичних рекомендацій щодо перерозподілу природно-ресурсної ренти та регулювання цього процесу в економіці України.

Глава 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗПОДІЛУ І ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1.1 Генезис наукових підходів щодо трактування природно-ресурсної ренти, її форм і видів

Рента – одне з фундаментальних понять економічної науки, інтерес до змісту якого триває сотні років і не вщухає до цього часу. Ренту як економічну категорію науковці вивчали і досліджували у числі найперших. Але остаточного пояснення природи ренти, механізмів її формування і розподілу економічна наука не надала й дотепер. Більше того, сфера рентних відносин і перелік ресурсів, з яким пов'язують виникнення та прояв ренти, постійно розширюється [1].

На думку сучасних економістів, різноманіття поглядів у сфері рентних відносин сягає таких масштабів, що навіть стислий їх огляд виявляється наочною ілюстрацією всієї історії розвитку економічної науки. Жодна з відомих економічних категорій не викликала так багато дискусій, так і залишившись до кінця незрозумілою. Окремі дослідники навіть відносять ренту до так званих «мерехтливих» економічних категорій: «...бувають категорії мерехтливі, ледь відчутні, але вимірні, багатозначні, про суть яких йдуть нескінченні суперечки. Це категорії не віртуальні, а цілком реальні У числі таких мерехтливих категорій перше місце по праву належить ренті» [2, с. 5].

Вважається, що термін «рента» походить від пізньолатинського «rendita» і латинського «reddita» – віддана назад, повернена. За іншою версією: з німецької «rente», з французької «rente», від латинського «redo» – повертаю, сплачую. Але у різних мовах термін має різне значення: у німецькій словом «rente» позначається пенсія, в англійській «rent» – орендна або квартирна плата, у французькій «rente» – щорічний дохід, що отримується власником за облігаціями державних позик [3].

Дослідження ренти займало важливе місце в економічній науці впродовж усіх етапів її розвитку. Генезис наукових підходів щодо трактування природи ренти, розуміння змісту цієї економічної категорії відбувається в процесі еволюції теорії ренти, яка, у свою чергу, є віддзеркаленням розвитку виробничих відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил.

Започаткування теорії ренти пов'язане з напрацюваннями фізіократів та представників класичної школи політичної економії у результаті дослідження передовсім земельної ренти [4, с. 20]. Фізіократи Ф. Кене та В. Петті природу ренти пов'язували з дією сил природи і вважали її єдиною формою створеного в країні (додаткового) продукту (у фізіократів – «чистого» продукту). Вони стверджували, що особи, зайняті в промисловому виробництві, виробляють лише стільки, скільки споживають (заробітну плату і прибуток); особи ж, які зайняті землеробством, створюють понад те ще й надлишок, який носить назву ренти. Розмірковуючи таким чином, фізіократи вважали, що тільки те, що збільшує сукупний («чистий») дохід землеробства, збільшує і багатство країни: чим вище земельна рента, тим багатше суспільство.

Подальший розвиток теорії рентних відносин пов'язаний з працями А. Сміта і Д. Рікардо. А. Сміт у праці «Дослідження про природу та причини добробуту націй» (1776 р.) визначає ренту як плату за користування землею. Також він характеризує ренту як складову частину вартості новоствореного продукту і як результат дії природи. Він вважав, що рента пов'язана з приватною власністю на землю і є результатом неоплаченої праці сільськогосподарських робітників. Окрім земельної ренти розглядав «ренту з копалень» і «лісову» ренту [5; 6]. Д. Рікардо в книзі «Начала політичної економії і оподаткування» (1817 р.) відмовився від спроби пояснити ренту дією сил природи. Д. Рікардо відзначав, що: вартість створеного продукту не складається, а розпадається (розподіляється) на доходи, у тому числі ренту; рента утворюється відповідно до закону вартості, і її основою є праця сільськогосподарських робітників. Підставою для отримання ренти вчений пропонував приватну власність: «Води річок і морів, що володіють силою приводити в дію наші машини і судна, живити нашу рибу, також мають продуктивну силу; вітер, який рухає наші млини, і навіть сонячне тепло працюють на нас. Але, на щастя, ще ніхто не зміг сказати: «вітер і сонце мої, і за послуги, які вони

надають, треба платити» [7, с. 432]. Д. Рікардо досліджував земельну ренту, диференціальну земельну ренту, а також визнавав існування «гірничої» ренти.

Велику увагу дослідженню ренти приділили представники марксизму. Зокрема, науковим доробком К. Маркса (та його послідовників) вважається: доведення до логічної завершеності концепції земельної ренти, заснованої на трудовій теорії вартості; поглиблення учення класиків щодо диференціальної земельної ренти шляхом обґрунтування її якісної та кількісної визначеності; запровадження в науковий вжиток поняття «абсолютна земельна рента» [4, с. 20]. Більш повне та узагальнююче наукове висвітлення теорії ренти міститься у III томі фундаментальної праці К. Маркса «Капітал. Критика політичної економії» (вийшла друком вже після його смерті у 1894 році). Маркс розрізняв абсолютну та диференціальну ренту: рента, яку приносить гірший з природних об'єктів, що знаходяться в експлуатації, – абсолютна; інші природні об'єкти приносять вищу ренту, ніж гірший об'єкт, а різниця між цими величинами становить ренту диференціальну [8, с. 768]. Він дослідив чинники, форми, умови утворення, джерела та механізм розподілу земельної ренти; показав, що рента – відособлена частина доданої вартості, яка набуває форми надприбутку і привласнюється землевласниками; виділив два різновиди монополії на землю – монополію на землю як на об'єкт господарства і монополію приватної власності на землю, проаналізував зумовлені ними диференціальну і абсолютну ренти. Заслугою К. Маркса є дослідження форм диференціальної земельної ренти: диференціальної ренти I, що пов'язана з відмінністю в родючості різних земельних ділянок; диференціальної ренти II, яка з'являється у результаті зростання продуктивності додаткових вкладень капіталу на одній і тій же землі [8, с. 789].

Подальший розвиток теорії ренти пов'язаний з доробком представників неокласичного напряму економічної науки та ґрунтується на маржинальному підході. А. Маршалл у книзі «Принципи економічної науки» (1890 р.) суттєво розширив сферу досліджень і запропонував теорію економічної ренти. Вважав ренту платою за будь-який ресурс (фактор) і доходом не просто від виробничого фактора землі, а від будь-якого ресурсу виробництва, що використовується в господарській діяльності і пропозиція якого

обмежена («нееластична» у Маршалла). Називаючи економічну ренту «квазірентою» (квазі – перша частина складних слів, що відповідає поняттю «ніби», «несправжній») запровадив в науковий вжиток це поняття. Зауважував, що термін «рента» краще використовувати для позначення «вільних дарів природи», а термін «квазірента» – вживати стосовно доходу, одержуваного за рахунок створених людиною машин і інших знарядь виробництва [9, с. 135]. Отже, виокремивши поняття квазіренти з поняття ренти взагалі, тобто з виду доходу, який можна отримати без додаткових підприємницьких зусиль, А. Маршалл тим самим виділив і природну (природно-ресурсну) ренту. Аналізував ренту мікрорівня (з позиції окремої фірми): відзначав, що рента економічна – частина прибутку, яку фірма може отримати, знизивши собівартість порівняно з іншими фірмами, що працюють у цій галузі, за рахунок раціонального управління, вдалого розміщення фірми від ринків сировини чи ринків збуту. Виділяв такі різновиди ренти: земельна, природна, нафтова, капітальна і т.д., «майже до нескінченності». Інший дослідник того ж часу Х. Хендерсон у своїй праці «Пропозиція і попит» (1922 р.) пов'язує ренту з альтернативними витратами (витратами втрачених можливостей) і визначає її як різницю між доходом від експлуатації одиниці деякого фактора в даній галузі і доходом такої ж одиниці в іншій галузі. Ще один представник цього напрямку економічної науки Д. Ворчестер у статті «Перегляд теорії ренти» (1946 р.) також ув'язував економічну сутність ренти з поняттям альтернативної вартості і зазначав, що «для більшості людей рента все ж пов'язана передусім з використанням активів тривалого користування, а не з надлишковими доходами. Професійні економісти... стали асоціювати ренту з надлишковими доходами» [10].

Особливий внесок у розвиток загальної теорії ренти належить представникам інституціоналізму. Безпосередньо природно-ресурсну ренту вони не досліджували, але розширили коло суб'єктів рентних відносин та видів ренти; дослідили вплив на рентні відносини і формування тих або інших правил визначення величини ренти факторів позаекономічного характеру; обґрунтували теорію «пошуку ренти»; розкрили причини рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Вважається, що рентоорієнтована поведінка економічних суб'єктів як специфічне явище вперше була описана в 1967 р. Г. Таллоком, а

термін «пошук ренти» запроваджено у науковий вжиток у 1974 р. А. Крюгер для позначення «поведінки економічних агентів в інституційних умовах, де індивідуальні зусилля, спрямовані на максимізацію прибутку, породжують втрати суспільства, а не вигоди для нього» [4, с. 20; 11; 12]. На думку Г. Таллока, пошук ренти – це використання ресурсів з метою отримання ренти, де рента виникає з чогось такого, що має негативну суспільну цінність [цитуються за 6, с. 238]. Представники інституціоналізму довели, що інституціональні фактори суттєво впливають на рентоорієнтовану поведінку, оскільки саме інститути здатні зменшити невизначеність, структурувати повсякденне життя суспільства, організувати взаємовідносини між людьми та організаціями, створити умови функціонування ринків і визначити систему мотивів і стимулів ринкової поведінки та ринкових відносин [13, с. 65].

Отже, в економічній науці сформувались три підходи щодо трактування сутності ренти та природно-ресурсної ренти як її різновиду, табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Наукові підходи до трактування сутності природно-ресурсної ренти

Представники наукового напрямку, автори концепцій	Особливості підходу в трактуванні природно-ресурсної ренти
1	2
А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.: грунтовний аналіз земельної ренти; запропоновано концепції абсолютної і диференціальної ренти; надано якісне та кількісне визначення ренти; визнання можливості утворення «ренти з копалень», гірничої і лісової ренти	Об'єкт дослідження – переважно земельна рента. З позиції трудової теорії вартості рента визначена як одна з форм доданої вартості. Зауважували, що важливою умовою утворення земельної ренти є два види монополії на землю: монополія приватної власності на землю і монополія на землю як об'єкт господарювання. Перша приводить до утворення абсолютної ренти, а друга – створює диференціальну ренту. Визнали існування ренти всюди, де сили природи можуть бути монополізовані і забезпечують додатковий прибуток (зокрема в гірничо-видобувній галузі, промисловості, будівництві тощо). Відзначали, що в умовах ринкового капіталістичного господарства рента є надлишком доданої вартості відносно середнього (для певної галузі) прибутку

Закінчення табл. 1.1

1	2
<p>А. Маршалл, Х. Хендерсон, Д. Ворчестер та ін.: розроблено теорію економічної ренти (квазіренти); вивчено природно-ресурсну ренту в процесі аналізу економічної ренти; запропоновано концепцію економічної ренти конкретних ринків (ресурсів та факторів виробництва); визначено ренту мікрорівня; визнання різновидів ренти: природної, земельної, нафтової та ін. «майже до нескінченності»</p>	<p>Поняття ренти є одним з ключових. Об'єктом дослідження, одночасно з економічною рентою (квазірентою), є природно-ресурсна рента (але такий термін безпосередньо не використовується). Пов'язували ренту з отриманням надприбутку від різних ресурсів та факторів (виробництва). В усіх моделях економічної поведінки суб'єктів (орієнтованої на максимізацію вигоди та мінімізацію втрат) передбачається, що суб'єкти отримують ренту – «дохід від використання ресурсів».</p> <p>На основі маржиналістичних методологічних принципів аналізу рента трактується як надлишковий (незароблений) дохід від використання обмежених ресурсів і факторів (пропозиція яких на ринку обмежена, а попит на них високий). Пов'язали ренту з альтернативними витратами (витратами «втрачених можливостей»), запропонували обчислювати її як різницю між доходом від експлуатації одиниці деякого ресурсу/фактору в даній галузі і доходом такої ж одиниці в іншій галузі. Визначили економічну ренту мікрорівня (з позиції окремої фірми, на різних ринках) як частину прибутку, яку фірма може отримати, знизивши собівартість порівняно з іншими фірмами, що працюють у галузі, за рахунок раціонального управління, вдалого розміщення фірми відносно ринків сировини чи ринків збуту</p>
<p>Г. Таллок, А. Крюгер, Д. Норт, Дж. Б'юкенен та ін.: запропоновано концепцію пошуку ренти і рентоорієнтованої поведінки; доведено, що інститути влади та власності суттєво впливають на рентоорієнтовану поведінку</p>	<p>Трактували ренту як орендну плату, яка, по суті, є трансакційною частиною господарських витрат – витрат підприємця на укладення договору оренди. Розглядали рентоорієнтовану поведінку економічних суб'єктів як конкретний прояв рентних відносин у сучасній економіці.</p> <p>З позицій інституційного підходу дослідили вплив на рентні відносини і формування ренти факторів позаекономічного характеру, насамперед інститутів та інституційного середовища – сукупності формалізованих і неформалізованих норм, правил, а також механізмів їх реалізації, які впливають на рішення економічних суб'єктів. Довели, що інститути та інституційне середовище суттєво впливають на рентоорієнтовану поведінку, оскільки вони здатні зменшити невизначеність, структурувати та організувати взаємовідносини між людьми та організаціями, створити умови, в яких функціонують ринки, і визначити систему мотивів і стимулів ринкової поведінки та ринкових відносин. Вважали, що інститути влади та власності впливають на рентоорієнтовану поведінку – діяльність, спрямовану або на використання монопольного положення, або на отримання доступу до преференцій, на відміну від прагнення до отримання прибутку в процесі конкуренції</p>

Джерело: розроблено на основі [14; 15; 5; 7; 16; 8–12; 17; 18; 19; 3; 2; 13; 6]

Один із зазначених підходів пов'язаний з доробком представників класичної школи політичної економії та побудований на основі трудової теорії вартості. З позицій цього підходу рента (земельна) досліджується як одна з форм доданої вартості (створеного продукту і відповідного доходу). Інший підхід сформовано на основі маржиналістичних методологічних принципів економічного аналізу представниками неокласичної школи економічної науки, зокрема щодо визначення величини вартості (цінності). Рента трактується як надлишковий дохід (надприбуток, додатковий дохід) від використання будь-якого обмеженого ресурсу і виробничого фактору. Третій із зазначених підходів щодо розуміння сутності та визначення природи ренти ґрунтується на інституціональному підході, згідно з яким на поведінку економічних суб'єктів, зокрема на їх активний «пошук ренти», суттєво впливають позаекономічні фактори та функціонування відповідних інститутів, зокрема інституту власності. Розробивши теорію диференціальної та абсолютної земельної ренти, класики фактично не розглядали ренту як дохід від інших факторів виробництва. Неокласична школа розширила поняття ренти як доходу від будь-якого ресурсу/фактору і вказала на виникнення ренти в результаті виняткового права на ресурс. Однак представники неокласичного напряму не розглядали специфічність ресурсів і специфікацію прав власності, що стало предметом аналізу представників інституціоналізму. Практично всі елементи зазначених методологічних підходів до дослідження ренти та природно-ресурсної ренти мають місце та широко застосовуються в сучасній економічній науці.

Однією з особливостей сучасної економічної науки є поєднання дослідження внутрішньої сутності і змісту економічних явищ з детальним аналізом форм їх прояву. Доволі значна частина представлених у сучасній економічній літературі досліджень природно-ресурсної ренти присвячена вивченню конкретних форм її прояву (різновидів) (табл. А1 Додатку А [20; 13; 21–30; 2; 31; 32; 6; 18; 33–49]). На підставі їх ґрунтового аналізу є можливість узагальнити розуміння поняття та класифікувати форми і види природно-ресурсної ренти в сучасній науковій літературі.

Стосовно природних ресурсів поняття «рента» найчастіше використовується в таких значеннях:

– плата за користування ресурсами (платіж власнику);

– дохід власника (користувача) ресурсу, отриманий у результаті експлуатації (на правах власності або господарювання) ресурсу (як фактору виробництва).

Форми та види природно-ресурсної ренти (доходів від використання природних ресурсів у національній економіці¹) у науковій літературі класифікують за декількома критеріями (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Узагальнення критеріїв класифікації форм та видів природно-ресурсної ренти (доходів, що пов'язані з використанням природних ресурсів)

Джерело: авторська розробка

В залежності від виду використовуваного у господарській діяльності ресурсу розрізняють: земельну, гірничу, водну, лісову та

¹ Форми і види природно-ресурсної ренти як плати за використання ресурсів в національній економіці більш детально розглядаються в п. 1.2 монографії.

інші види ренти [48; 42, с. 182-183; 45, с. 7; 47; 19, с. 127; 43, с. 5; 46, с. 16; 2, с. 18; 50, с. 24-26; 51, с. 524-525]. Загальним для більшості існуючих підходів до визначення природно-ресурсної ренти є визнання того, що рентний дохід пов'язаний із залученням до господарської діяльності різноманітних, різноякісних відтворюваних та невідтворюваних обмежених природних ресурсів («породжується» і «продукується» відповідним ресурсом), а відмінність між різними видами рент полягає в різних видах ресурсів. На цій основі пропонуються найрізноманітніші класифікації видів природно-ресурсної ренти (доходу). Сучасний етап розвитку економіки характеризується різноманітністю факторів і ресурсів, що залучаються до суспільного виробництва. Відповідним чином ускладнюється і потік доходів, утворення яких пов'язується з використанням відповідних ресурсів/факторів. Сьогодні дохід у формі ренти можна одержати, використовуючи, наприклад, водні, морські, біологічні ресурси, сонячну енергію, космічний простір (у результаті застосування радіотрансляційних супутників або радіохвильові діапазони для чергового покоління мобільних телефонів, що надають доступ до системи інтернет і т. ін.) [18, с. 14].

За способом отримання природно-ресурсну ренту поділяють на дві групи: отриману в процесі експлуатації відповідного природного ресурсу (об'єкта: земельної ділянки, родовищ корисних копалин, водного об'єкта, лісових ресурсів та ін.) у виробництві або від його передачі (власником) в оренду [51, с. 524-525].

За умовами формування розрізняють абсолютну, диференціальну I і II ренти. Економісти-теоретики вважають, що ці види ренти є віддзеркаленням прояву її багатьох якостей, її конкретними формами (земельної, гірничої, водної, лісової та ін. ренти). Водночас ці форми відображають природу явища (ренти), основне, визначальне в ренті, її зміст і сутність. Змістом ренти виступають економічні відносини, що виникають у процесі створення, розподілу, перерозподілу і споживання: вартості продукту («споживчої» і «доданої», що створена працею людини – з позицій трудової теорії вартості); цінності продукту («граничного», обмеженого, що є результатом взаємодії усіх використовуваних виробничих факторів – у рамках маржинального підходу до визначення вартості-цінності). Згідно з трудовою теорією вартості, вартість («додана») створюється живою працею

людини. Ресурси і фактори (засоби виробництва, у тому числі і особливий засіб – «земля») беруть участь лише у створенні споживчої вартості (корисних якостей товару), але не вартості. Вартість товару створюється живою працею, а вартість речових факторів виробництва переноситься на вартість нового товару працею найманих працівників. Засоби виробництва, природні ресурси, знання (інформація), управління й організація виробництва виступають як фактори, що впливають на рівень витрат виробництва і продуктивність праці. Створена живою працею додана вартість розподіляється у формі прибутку, заробітної плати, відсотка, ренти. Отже, жива праця є джерелом утворення доходів. З позицій маржинального аналізу, у створенні благ (товарів, продуктів) і доходів (ренти) беруть участь усі фактори (праця, земля і природні ресурси, капітал, а також «підприємницька здібність»). У процесі виробництва можлива їх взаємозамінність, а найвища ефективність виробництва та максимізація доходів досягається оптимальним поєднанням факторів. Оскільки продуктивність кожного фактору також залежить від взаємодії з іншими, остільки створений продукт (його цінність; корисність, запаси якої обмежені, рідкісні) визначається як результат взаємодії всіх застосовуваних факторів. Дохід від кожного фактору визначається його ринковою ціною, яка залежить від таких умов: співвідношення попиту і пропозиції на даний фактор і на кінцевий продукт, що виготовляється з його використанням, стану конкуренції і монополізму на ринку. Взаємодія перелічених умов стихійно визначає ринкову ціну кожного фактору виробництва. З позицій маржинального аналізу, цей принцип забезпечує справедливий розподіл факторних доходів у суспільстві (прибутку, відсотка, заробітної плати та ренти). Результатом аналізу вартості-цінності є система категорій (додана вартість і споживча вартість товару; цінність блага і корисність блага; ціна продукту і ціна ресурсу та ін.) як вихідна умова для розуміння природно-ресурсної ренти. Теорія вартості виступає основою аналізу ренти як однієї з форм доходу від експлуатації ресурсу або плати за його використання.

Сучасні дослідники ренти відзначають тенденцію універсалізації економічного змісту, еволюції різних форм ренти, запропонованих свого часу класиками економічної науки для

земельної ренти, і, відповідно, сучасного трактування змісту природно-ресурсної ренти [52, с. 32].

Абсолютна форма земельної ренти, з позицій марксизму, зумовлена монополією приватної власності на землю. З точки зору представників неокласичного напрямку, абсолютна або «чиста економічна рента», зумовлена обмеженістю будь-якого виробничого ресурсу/фактору (землі, корисних копалин, води, лісів та ін. природних ресурсів, кількість яких обмежена), «нееластичністю його пропозиції відносно ціни». Як відомо, К. Маркс зміг пояснити механізм утворення абсолютної ренти, враховуючи дію закону вартості: абсолютна рента може утворюватися лише за умови, коли органічна будова капіталу в сільському господарстві нижча від середньогалузевої органічної будови промислового капіталу. З точки зору неокласиків, причиною абсолютної ренти є неможливість підвищення інтенсивності використання і залучення додаткової кількості ресурсу/фактору (з технічних чи економічних причин) за умов, коли пропозиція і ресурсу/фактору і продукту стає абсолютно нееластичною.

Сучасні дослідники вважають, що абсолютна природно-ресурсна рента отримується через те, що пропозиція природних ресурсів обмежена, що вони вичерпні, невідтворювані або важковідтворювані: абсолютна рента присутня на всіх об'єктах розробки (земельних ділянок, родовищ корисних копалин, водних об'єктів і ділянок лісу) і значною мірою визначається ціною природного ресурсу [51, с. 522, 524]. Деякі економісти заперечують існування абсолютної природно-ресурсної ренти в реальній дійсності та сучасних умовах, оскільки, наприклад, у сільському господарстві розвинутих країн органічна будова капіталу не нижча, ніж у провідних галузях промисловості. Додатковими аргументами є доволі висока технічна озброєність праці і стрімке скорочення чисельності працюючих. Тому, вважають прибічники зазначеної точки зору, у таких умовах не виникає надлишок прибутку над середнім прибутком. Їх супротивники справедливо зауважують: причина виникнення абсолютної ренти – монополія приватної власності на землю – залишається. Вони також вважають, що слід брати до уваги деякі інші соціально-економічні фактори й умови утворення високої норми прибутку в сільському господарстві, яка є джерелом абсолютної ренти (прискорений рух обігових коштів,

використання дешевої робочої сили, економія на основних фондах, податкові пільги, регулювання цін, дотації, субсидії держави тощо).

Диференціальна рента зумовлена монополією на ресурс як об'єкт господарювання: диференціальна рента I виникає внаслідок неоднорідності обмежених ресурсів та їхньої стійкої диференціації за умовами експлуатації; диференціальна рента II утворюється внаслідок інтенсивного ведення господарства і додаткових вкладень капіталу, що підвищують якісні характеристики обмеженого ресурсу [6, с. 56]. Кращі умови експлуатації природних ресурсів (природних об'єктів – земельних ділянок, родовищ корисних копалин, водних об'єктів і ділянок лісу) із кращими природними властивостями і характеристиками сприяють зниженню витрат в процесі виробництва кінцевого продукту і збільшенню прибутку, результатом чого є утворення додаткового доходу – диференціальної ренти I. Додатковий прибуток, який є результатом послідовних вкладень капіталу протягом експлуатації природних об'єктів і формується в процесі впровадження та використання інновацій та високотехнологічних нововведень – диференціальна рента II – супроводжується зростанням витрат на виробництво одиниці продукції і цін на ринку, збільшенням господарської цінності природних об'єктів [51, с. 524].

Деякі сучасні дослідники виокремлюють диференціальну ренту III. Так, Ю. Яковець вважає, що на рівні світової економіки існує три форми природної і земельної ренти: у диференціальній ренті III роду – надприбуток, одержуваний в більш ефективних з числа взаємозамінних галузей. На його думку, співвідношення цих форм (I, II і III) для різних видів ренти неоднакове і з часом може змінюватись [2, с. 9]. А. Латков вважає, що: диференціальна рента I виникає на етапі придбання ресурсу за умови унікальності його характеристик і розташування; диференціальна рента II формується на етапі застосування капіталу до ресурсу в процесі ресурсокористування при унікальних характеристиках ресурсу, які проявляються згодом або змінюються; рента III роду пов'язана з обслуговуванням створеного продукту на етапі його реалізації [19, с. 37]. Окремі вчені вважають вивчення конкретних форм ренти (абсолютної, монопольної, диференціальної ренти I і II типів), а також подальший їх розвиток (диференціальна рента III роду та ін.) неактуальним [52, с. 32-33].

Узагальнення уявлень щодо умов формування природно-ресурсної ренти в сучасній економічній літературі представлено на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Узагальнення уявлень щодо умов формування природно-ресурсної ренти в сучасній економічній літературі
Джерело: авторська розробка

Залежно від рівня аналізу господарської діяльності, за територіальною ознакою розрізняють ренту (дохід): мікрорівня (формується в межах окремого ринку), мезорівня (в окремому

регіоні або галузі – регіональна, галузева рента), макрорівня (в національній економіці – національна рента); мегарівня (світова, глобальна рента) [2, с. 18; 6, с. 59-60; 53]. Отже, рента формується на всіх рівнях господарської діяльності – від мікрорівня до світової економіки [13, с. 50].

Методологічною основою аналізу національної природно-ресурсної ренти є Система національних рахунків. Відповідно до стандарту Системи національних рахунків 2008 року, рента – форма доходу від власності. За методологією національного рахівництва рента визначається як: 1) дохід, отримуваний власником природного ресурсу (орендодавцем або власником землі) за надання його в розпорядження іншій інституціональній одиниці (орендоотримувача або орендатора) для використання в виробництві; 2) платіж, здійснюваний за договором оренди природних ресурсів за використання природних ресурсів [54, с. 175].

Ще один критерій класифікації – за сферою господарювання і галуззю діяльності. Автори більшості сучасних концепцій ренти вважають, що вона виникає в усіх сферах господарювання, де задіяні обмежені різноякісні природні й виробничі ресурси та існує можливість їх перетворення на об'єкти власності і фактори виробництва. Якщо розглядається природно-ресурсна рента, то йдеться про відповідні сфери і галузі господарювання і види ренти: у сільському, лісовому, рибному господарстві, у промисловості, у добувній промисловості і розробленні кар'єрів тощо [51, с. 524-525].

Відповідно до критерію користі-шкоди для господарської діяльності та її результатів, залежно від впливу на довкілля та життєдіяльність людини розрізняють екологічну ренту та екологічну антиренту [2, с. 80-81, 107, 170; 28, с. 8-10; 55, с. 214-216]. За визначенням Ю. Яковця: екологічна рента – надприбуток, який виникає в природогосподарській або природоексплуатуючій сферах у результаті застосування ефективніших (порівняно з переважаючими) техніки і технології, засобів організації виробництва; екологічна антирента – «незаконнонароджений» надприбуток, що отримується підприємцями внаслідок хижацького використання природних ресурсів та наднормативних викидів у навколишнє середовище [2, с. 80-81, 107, 170]. А. Кацуба вважає, що рента перетворюється на антиренту, якщо одержані (у тому

числі в процесі використання природних ресурсів) доходи «не сприяють цілям суспільного відтворення, а прямо підривають основи життєдіяльності людини і суспільства, поглиблюють екологічну кризу, руйнують природу» [28, с. 10].

З числа представлених в економічній літературі класифікацій видів та форм природно-ресурсної ренти певний інтерес представляють класифікації Ю. Разовського та Ю. Яковця (табл. А2 [50], табл. А3 [2], Додаток А).

Ю. Разовський виділяє типи, класи, види і різновиди ренти. Вчений вважає, що природно-ресурсна рента формується в результаті використання природних ресурсів, власником яких є народ країни, на території якої розташовані такі природні ресурси. Таку ренту він назвав природно-цивільна і переконаний, що вона повністю належить народу країни (що і зазначено в її назві) [3]. Ю. Яковцем запропонована класифікація видів світової ренти, антиренти та квазіренти. Автор наголошує, що утворення ренти певного виду та різновиду на рівні світової економіки пов'язано з відповідними джерелами, а на її формування впливають не лише природні, а й технологічні, соціальні фактори [2, с. 18]. Окремі дослідники пропонують ренту такого виду (зумовлену дією декількох факторів або формування якої пов'язане одразу з декількома джерелами) вважати «змішаною» [56, с. 15-16].

Отже, для класифікації видів та форм природно-ресурсної ренти сучасні автори використовують безліч критеріїв, тому єдиної загальноновизнаної класифікації на сьогодні не існує. Потреба у класифікації ренти є очевидною, як і потреба у класифікації видів та форм інших явищ. Класифікація є найвідомішим методом дослідження, а також одним із способів розкриття багатозмістовної сутності економічних явищ. Класифікація ренти сприятиме більш глибокому розумінню змістовних характеристик зазначеного поняття. Вона повинна будуватись з дотриманням певних принципів: поділ ренти за ознаками (критеріями) має бути очевидним, як і очевидною має бути сама ознака (критерій) поділу; інформація, яку можна отримати із класифікації, повинна мати практичне застосування; класифікація не повинна бути складною і занадто масштабною, проте водночас вона має бути достатньо інформативною.

Слід погодитись з позицією тих науковців, які вважають, що наведені вище трактування сутності ренти (та окремих її видів)

мають обмежене практичне застосування, оскільки не дозволяють на практиці кількісно визначити природно-ресурсну ренту. У сучасній закордонній літературі, як правило, застосовується кількісне визначення ренти, яка обчислюється (наприклад, при видобутку мінеральної сировини) як різниця між вартістю сировини та повними витратами на її видобуток, зокрема й нормальний для цієї діяльності прибуток на вкладений капітал [32, с. 4-5].

Свого часу науковцями Інституту проблем природокористування та екології, Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України запропоновано запровадження терміну «природно-ресурсна рента» в проекті Концепції переходу України до сталого розвитку (підготовленому відповідно до розпорядження Президії НАН України від 02.06.2006 р. № 355 «Про підготовку проекту Концепції переходу України до сталого розвитку» [57]). Природно-ресурсну ренту в проекті Концепції пропонувалось визначати як різницю між ціною, за якою природний ресурс продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері [39, с. 40; 58, с. 16]. Але Концепцію не ухвалено Верховною Радою України, тому термін «природно-ресурсна рента» не набув законодавчого статусу і дане словосполучення офіційно не визнано в законах.

Відповідно до закону України «Про оцінку земель» № 1378-IV від 11.12.2003 р. (Р.1, ст.1): рентний дохід (земельна рента) – дохід, який можна отримати із землі як фактору виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки; чистий операційний дохід – різниця між прогнозованою сумою надходжень від використання земельної ділянки та операційними витратами, пов'язаними з одержанням валового доходу; валовий дохід – сукупні грошові надходження, які очікуються від реалізації прав на земельну ділянку [59]. З визначення понять видно, що вони стосуються лише земельної ренти. Чинним національним законодавством України визначено також ренту як плату за користування природними ресурсами: рентна плата – загальнодержавний податок, який «справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне

використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України» [60]. Передбачено також й інші податки, що застосовуються для справляння рентної плати за використання природних ресурсів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рентні платежі (природно-ресурсна рента), встановлені чинним національним законодавством України

Законодавчі акти та найменування рентних платежів
<i>Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014, № 71-VIII</i>
Загальнодержавні податки: – екологічний податок; – рентна плата, у т.ч.:
рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин;
рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;
рентна плата за спеціальне використання води;
рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів;
рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку.
Місцеві податки: – податок на майно (у тому числі плата за землю)
<i>Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI</i>
Плата за землю: – земельний податок; – орендна плата.
<i>Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015, № 909-VIII</i>
рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку (виключено – природний газ)
рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин (доповнено – за бурштин)

Джерело: розроблено на основі [60–62]

Також у чинному законодавстві України (Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998, № 161-XIV, Р.Ш., ст.21) дається визначення орендної плати за землю як платежу, який орендар вносить орендодавцю за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі [63].

Перелік рентних платежів, що відповідно до національного законодавства, запроваджувались та використовувалися в економіці України впродовж 1991-2017 рр. наведено в таблиці Б1 Додатку Б.

Таким чином, економічна категорія «рента» віддзеркалює відносини взаємозалежності та взаємодії власників і користувачів рентних ресурсів. Природно-ресурсна рента як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються у результаті залучення до господарчої діяльності природних ресурсів в національній економіці. Розподіл і перерозподіл доходів здійснюється за допомогою рентних платежів. Тому природно-ресурсна рента є доходом (рентним) від використання природних ресурсів і платою (рентною) за користування ними.

Наступним кроком дослідження має стати вивчення місця та ролі рентних платежів у системі інструментів, методів та важелів перерозподілу природно-ресурсної ренти.

1.2 Інструменти та методи розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти

Сутність рентних платежів за природні ресурси полягає у вилученні частини рентного доходу або надприбутку, зумовленого використанням природних ресурсів (природно-ресурсної ренти). Таке призначення мають рентні платежі в сучасній економіці.

Необхідність застосування рентних платежів в економіці зумовлена тим, що: користування природними ресурсами в ринкових умовах не може бути безкоштовним – необхідно забезпечити фінансове джерело їх відтворення та охорони; за їх допомогою досягається рівність умов господарювання – суб'єкти, які користуються природними ресурсами, повинні їх оплачувати, інакше отримують більше переваг, ніж суб'єкти, які цими ресурсами не користуються; за допомогою сплати платежів забезпечується можливість контролю використання ресурсів та здійснення їх належного обліку [64, с 193].

Сутність рентних платежів, а також їх роль у розподілі та перерозподілі природно-ресурсної ренти певним чином

розкривається у відповідних функціях: регуляторній, фіскальній, стимулюючій, перерозподільній та природоохоронній (рис. 1.3). Застосування в економіці рентних платежів повинно спрямовуватись, передовсім, на: сприяння рентабельності та підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарської діяльності, які використовують природні ресурси, особливо у стратегічно важливих сферах; оптимізацію розподілу природних ресурсів та перерозподілу отриманих доходів між суб'єктами господарювання; ефективне фінансування природоохоронних, економічних та соціальних заходів за рахунок отриманих рентних платежів.

Рис. 1.3 Функції рентних платежів (платежів за використання природних ресурсів) в економіці

Джерело: авторська розробка

Розмаїття прояву природно-ресурсної ренти сприяє урізноманітненню форм її вилучення, а плата за природні ресурси набуває форми спеціальних зборів, платежів, податків, орендної

плати або ін., передбачених законодавством. Їх сплачують ті суб'єкти, які володіють або користуються природними ресурсами; якщо ресурси (природні об'єкти) орендовані, то відповідно сплачується орендна плата.

З метою розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти у світовій практиці застосовуються доволі численні і різноманітні види та форми платежів (інструментів розподілу і перерозподілу): бонус, ренталс, роялті, рентна плата (рентний, ресурсно-рентний податок), податок на видобуток корисних копалин, податки на надприбуток і додатковий прибуток, експортне мито, акциз, ліцензійний платіж (за отримання дозволу на діяльність, пов'язану з використанням природних ресурсів, дозволів на користування надрами) та ін.

Особливості зазначених форм платежів, переваги та недоліки їх застосування для розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, наведено в таблиці Б2 Додатку Б [65–71].

Особливості застосування інструментів вилучення і перерозподілу природно-ресурсної ренти з виокремленням економічного джерела податку (абсолютної або диференціальної ренти) і бази оподаткування (валового доходу чи прибутку) в добувних галузях ілюструє рис. 1.4.

Економічним джерелом і базою обчислення (визначення) розміру платежів та ставок оподаткування в процесі застосування податкових інструментів виступає абсолютна або диференціальна природно-ресурсна рента (дохід). Платежі і податки, які сплачуються до початку господарської діяльності (бонуси, ренталз) і розрахунковою базою яких є валовий дохід (роялті, митні збори, податки на випадковий прибуток), призначені для вилучення абсолютної ренти. Але роялті може застосовуватись для оподаткування як абсолютної ренти – при застосуванні фіксованої ставки, так і диференціальної – у разі диференціювання ставки. Податки, базою вилучення яких є прибуток (податки на надприбуток, додатковий податок на прибуток, безпосередньо ресурсно-рентні податки), спрямовані на оподаткування диференціальної ренти.

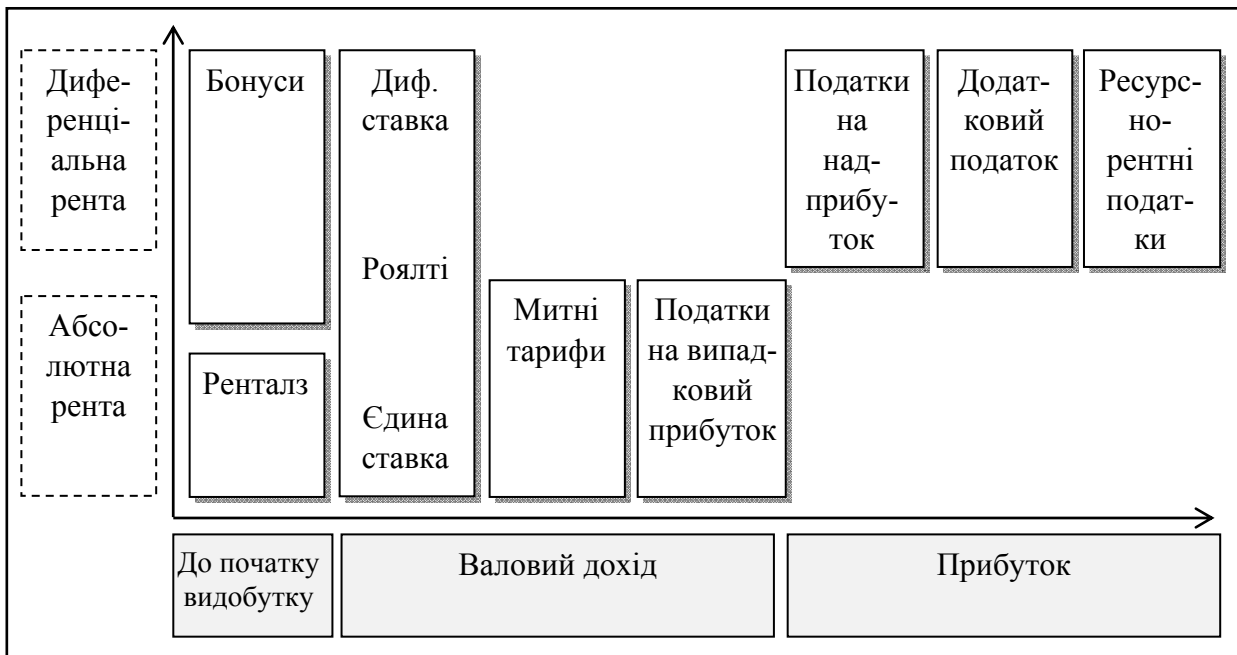

Рис. 1.4. Особливості застосування економічних інструментів вилучення, розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти
Джерело: [32, с. 8]

Різноманітні види і форми рентних платежів як інструменти розподілу і перерозподілу можна розділити на дві групи інструментів: неподаткові і податкові.

Чинним законодавством України (у Бюджетному кодексі) усі рентні платежі віднесені (з 2011 року) до податкових і зараховуються до бюджетів відповідних рівнів у встановлених пропорціях. Основою міжбюджетного розподілу рентної плати є поділ корисних копалини на загальнодержавні і місцеві (класифікація корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення розроблена Постановою Кабінету Міністрів України № 827 від 12 грудня 1994 р.) [72].

У світовій практиці в системі платежів за використання природних ресурсів переважають податкові інструменти: природно-ресурсна рента вилучається безпосередньо у користувачів рентних ресурсів – пряме оподаткування, і у споживачів природної сировини – непряме оподаткування.

Залежно від суб'єкта-платника, рентні платежі і податки поділяють на чотири групи [13, с. 235-327]:

– стягуються за ліцензування діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів, за надання дозволів на

розвідку та експлуатацію ділянок землі і родовищ, за надання надр у користування та ін., з інвесторів;

– вирівнюють оптові ціни (на видобуті корисні копалини, наприклад, сиру нафту) – платниками виступають видобувні підприємства і компанії;

– коригують прибутковість продавців при реалізації видобутої продукції (наприклад, нафти і нафтопродуктів) на світовому і внутрішньому ринках (наприклад, експортне та імпорتنе мита) – платниками є фірми, які експортують/імпортують відповідну продукцію;

– податки, пов'язані з використанням продукції всередині країни – до таких податків (наприклад, стосовно нафтопродуктів) відносяться акцизи на паливо, податок на володіння транспортним засобом, дорожній збір тощо; їх платниками є споживачі-власники транспортних засобів.

Дана класифікація (порівняно з іншими) ширше окреслює коло рентних податків і платежів, а також їх платників.

Дискусійним в економічній літературі є розуміння відмінностей між рентними платежами і податками. На думку деяких фахівців [21, с. 60; 22, с. 29; 73, с. 406], рентні платежі – це не податки у традиційному розумінні, їх лише умовно можна віднести до податкових інструментів [13, с. 248]. Рентна плата надає державі статусу одного з учасників господарського процесу і власника, який здає в оренду майно (природні об'єкти), а підприємства (що експлуатують природні ресурси) оплачують кращу якість ресурсів незалежно від своїх виробничих, фінансових, економічних та інших результатів. Наслідком того, що умови оплати за ресурси для деяких господарюючих суб'єктів неприйнятні, може бути відмова від діяльності на користь інших (суб'єктів) або зниження розміру платежів. Інші дослідники вважають, що протиставлення платежів і податків є непродуктивним [33], а тому всі види платежів і податків за користування природними ресурсами ототожнюють з податками [74, с. 54]. Існує думка, що фіксовані рентні платежі, які можна вважати елементом податкової системи, відрізняються від податків тим, що останні залежать від результатів господарської діяльності, тобто засновані на економічних показниках. Натомість власне рентні платежі не залежать від результатів діяльності підприємства, а тому на практиці виникає необхідність призначення численних

різноманітних ставок щодо великій кількості різноманітних природних об'єктів. Різними є погляди вчених і щодо можливості перерозподілу ренти за допомогою лише рентних платежів або лише податків, або за допомогою тих та інших. Вибір залежить від налагодженості бюджетної та податкової систем, накопиченого досвіду платності користування і використання природних ресурсів, умов експлуатації кожного конкретного ресурсу. Існує також думка, що застосування рентних платежів та податків здійснюються з різними цілями, які лежать у різних площинах. Податкова система призначена для регулювання господарської діяльності всіх господарюючих суб'єктів, і в якості вихідної інформації використовує в основному бухгалтерські дані. Тоді як рентні платежі спрямовані, перш за все, на вирівнювання економічних умов видобутку, і використовують характеристики ресурсу та умов їх видобутку [35, с. 268]. Отже, вибір на користь лише рентних платежів або лише податків не дозволяє ефективно регулювати розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти, а тому необхідно застосовувати обидва різновиди інструментів: вирівнювання умов діяльності підприємств досягається із застосуванням певних рентних платежів і податків.

Більшість фахівців справедливо зауважує, що стягнення рентних платежів додатково, а не замість інших податків, спотворює економічну сутність платежів і погіршує економічне становище виробників. Водночас перенесення податкового тягара на природно-ресурсну ренту дозволяє значно знизити і навіть повністю скасувати податки на доходи [75]. Свого часу Г. Джордж (представник американської фінансової науки) у книзі «Прогрес і бідність» (1879 р.) висунув ідею націоналізації земельної ренти в формі заміни всіх податків єдиним податком на землю. Він вважав, що в результаті такого введення суспільство нічого не втрачає, а підприємці та наймані працівники не обкладаються податками: таким чином стимулюються підприємницька активність та інвестиції, зростає рівень життя. Зокрема, Д. Львов з цього приводу наголошує, що в такому разі з'являється можливість «різко скоротити оподаткування праці, знизити відрахування від прибутку, прибрати ПДВ, знизити, а в подальшому взагалі відмовитися від відрахувань підприємств на соціальні потреби і т.д. Ми отримали б реальну можливість ввести податкові канікули в

пріоритетних галузях обробної промисловості, підтримати науку, освіту, підвищити середню і мінімальну заробітну плату, підняти пенсії до прожиткового мінімуму. ... Податки не будуть «душити» виробництво, а рента стане на ділі головним джерелом реформування економіки ... » [23, с. 29]. Але переважна більшість сучасних дослідників не підтримує ідею повного скасування податків і пропонує використовувати їх одночасно з рентними платежами. Натомість зазначається важливість ефективного перерозподілу рентного доходу від використання природних ресурсів для суспільства загалом, за рахунок якого з'являється можливість зниження податкового тягаря на заробітну плату і прибуток, збільшення державного субсидування як виробничої діяльності (сільського господарства, наукомістких виробництв), так і соціальної інфраструктури (житлово-комунального господарства, медицини, освіти) або створення державної системи кредитування [76, с. 19-20].

Ставки рентних платежів визначаються в абсолютних та процентних показниках та можуть розраховуватись залежно від: вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції; ціни реалізації; величини річного валового доходу тощо [18, с. 31]. У національній практиці застосовуються як абсолютні, так і процентні показники (рис. 1.5).

Застосування рентних платежів та податків з метою розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти у світовій практиці має певні особливості:

– оподаткування прибутків і додаткових доходів (надприбутків) добувних підприємств та компаній активно використовується одночасно з рентними платежами. Основною проблемою стягування податку на додатковий дохід (надприбуток) є відмежування «нормального доходу» (нормального прибутку) від додаткового доходу (прибутку) [65, с. 27];

– виокремлення та стягнення платежів пов'язані переважно з вартісними показниками товарної продукції [77]; податки, які застосовуються, засновані переважно на чистому доході, а не на виручці: оподаткування пов'язується з економічною ефективністю діяльності та видобутку [13, с. 250];

Рис. 1.5. Особливості застосування податкових інструментів вилучення природно-ресурсної ренти в національній економіці
Джерело: розроблено на основі [62]

– оподаткування видобутку корисних копалин у деяких країнах характеризується використанням специфічних ставок. Ставка податку на додатковий дохід від видобутку може встановлюватись в залежності від так званого Р-фактора (обчислюється як відношення накопиченої, з урахуванням інфляції, виручки до накопичених витрат). Ставка досягає максимального значення 60% за ковзною шкалою при Р-факторі, що перевищує «2» (при перевищенні сумарної виручки витрат на видобуток у два рази). Оподаткування починається при Р-факторі, що перевищує «1,1» – близько 10% норми повернення на вкладений капітал. Податок на надприбуток може обчислюватись як виручка від реалізації за вирахуванням собівартості і «нормального» прибутку (визначається від вартості основних виробничих фондів, помноженої на норматив рентабельності) [32, с. 11-16]. Для визначення податкової бази можуть використовуватись спеціальні довідкові (ринкові) ціни [66, с. 36-37];

– у країнах, які у значних обсягах експортують видобуті природні ресурси (переважно нафту, газ, дорогоцінні метали), активно використовуються експортні мита, що дозволяє додатково вилучати та перерозподіляти ренту. Майже 40 країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою застосовують експортні мита, у половині з яких вони діють лише щодо двох-трьох принципово важливих для національної економіки товарів [66, с. 43-57];

– вилучення рентних доходів у кінцевого споживача через акцизи, збори тощо має свою специфічну залежність: наприклад, акцизи на паливо в країнах-експортерах нафти та нафтопродуктів, як правило, нижчі, а в країнах-імпортерах – вищі [13, с. 251-252]. Необґрунтовано високі акцизи і ціни «перекладають тягар рентної плати» на споживачів та населення країни;

– більшість розвинених країн світу надає перевагу прямому оподаткуванню, оскільки непряме оподаткування завуальовує вилучення, розподіл та перерозподіл рентних доходів.

Для розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти застосовуються не лише визначені інструменти (платежі та податки) а й відповідні методи (адміністративні, законодавчі, економічні; прямої й опосередкованої дії; податкові і неподаткові). Прикладом застосування сукупності інструментів та методів є система надання державою права користування надрами. На сьогодні у світовій практиці розрізняють дві моделі систем надання таких прав: дозвільну (ліцензійну) і договірну (контрактну), табл. 1.3.

Дозвільна модель передбачає розподіл державою ліцензій (дозволів) на користування природними ресурсами на конкурсній основі і укладання з надрокористувачами ліцензійної угоди. Особливість моделі полягає в тому, що держава може використовувати (і змінювати) для надрокористувачів податкове навантаження (усі податкові збори припадають на господарюючу компанію-надрокористувача). Основою функціонування ліцензійної системи є широке застосування таких інструментів регулювання, як бонуси, ренталс, роялті, податок на прибуток, акциз, експортне мито. Вибір інструменту залежить від конкретних завдань регулювання розподілу та перерозподілу ренти і регулюючих можливостей самого інструменту.

Моделі систем надання права на користування надрами

Назва	Характеристика систем	
	дозвільна (ліцензійна)	договірна (контрактна)
Роль держави	розподіляє ліцензії на використання природних ресурсів і укладає ліцензійні угоди з інвесторами	укладає договори з інвесторами про надання права користування надрами
Особливості використання інструментів та методів	ліцензування, широке застосування рентних платежів та податків	договір концесії ¹ , угода про розподіл продукції ² , сервісна угода ³
Форма одержання доходів державою	грошова, з допомогою податків	натуральна (визначена частка продукту)
Рівень розвитку країни	розвинені	переважно ті, що розвиваються, країни з перехідною економікою
<p>¹ Договір концесії. Надає інвестору виключне право займатись видобутком на платній основі. Аналог довгострокової оренди ділянок надр. Видобуті корисні копалини стають власністю інвестора. Як правило, стосуються великих територій, мають довготривалий (іноді до 60-75 років) термін дії. У концесіонерів зазвичай відсутні обов'язки щодо повернення ділянок, на яких не виявлено корисних копалин, до закінчення терміну дії концесії. Держава напряму не пов'язана з управлінням діяльністю компанії концесіонера. Особливості світової практики: Чилі – загальносвітовий золотий стандарт захисту концесіонерів, Кувейт – заборона концесій іноземним суб'єктам.</p>		
<p>² Угода про розподіл продукції (УРП). Лише частка видобутої сировини стає власністю компанії-інвестора. Інша частина скеровується державі в рахунок оплати за користування природними ресурсами. Весь ризик геолого-розвідувальних робіт несе компанія, її витрати відшкодуються лише у випадку виявлення комерційно рентабельних запасів. Ділянки, де вони не виявлені, повертаються державі. Як правило, інвестор звільняється від сплати більшості податків впродовж всього терміну дії УРП. Зазвичай держава бере участь в управлінні діяльністю по УРП через створення державної компанії або сумісного підприємства з компанією-інвестора. Особливості світової практики розподілу продукції між державою та приватними компаніями: Нідерланди – 50/50, Єгипет – 50/50, Малайзія – 60/40, Індонезія 85/15 (нафта), 70/30 (газ); Нігерія – 55-60/45-40; Казахстан, Азербайджан – від 50/50 до 90/10.</p>		
<p>³ Сервісна угода. Вилучена сировина не є власністю компанії-інвестора. Держава може контролювати рівень видобутку і формувати стратегію підприємства. Компанія-інвестор проводить за свій рахунок геолого-розвідувальні роботи, організовує видобуток природних ресурсів. Держава компенсує витрати, виплачує премію з урахуванням кількісних показників видобутої сировини, надає винагороду за відкриття нових запасів. Передбачається фіксована норма прибутку. Зазвичай у інвестора є право купівлі у держави визначеного відсотка видобутих ресурсів за цінами, що нижче ринкових. Застосовують: країни Аравійського півострова, Нігерія, Казахстан.</p>		

Джерело: розроблено на основі [66; 68–71; 78–82]

Договірна модель заснована на укладенні договорів між державою та інвестором про надання права користування надрами.

Формами договорів є: концесії, угоди про розподіл продукції (УРП) і сервісні угоди.

Основною відмінністю двох систем фахівці вважають право держави на зміну податкового навантаження: при ліцензійній – є, при договірній – немає. Вилучення ренти переважно у формі продукції (при укладанні договорів) свідчить про нестабільність економічної системи країни, а в грошовому вигляді через податки (при ліцензуванні) – про міцне законодавство і розвинену ринкову економіку. Але на практиці дозвільна і договірна системи тісно пов'язані між собою.

Дозвільна (ліцензійна) модель отримала своє поширення в розвинених країнах сучасного світу (Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Канада, Австралія, Норвегія). Вона вдало поєднує гнучку податкову політику й ефективний контроль держави за освоєнням надр та видобуванням корисних копалин. Країни, що розвиваються (Єгипет, Чилі, Індонезія, Малайзія, Саудівська Аравія, Кувейт, Казахстан), воліють до договірної (контрактної) моделі, що обумовлено прагненням добувних компаній більш чітко і тривало зафіксувати умови діяльності і застрахувати себе від можливих ризиків. Національні особливості тієї чи іншої моделі залежать від цілого ряду не лише економічних, а й інших чинників.

Особливості застосування інструментів та методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в добувній промисловості зарубіжних країн наведено в таблиці БЗ Додатку Б [66; 68; 69; 71; 78–81; 83].

Певний інтерес становить досвід такого розподілу та перерозподілу в країнах пострадянського простору (зокрема в Російській Федерації та Республіці Казахстан) (табл. 1.4).

Уряд Казахстану для розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти застосовує договірну систему користування надрами, використовує податкові та неподаткові методи. З користувачів надр стягуються практично всі види податків. З числа неподаткових регуляторів в Казахстані передбачено: першочергове право держави на придбання у контрактора видобутих корисних копалин за пільговими цінами; конкурсна основа передачі ділянок надр для розвідки і розробки [80, с. 126-130].

Основним завданням регулювання доходів від видобутку природних ресурсів визнано вилучення природно-ресурсної ренти в дохід держави, але науковці країни стурбовані тим, що доволі

значна частина рентних доходів не потрапляє до державного бюджету: це «стає джерелом розвитку західних економік і перетворюється в один з основних джерел криміналізації економіки Казахстану» [87, с. 21]. Провідні фахівці республіки вважають, що приватна форма власності та експлуатації надрових родовищ, яка переважає в економіці, неефективна з позицій присвоєння природних ресурсів і суперечить Конституційному праву Казахстану на надра, національним економічним інтересам і економічній безпеці країни. Значна кількість провідних нафтогазових, гірничорудних, металургійних підприємств знаходиться в орендній власності філій зарубіжних фінансово-промислових груп або іноземних компаній з терміном оренди 30-40 років (період фактичного геологічного вичерпання запасів ресурсів надр) [86]. Однією з найважливіших проблем є недосконалість законодавства при жорсткому контролі держави, що призводить до непрозорості процедури проведення конкурсів та створює поле для корупції.

Таблиця 1.4

Особливості застосування інструментів та методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Російській Федерації та Республіці Казахстан (добування нафти)

<i>Особливості системи надання державою права користування надрами</i>	
<i>Росія</i>	<i>Казахстан</i>
1	2
<i>Об'єднання ліцензійної системи з договірною. Ліцензійна заснована на адміністративному праві відповідно до Закону «Про надра» [84], а договірна – на цивільному відповідно до закону «Про угоди про розподіл продукції» [85].</i>	<i>Договірна система. Контракторами можуть бути національні та іноземні компанії (термін контрактів від 6 до 45 років); передбачено страхування контрактором можливих фінансових ризиків. Основна форма взаємодії держави і бізнесу – угода про виконання робіт. Значну кількість провідних підприємств добувної промисловості надано в оренду філіям іноземних ФПГ або іноземним компаніям з терміном оренди 30-40 років (період фактичного геологічного вичерпання запасів ресурсів надр). Переважає приватна форма власності та експлуатації кар'єрів [86].</i>
<i>Інструменти розподілу та перерозподілу ренти, що використовує уряд</i>	
<i>Оподаткування здійснюється на основі спеціального податку на видобуток корисних копалин (ПВКК) та експортних мит (ЕМ).</i>	<i>Застосовуються бонуси, роялті, рентний податок на експорт, податок на прибуток корпорацій [71].</i>

Закінчення табл. 1.4

1	2
<p>Застосовується диференціація ставки ПВКК в залежності від умов видобутку нафти, але вона не диференціюється в інших галузях добувної промисловості [66, с. 38-39]. Величина <i>ЕМ</i> на сиру нафту та нафтопродукти прив'язана до рівня світових цін, встановлено граничні розміри вивізних мит, застосовується прогресивна шкала (на нафтопродукти – шкала нижче). Прогресивність ПВКК і <i>ЕМ</i> по відношенню до світової ціни на нафту забезпечують формули розрахунку їх ставок: при підвищенні ціни нафти <i>Urals</i> в діапазоні 40-140 дол. за барель, розмір ставки ПВКК відносно ціни також підвищується – 13,7-19,6%, експортного мита на нафту – 34,4-56,3%; сумарна частка двох податків в ціні в даному діапазоні – з 48,1% до 75,9% [66, с. 47].</p>	<p>Для оподаткування видобутку використовуються [66, с. 33-35]: <i>податок на видобуток корисних копалин</i> (аналог) роялті. Ставка для нафти – 7-20%, встановлюється за шкалою в залежності від обсягу видобутку; передбачено скорочення ставки на 50% у разі переробки видобутої сировини на території країни. <i>спеціальний податок на надприбуток</i> – сплачують всі добувні підприємства. Податкова база – частина доходу, яка після сплати податку на прибуток перевищує 125% від суми відрахувань. Ставка (від 10% до 60%) – відповідно до відношення сумарного доходу до сумарних витрат (понад 1,25 – понад 1,7). Додатково застосовуються: <i>акциз на сиру нафту</i>; <i>рентний податок на експорт нафти</i> (за ковзною шкалою 0-32% в залежності від рівня світових цін – до 40 дол. і більше 180 дол. за барель). При розрахунку <i>податку на видобуток і податку на експорт</i> використовуються довідкові (світові) ціни на стандартні сорти вуглеводнів.</p>

Джерело: авторська розробка

У Росії також використовується система податкових і неподаткових методів вилучення та розподілу ренти. Особливістю системи надання права на користування надрами є об'єднання ліцензійної системи з договірною. Тим самим створено унікальну і суперечливу систему надрокористування [70]. Оподаткування підприємств добувної промисловості здійснюється на основі спеціального податку на видобуток (ПВКК) корисних копалин та експортних мит. Таким чином, російська система оподаткування характеризується використанням податків, заснованих на валовому доході, і відносно незначною роллю податку на прибуток. Перевагою такого оподаткування є простота адміністрування. Механізм перерозподілу ренти на користь держави, що ґрунтується на цих податках, досить ефективний. Особливо з урахуванням високої експортної орієнтації російського нафто-газового сектору і високої залежності його доходів від світових цін на нафту. Однак існуюче податкове навантаження перешкоджає освоєнню нових нафтових родовищ, особливо розташованих в неосвоєних регіонах і

на континентальному шельфі. У цих випадках надаються пільги в оподаткуванні ПВКК (податкові канікули, знижений коефіцієнт до ставки або нульова ставка) або ж щодо експортного мита на нафту (знижена або нульова ставка) стосовно обсягів видобутку нафти за такими проектами [66, с. 38-39, 47].

У Росії, як і в Казахстані, відсутні спеціальні платежі рентного характеру в залежності від вартості природного ресурсу, який видобувається. Податок на видобуток корисних копалин тільки частково вирішує проблему вилучення доходів добувних компаній у вигляді природної ренти на користь держави. Він «не орієнтований в будь-якій мірі на фіксацію і уловлювання диференціальної ренти... Рента як абсолютна, так і диференціальна, в єдиному потоці, в значній мірі, дістається надрокористувачам-розробникам, а в умовах Казахстану – переважно закордонним інвесторам» [88].

Фахівці вважають, що розподіл і перерозподіл ренти в країнах з перехідною економікою проходить еволюційний шлях розвитку в напрямку зближення з міжнародною практикою, але з притаманними для кожної країни особливостями.

Особливістю надання державою права користування надрами в Україні є застосування договірної та ліцензійної систем [89, с. 9-10]. Використовуються:

– по-перше, угоди про розподіл продукції (УРП), що регулюються Законом України «Про угоди про розподіл продукції» [90] та Кодексом України «Про надра» [91]. При укладанні угоди держава видає спеціальний дозвіл на користування ділянкою надр (ліцензію). Такий дозвіл і ліцензія – частина УРП (що свідчить про договірний та ліцензійний характер системи);

– по-друге, договори про спільну діяльність (ДСД), договори про надання послуг або сервісні контракти. Регулювання ДСД та сервісних контрактів ускладняється відсутністю спеціального законодавства.

Відповідно до Цивільного кодексу України (ЦКУ) за ДСД сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. Спільна діяльність може здійснюватися на основі або без об'єднання вкладів учасників (просте товариство) (ЦКУ, Р. III, Гл. 77, Ст. 1130) [92]. Предметом ДСД у галузі добування нафти та газу є спільна діяльність, яка забезпечує розвідку і освоєння родовища,

видобуток вуглеводнів та отримання прибутку від їх продажу. Дохід, одержаний учасниками договору простого товариства в результаті їх спільної діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладів учасників у спільне майно (ЦКУ, Р. III, Гл. 77, Ст. 1139) [там само]. Кожна сторона має право придбати у ДСД частку вуглеводнів, визначену договором, як правило пропорційно внескам, за ринковою ціною. Сплата ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, поряд з податками на прибуток підприємств і додану вартість, є обов'язковою і регулюється Податковим кодексом України (ПКУ, Р. IX, Ст. 252) [62]. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах ДСД зазвичай незначні за обсягом, не містять спеціальних вимог та детальних положень щодо спільної діяльності сторін, що робить можливим зловживання при вилученні, розподілі та перерозподілі природно-ресурсної ренти. Практикується заволодіння інвестором правами на родовище, безпідставне відбирання або надання ліцензій на його розробку, заздалегідь невігідні умови розподілу доходів спільної діяльності та інше, що зводить надходження рентної плати до державного бюджету до незначних сум [93, с. 133]. Основна кількість компаній нафтогазодобувного сектору України, який представлений підприємствами державної власності (НАК «Нафтогаз України», ПАТ «НАК «Надра України») і близько 100 приватних компаній, здійснюють свою діяльність за ДСД [94, с. 6]. Зазвичай сторонами таких договорів є дочірні підприємства НАК «Надра України» і приватні компанії.

Вважається, що на сьогодні УРП, який спирається на законодавчо закріплені права і норми, порівняно з ДСД, є більш ефективною формою не лише розподілу та перерозподілу природної ренти, а й одним із найефективніших методів залучення інвестицій для розробки родовищ, а також стимулювання і збільшення видобутку вуглеводнів у нафтогазовому секторі. Як правило, до УРП вдаються при розробці нових покладів або, як у випадку України, нетрадиційних енергоносіїв [95].

Особливості УРП за чинним українським законодавством, а також переваги та недоліки угод, узагальнено в табл. 1.5.

Відповідно до національного законодавства, у межах УРП держава доручає інвестору на визначений термін для проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а

інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини виробленої продукції (що розподіляється між інвестором і державою та визначається як різниця між виробленою і тією, що передається у власність інвестора в рахунок компенсації його витрат). Держава забезпечує надання інвесторам (у тому числі представництвам іноземних інвесторів) погоджень, квот, спеціальних дозволів на користування надрами та ліцензій на здійснення діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, актів про надання гірничого відводу, документів, що засвідчують право користування землею, та інших дозволів, документів дозвільного характеру, ліцензій, пов'язаних із користуванням надрами, виконанням робіт, будівництвом споруд, передбачених угодою про розподіл продукції (Закон України «Про угоди про розподіл продукції, Р. I, ст. 4, п. 1-3) [90].

Таблиця 1.5

Особливості угод про розподіл продукції відповідно до чинного законодавства України

<i>Особливості</i>
1
<i>Основний перерозподіл ренти здійснюється через розподіл продукції</i>
загальнодержавні та місцеві податки, платежі і збори (крім ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, податків на прибуток підприємств і додану вартість) замінюються розподілом виробленої продукції (газу, нафти тощо) між державою та інвестором на умовах угоди
<i>Розподіл виробленої продукції (Р.ІІІ, ст.19, п.1-3) між державою та інвестором за умови і в порядку:</i>
визначення її загального обсягу та вартості; визначення частини компенсаційної продукції (щоквартально – не більше 70% загального обсягу виробленої продукції до повного відшкодування витрат інвестора); розподілу прибуткової продукції; щоквартального розподілу (можливо безперервного щодо вуглеводнів)
<i>Вимоги порядку визначення складу витрат, що підлягають відшкодуванню інвестору компенсаційною продукцією (Р.ІІІ, ст.19, п.5)</i>
лише витрати інвесторів, понесені після офіційного опублікування результатів конкурсу на укладення УРП; ведення їх обліку оператором в порядку та на умовах, визначених угодою; індексування витрат при довгострокових угодах (понад 10 років); включення витрат на придбання необігових активів та на виконання робіт по розвідуванню, облаштуванню і видобутку корисних копалин у момент їх понесення в повному обсязі без застосування правил амортизації

Продовження табл. 1.5

1
<i>Спеціальні правила оподаткування (Р.ІІІ, ст.25, п.1, 2)</i>
обов'язкова сплата ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, податків на прибуток підприємств і додану вартість, що регулюється Податковим кодексом України (ПКУ, Р. ІХ, Ст. 252)
<i>Особливості користування надрами під час виконання УРП (Р.ІІІ, ст.17, п.1)</i>
видача спеціальних дозволів на користування надрами та ліцензій на здійснення діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, які є частиною УРП (подвійний характер системи державного регулювання) (Р.І, ст.4, п.3; Р.ІІІ, ст.17, п.1)
<i>Право власності сторін на вироблену продукцію (Р.ІІІ, ст.20, п.1)</i>
належить державі до моменту розподілу продукції в пункті виміру
<i>Розпорядження частиною продукції, що належить інвестору (Р.ІІІ, ст.22, п.1)</i>
зобов'язання (відповідно до умов конкурсу та угоди) реалізації продукції державі або іншим суб'єктам виключно в межах території країни; ціна реалізації не нижча цін міжнародних ринків
Переваги
<i>Стимулювання надрокористувача до довгострокового видобутку:</i>
тривалий строк дії угод (визначається сторонами, однак не більше 50 років); обов'язкове визначення строків пошуку, розвідки та видобування корисних копалин, порядку та умов їх продовження. Право держави на відмову від виконання (припинення) угоди і вимагання відшкодування збитків у разі порушення передбачених строків (Р.ІІ, ст.14, ч.1); можливість передбачення особливих етапів, правил та порядку користування надрами і проведення робіт під час розробки родовищ нетрадиційних вуглеводнів (Р.ІІ, ст.17, ч.4); укладання угод щодо окремих ділянок (континентального шельфу та виключної (морської) зони), у межах яких знаходяться родовища (їх частини) корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення (наприклад, об'єднання кількох родовищ) (Р.І, ст.6, ч.1)
<i>Проведення конкурсу на укладення угоди за умови:</i>
мінімального розміру інвестицій; основних критеріїв розподілу продукції; особливостей умов угоди з боку держави; оптимальних економічних, технологічних, природоохоронних або інших показників (заходів) щодо раціонального використання надр; усіх істотних вимог держави щодо умов та виконання робіт, передбачених угодою (Р.І, ст.7, ч.1)
<i>Соціально-економічний характер умов конкурсу щодо окремої ділянки надр:</i>
збитковість (за об'єктивними факторами) продовження розробки родовищ корисних копалин для користувачів надрами та держави, у разі забезпечення істотного обсягу видобування, при можливих негативних соціальних наслідках та фінансових (матеріальних) втратах, пов'язаних з їх консервацією/ліквідацією; забезпечення регіонів власною паливно-енергетичною сировиною, утворення нових робочих місць у районах з низьким рівнем зайнятості населення; впровадження новітніх технологій, обладнання передових технічних розробок для забезпечення ефективного пошуку, розвідки та розробки перспективних малодосліджених родовищ корисних копалин тощо (Р.І, ст.6, ч.2)

1
<i>Визначення істотних і особливих умов угод</i>
істотні: порядок внесення рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (п.12); умови визначення обсягу компенсаційної продукції (п.15); склад витрат, що підлягають відшкодуванню компенсаційною продукцією (п.16); порядок та умови розподілу прибуткової продукції між державою та інвестором (п.17); порядок і строк передачі державі частини прибуткової продукції (п.18); порядок переходу права власності на вироблену продукцію (п.19); порядок одержання інвестором частини прибуткової продукції, що належить йому (п.20) (Р.ІІ, ст.8, ч.2); особливі: порядок і особливості обліку витрат на промислові та технологічні потреби тощо) (Р.ІІ, ст.9, ч.1).
<i>Надання переваг всьому національному</i>
продукції, товарам, роботам, послугам та іншим матеріальним цінностям українського походження за рівних умов стосовно ціни, строку виконання, якості, відповідності міжнародним стандартам (Р.ІІ, ст.8, ч.5); прийняття (наймання) на роботу працівників для зазначених в угоді потреб переважно з числа громадян країни та для організації їх навчання в обсягах, передбачених угодою (Р.ІІ, ст.8, ч.5); врахування потреби території розташування ділянки надр, переданої у користування на умовах угоди, при використанні державної частини виробленої продукції. Розрахунок (з компенсацією втрат внаслідок порушення екологічних вимог) та обґрунтування місцевих потреб здійснюється органом місцевого самоврядування. (Р.ІІІ, ст.21)
<i>Гарантії держави від змін законодавства щодо прав і обов'язків інвестора</i>
застосовування законодавства, чинного на момент укладання угоди протягом строку її дії (крім законодавства, що зменшує розмір податків, зборів чи скасовує їх, спрощує регулювання господарської діяльності щодо пошуку, розвідки та видобування корисних копалин, послаблює процедури державного (митного, валютного, податкового та ін.) контролю у сфері господарської діяльності або пом'якшує відповідальність інвестора) (Р.ІІІ, ст.27, ч.1)
<i>Недоліки [83, с. 121, 126].</i>
Дуже тривалий термін угод та величезні площі нафтогазових перспективних територій, які отримують в експлуатацію добувні компанії
Відсутність чіткості у визначенні повного обсягу витрат, що підлягають компенсації
Можливість заниження ставок рентної плати як пільгового оподаткування з метою залучення іноземних інвестицій і швидкого (що значно збільшить прибуткову частину продукції держави), але тимчасового нарощування видобутку сировини
Невирішеність проблеми виконання геологорозвідувальних робіт, що поглиблює протиріччя інтересів перерозподілу природно-ресурсної ренти (держави, суспільства й майбутніх поколінь).
Непередбаченість законодавством обов'язкового оприлюднення змісту УРП
Привласнення іноземними компаніями ренти в результаті використання ними високотехнічного імпортного обладнання та іноземних фахівців у процесі експлуатації природних ресурсів (визначається унікальністю застосовуваних ними технологій та унікальністю процесу, що формується працею більш кваліфікованих працівників)

Джерело: розроблено на основі [83, с. 121, 126; 90]

Отже, для перерозподілу природно-ресурсної ренти у світовій та українській національній практиці застосовуються

найрізноманітніші інструменти та методи, але їх вибір кожна країна здійснює індивідуально, відповідно до поставлених цілей і завдань розбудови національної економіки.

1.3. Теоретичні основи формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Розкриття сутності категорії «рента» як однієї з форм доходу, на які розпадається-розподіляється створений у національній економіці продукт і дохід, а також як плати за використані (у процесі створення продукту) ресурси, потребує знаходження відповіді на питання «хто має право отримувати й отримує дохід?», «хто повинен платити і платити за використані та спожиті ресурси?». Відповідь можна одержати у результаті дослідження специфікації прав власності щодо ресурсів і результатів виробництва.

Як вже зазначено в п. 1.1, проблема специфікації прав власності в контексті теорії ренти активно досліджувалась представниками інституціонального напрямку економічної науки. Але з моменту свого зародження економічна наука звертала увагу на те, що майнові відносини завдають пропорції розподілу кінцевого продукту. Ця ідея зустрічається у концепції відтворення суспільного продукту Ф. Кене, де землевласники беруть участь у системі відтворення виключно завдяки володінню землею. Пропорції розподілу доходу мають визначальну роль і в теорії А. Сміта, в якій власність є основою для одержання кожним власником частки кінцевого продукту, а співвідношення відповідних часток у різних власників зумовлює розміри майбутнього доходу (у вигляді земельної ренти або відсотка на капітал) [96, с. 21-23]. На думку представників інституціоналізму, чітке розмежування прав власності відповідає інтересам економічних агентів як мінімум з двох причин: зменшується невизначеність у їх взаємодії та водночас відбувається оптимізація використання обмежених ресурсів ринку. Прихильники інституціонального підходу до аналізу прав власності

характеризують їх як «пучок правоспроможностей на прийняття рішення щодо того або іншого ресурсу» [97, с. 107].

Сучасні економісти вважають, що точне визначення змісту прав власності є найважливішою умовою ефективності усієї економіки. Оскільки право власності закріплює за кожним власником або їх групами право на довготермінове утримання за ними економічно значущих об'єктів та ресурсів з можливістю одержання доходу від них (чи то прибуток, відсоток чи то рентний дохід), остільки система економічних відносин власності званою мірою впливає на основні економічні пропорції національної економіки: структуру цін, алокацію ресурсів, розподіл доходів та ін. [96, с. 21-22].

Взаємозв'язок природно-ресурсної ренти та специфікації прав власності очевидний: рентні відносини виникають там, де формуються і реалізуються економічні взаємозв'язки між власниками ресурсів та суб'єктами їх використання з приводу створення, розподілу і перерозподілу рентних доходів [55, с. 155]. Специфікація прав власності є методологічним підґрунтям розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти. З одного боку, власність є першопричиною утворення, розподілу й використання рентного доходу, з іншого – природа власності розкривається у відповідних формах доходу, зокрема ренти.

Права власності як «пучок правоспроможностей» щодо об'єкту власності (у контексті нашого дослідження – природних об'єктів та ресурсів) широко представлені в сучасній економічній (і юридичній) літературі: власність може бути розділена (розщеплена) на декілька правоспроможностей (між декількома господарюючими суб'єктами). У визначенні наборів правоспроможностей, які розподіляються між власником і користувачем (природних ресурсів), орендодавцем та орендарем (природних об'єктів) виділяють два основних підходи:

– традиційний, що включає в зміст поняття власності три елементи: володіння, використання (користування) і розпорядження;

– розширений, що складається з таких елементів: володіння; використання; управління; право на дохід; право на капітальну цінність (відчуження, зміну або знищення); право на захист від експропріації; право на передачу у спадщину; право на необмеженість у часі; право та обов'язок не використовувати на

шкоду іншим; відповідальність у вигляді стягнень (можливість позбавлення за рахунок сплати боргу); право на повернення правоспроможностей, які були передані іншим суб'єктам, через визначений термін [96, с. 11-12].

Найважливішими з перелічених є права, що визначають варіанти законних правоспроможностей, тобто зафіксованих законодавчо. Права власності визначаються і гарантуються певною управляючою структурою або порядком, тобто системою законів і норм, а також інструментами, що захищають цей порядок (наприклад, санкціями за порушення).

У Цивільному кодексі України [92]:

– право власності – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном (кн. третя, р. I, гл. 23, ст. 317, п. 1);

– термін «ренти» використовується (кн. п'ята, р. III, пр. 1, гл. 56) для позначення відносин, які виникають за договором ренти, коли одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі (ст. 731). Кодексом також зазначені норми забезпечення виплати ренти: у разі передачі під виплату ренти земельної ділянки або іншого нерухомого майна одержувач ренти набуває право застави на це майно; платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти; у разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти; виплата ренти може бути забезпечена шляхом встановлення обов'язку платника ренти застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором ренти (ст. 735).

Сутність специфікації прав власності в сучасній економічній літературі трактується неоднозначно.

Деякі вчені специфікацією називають точне визначення набору правоспроможностей власника. На їх думку, специфікація заснована на визначенні кордонів, що відокремлюють власника і наявні в нього ресурси від інших власників. З урахуванням розширеного пучка правоспроможностей, кордони визначаються таким чином: «право володіння передбачає позначення меж (кордонів) навколо ресурсу; право користування – можливість здійснювати з ресурсом будь-які дії в рамках кордонів; право

управління – можливість допускати інших агентів; право на дохід – можливість розширення кордонів для нових об'єктів (благ), отриманих у результаті використання ресурсу; право на капітальну цінність – можливість охоплення цими межами не тільки поточних, а й майбутніх результатів від використання ресурсу; право на безпеку або імунітет від експропріації – неприпустимість перетину кордонів іншими агентами; право на успадкування і заповіт – можливість визначення умов і порядку «входження» всередину кордонів майбутніх власників; заборона шкідливого використання – неприпустимість виходу негативних результатів від користування ресурсів за встановлені кордони та ін. [98]. Специфікувати права власності на об'єкт власності означає виключити можливість вільного доступу до нього інших [99, с. 74].

Більш поширеною є точка зору, відповідно до якої специфікація прав власності є системою формальних і неформальних правил і механізму контролю за їх дотриманням, які забезпечують однозначне визначення суб'єкта права, об'єкта права, розподілу правоспроможностей власності між суб'єктами права, способів наділення власністю і передачі правоспроможностей [100, с. 27, 29]. У сучасній теорії прав власності має місце поняття «розмивання» прав власності. Розмивання відбувається в тому випадку, коли права власності неточно встановлені або недостатньо захищені, тобто недостатньо специфіковані. Неповна специфікація призводить до неефективного використання об'єктів власності та розмивання процесів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти [99, с. 74-75].

Основними суб'єктами національної економіки, які претендують на право привласнення частки природно-ресурсної ренти, є: громадяни країни (суспільство) і господарюючі суб'єкти (що використовують природні ресурси та об'єкти), а також держава (основна функція якої – управління суспільством та національним господарством). Теоретично розподіл правоспроможностей прав власності між цими суб'єктами щодо природних ресурсів та природних об'єктів можливий у трьох варіантах, у залежності від того, кому з суб'єктів належить право володіння, розпорядження, використання, право на дохід, тощо: державі, приватним власникам чи суспільству (табл. 1.6).

Існування державної форми власності є предметом наукових дискусій. Деякі науковці зауважують: оскільки власник не той, хто

розпоряджається природними ресурсами та об'єктами, а той, у чиїх інтересах здійснюється розпорядження та використання, остільки держава не може бути власником – вона виступає суб'єктом управління. На цій підставі вчені вважають, що не може бути державної форми власності, а може бути тільки державне управління власністю (наприклад, суспільною) [27, с. 9]. Інші дослідники зазначають: хто б не володів титулом власності, реальним власником ресурсу є лише той, хто привласнює створену ренту [18, с. 17-19], тобто має право на дохід.

Таблиця 1.6

Специфікація прав власності на природні ресурси та об'єкти

Права власності	Правоспроможності держави (право державної власності)	Правоспроможності приватних власників (право приватної власності)	Правоспроможності суспільства (право суспільної власності)
Право володіння	держава	господарюючий суб'єкт	суспільство в особі державних і суспільних інститутів (власність спільна, неперсоніфікована, неподільна, всіх громадян країни)
Право розпорядження	держава в особі спеціального органу	господарюючий суб'єкт	державні й суспільні інститути (наприклад, позабюджетний національний рентний фонд)
Право використання	держава (можлива платна / безкоштовна передача права іншому суб'єкту)	господарюючий суб'єкт (можлива платна передача права іншому суб'єкту, включаючи державу)	приватні і державні інститути, господарюючі суб'єкти
Право на дохід	увесь дохід (у тому числі рента) – державі	увесь дохід (у тому числі рента) – господарюючому суб'єкту	розщеплене: прибуток – користувачу ресурсами, рента – суспільству (як власнику ресурсів) і державі (плата за управління)

Джерело: розроблено на основі [27, с. 10-14]

Основні нормативно-правові акти чинного національного законодавства, які регулюють відносини власності, зокрема визначають і розмежовують основні форми власності в Україні: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України. У Конституції України визначені право власності українського народу (ст. 13), право державної власності (ст. 14),

право комунальної власності як власність територіальних громад (ст. 142) та право приватної власності як невід'ємне право людини (ст. 41) [101]. Відповідно до змісту статей 324-327 Цивільного кодексу України, самостійними суб'єктами права власності виступають український народ, юридичні й фізичні особи стосовно об'єктів права приватної власності, держава та територіальна громада відповідного села, селища, міста [92].

Законодавство України, що визначає права власності на природні ресурси в національній економіці, представлено в табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Визначення права власності на природні ресурси чинним законодавством України

№ з/п	Дата, номер та статус документа	Назва	Зміст окремих положень законодавства
1	2	3	4
1	25.06.1991, 1264-ХП. Чинний. Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	Р.1, ст.4. Право власності на природні ресурси (в останній чинній редакції від 16.10.2012 р.) Природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України (КУ), цим та іншими законами України. Громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України відповідно до цього та інших законів
2	21.01.1994, 3852-ХП. Чинний. Редакція від 10.03.2017, підстава 1832-19	Лісовий кодекс України	Р.2, гл.1, ст.7. Ліси як об'єкт права власності (в останній чинній редакції від 29.03.2006 р.) Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених КУ. Ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності. Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи

Продовження табл. 1.7

1	2	3	4
3	27.07.1994, 132/94-ВР. Чинний. Редакція від 01.01.2016, підстава 867-19	Кодекс України «Про надра»	Р1, гл.1, ст.4. Власність на надра Надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на надра, є недійсними. Український народ здійснює право власності на надра через Верховну Раду України (ВРУ), Верховну Раду Автономної Республіки Крим (ВР АРК) і місцеві ради. <i>(із змінами, внесеними згідно із Законом № 5456-VI від 16.10.2012 р.)</i>
4	06.06.1995, 213/95-ВР. Чинний. Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19	Водний кодекс України	Р.1, гл.1, ст.6. Власність на води (водні об'єкти) (в останній чинній редакції від 18.11.2012 р.) Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Український народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через ВРУ, ВР АРК і місцеві ради
5	28.06.1996 254к/96-ВР. Чинний. Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19	Конституція України	Р.1. Загальні засади (в останній чинній редакції від 28.06.1996 р.) Ст.13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Ст.14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону
6	25.10.2001, 2768-III. Чинний. Редакція від 16.04.2017, підстава 1923-19	Земельний кодекс України	Р.1, гл.1, ст.1. Земля – основне національне багатство (в останній чинній редакції від 25.10.2001 р.) Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі

1	2	3	4
			Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам
7	16.01.2003, 435-IV. Чинний. Редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19	Цивільний кодекс України	Кн.3, р.1, гл.23, ст.324. Права власності Українського народу (в останній чинній редакції від 16.01.2003 р.) Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених КУ. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону

Джерело: авторська розробка

Конституція України (та інші нормативно-правові акти чинного національного законодавства) проголошують природні ресурси об'єктами права власності українського народу (ст. 13) [101]. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством. Згідно з законом, кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу. Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах (ст. 38) [102].

Специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, виступає своєрідним інституційним регулятором розподілу і перерозподілу.

Специфікація прав власності, як і сукупність інструментів, методів та важелів розподілу і перерозподілу ренти (що розглядаються в п. 1.2 монографії), є одним з необхідних та важливих елементів механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці. Особливості специфікації прав

власності в поєднанні із застосуванням інструментів, методів та важелів у світовій практиці розподілу і перерозподілу ренти (у галузі добування нафти та газу) представлено в таблиці Б3 Додатку Б.

У сучасній економічній літературі поняття «механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти» не використовується і його сутність залишається невизначеною. Разом з тим існують окремі наукові дослідження, в яких застосовуються поняття «рентний механізм», «механізм регулювання розподілу і перерозподілу доходів» тощо, а також трактується їх сутність. Узагальнення результатів цих досліджень може бути основою для з'ясування сутності поняття «механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти».

Загальним в основі майже всіх визначень терміну «механізм», що використовуються в економічній літературі, є його визначення як безлічі взаємопов'язаних елементів, які приводять в дію певний об'єкт. При цьому виділяється декілька підходів, відповідно до яких механізм може розглядатись як [103]:

– сукупність елементів, що впливають на розвиток об'єкта – механізм як інструмент впливу, характеризує процес управління будь-яким об'єктом (об'єктом управління може бути економічний процес, стосовно нашого дослідження – перерозподіл природно-ресурсної ренти);

– взаємозв'язок елементів, що забезпечують розвиток об'єкта – механізм як: визначена послідовність взаємопов'язаних економічних явищ та процесів, яка носить об'єктивний характер і може пояснювати деякий природний, еволюційний процес розвитку явища, яке розглядається; інструмент взаємодії суб'єктів, що визначає принципи і послідовність виконання визначених дій між різними економічними суб'єктами на основі врахування їх інтересів (в контексті нашого дослідження – суб'єктів, що виступають власниками або користувачами природних ресурсів, претендують на отримання відповідної частки створеного додаткового продукту та доходу – природно-ресурсної ренти).

Структура механізму включає певні елементи: цільову функцію, об'єкти і суб'єкти впливу, інструменти, методи і важелі реалізації тощо [103 – 105]. Механізм у загальному розумінні – це система елементів, що призначена для перетворення руху одного чи декількох елементів у потрібний рух інших елементів. Відповідно

під економічним механізмом розуміють використання певних елементів економічної системи для зміни і підсилення руху інших елементів цієї ж системи. Економічний механізм у найзагальнішому розумінні – це сукупність способів управління і взаємодії економічних суб'єктів, цільовою функцією якого є раціональне господарювання і формування стійких закономірностей у розвитку економіки [103, с. 42].

Відповідно до сучасного економічного словника: економічний механізм є сукупністю організаційних структур, конкретних форм і методів управління, а також правових норм, з допомогою яких реалізуються економічні закони, що діють у конкретних умовах (у національній економічній системі); механізм економічних процесів – сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їх регулювання [106].

Враховуючи зазначене, більш ґрунтовним визначенням сутності рентного механізму, що наводиться в сучасній вітчизняній науковій літературі, можна вважати його розуміння як: «сукупності виробничо-організаційних структур, системи правових норм, набору форм і методів управління, за допомогою яких реалізуються процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання природних ресурсів відповідно до прав власності на природні та інші ресурси, що залучені в процесі виробництва» [107, с. 73; 108, с. 120]; системи практичних засобів реалізації цілей та завдань функціонування такого механізму [108, с. 120].

Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти є передовсім складовою загального механізму перерозподілу доходів. Він також визначається тими ж інститутами, які сформовані в суспільстві (національній економіці) в рамках загального механізму державного регулювання економіки (інститут права, податкова та бюджетні системи), і тими ж соціально-економічними цілями, які ставить перед собою держава та її уряд.

Основні елементи механізму регулювання доходів населення науковці визначають таким чином: суб'єкти – активні учасники процесу формування, розподілу, перерозподілу доходів, що забезпечують функціонування механізму – населення, держава (уряд), підприємства та ін.; об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки у сфері виробництва, обміну і споживання, які визначають формування, розподіл і перерозподіл доходів; мета механізму – забезпечення отримання доходів відповідними суб'єктами; методи

та інструменти (норми, правила, важелі), які активно впливають на зазначені процеси та становлять необхідне методичне й організаційно-правове забезпечення [109].

Процеси розподілу і перерозподілу доходів у національній економіці певним чином віддзеркалено в Системі національних рахунків (СНР), в якій послідовно та взаємопов'язано описано процеси створення, розподілу, перерозподілу і використання продукту і доходу (зокрема доходів основних суб'єктів національної економіки та їх груп – інституційних одиниць та секторів-резидентів) (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Відображення розподілу, перерозподілу та використання доходів в Системі національного рахівництва (2008)

Групи рахунків	Відображення процесів	Особливості процесів розподілу, перерозподілу та використання доходів
1	2	3
Рахунки розподілу доходів (первинних доходів). Субрахунки: утворення доходів; розподілу доходів	Відображають як первинні доходи (доходи, що утворюються в результаті участі в процесі виробництва або у результаті володіння активами, необхідними для виробництва), розподіляються між інституційними одиницями	Первинні доходи: оплата праці (осіб, які працюють за наймом – підлягають отриманню домашніми господарствами); податки на виробництво та імпорт (за мінусом субсидій на виробництво та імпорт) (підлягають отриманню органами державного управління); прибуток або змішаний дохід підприємств; дохід від власності, які отримуються власникам фінансових активів у результаті кредитування ними інших одиниць (інвестиційний дохід) або власниками природних ресурсів у т.ч. землі, за надання їх в оренду (рента) для використання у виробництві
Рахунки перерозподілу доходів. Субрахунки: вторинного розподілу доходів; перерозподілу доходів в натуральній формі	Відображають другу стадію процесу розподілу доходів – перерозподіл між інституційними одиницями з допомогою одержання і виплат поточних трансфертів, соціальних трансфертів, у тому числі в натуральній формі	Поточні трансферти (операції на безповоротній основі – передача однією інституційною одиницею іншій одиниці товару, послуги або активу, без отримання еквіваленту, без зобов'язань сторін придбати або реалізувати актив): поточні податки на доходи, податки на майно, у т.ч. землю, та ін., які сплачуються інституційними одиницями органам держуправління;

1	2	3
		відрахування на соціальне страхування (відраховують роботодавці або домогосподарства для виплати допомоги) і одержана соціальна допомога (у випадку хвороби, безробіття, виходу на пенсію, навчання та ін.), у т.ч. в натуральній формі; інші поточні трансферти (премії, трансферти в рамках сектору держуправління)
Рахунки використання доходів. Субрахунки: використання наявного доходу; використання скоригованого наявного доходу	Відображають як домашні господарства, органи держуправління, некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства (НКОДГ) розподіляють наявний дохід між кінцевим споживанням і заощадженням	Використання доходів (які одиниці несуть витрати і які одиниці отримують користь від витрат, а також ступень, у якому рівень споживання домашніх господарств забезпечується ними самостійно): на кінцеве споживання товарів та послуг (споживчі товари та послуги, що використовуються домогосподарствами, органами держуправління, НКОДГ для задоволення індивідуальних та колективних потреб, зокрема в «суспільних благах»); заощадження (частка наявного доходу, що не витрачена на споживання)

Джерело: розроблено на основі [54]

Рахунки СНР дають можливість проаналізувати як доходи: утворюються в процесі виробництва; розподіляються між інституційними одиницями, які претендують на створену в процесі виробництва додану вартість; перерозподіляються між інституційними одиницями за допомогою поточних трансфертів (податковою та бюджетною системами країни); використовуються домашніми господарствами, органами державного управління та некомерційними організаціями, які обслуговують домашні господарства, на кінцеве споживання та заощадження; використовуються як заощадження для нагромадження багатства [110].

Розподіл і перерозподіл доходів в СНР-2008 відображається на рахунках, що об'єднані в такі групи [54]:

1) рахунки розподілу доходів – відображають як первинні доходи (доходи, що утворюються в результаті участі в процесі виробництва або у результаті володіння активами, необхідними для виробництва), розподіляються між інституційними одиницями;

2) рахунки перерозподілу доходів – відображають другу стадію процесу розподілу – формування вторинних доходів у результаті перерозподілу між інституційними одиницями з допомогою трансфертів (податків, відрахувань на соціальне страхування, пенсій та інших видів соціальної допомоги, у тому числі в натуральній формі);

3) рахунки використання доходів – відображають як домогосподарства, органи держуправління, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), розподіляють наявний дохід між кінцевим споживанням і заощадженням.

Побудова сучасної системи перерозподілу природно-ресурсної ренти неможлива без відповіді на питання про те, що є основоположною метою такого перерозподілу. Йдеться про визначення цільової функції механізму перерозподілу. Розподіл і перерозподіл доходів повинен узгоджуватися з вимогами соціальної та економічної ефективності і критеріями соціальної справедливості. Система розподілу і перерозподілу визначає можливості вирішення низки як економічних, так і соціальних проблем: отримання доходу від володіння певними ресурсами, формування системи стимулів до праці, соціальну стратифікацію суспільства, вирішення проблеми бідності та ін. Перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці також потребує дотримання вимог, головними серед яких (на які звертають увагу науковці) є справедливість та ефективність. Дотримання зазначених вимог вважається потужним засобом узгодження інтересів основних суб'єктів національної економіки [42, с. 182; 74, с. 58-59; 111, с. 129-130; 112].

Традиційно основними засобами перерозподілу доходів у реальній національній економіці виступають такі найважливіші інструменти державного регулювання економіки та економічної політики, як: бюджет (державний і місцеві), податки і збори (загальнодержавного й місцевого значення), ціни (на ресурси та виготовлену з їх використанням продукцію). Перерозподіл доходів від використання природних ресурсів (природно-ресурсної ренти) відбувається між: державою, суспільством (громадянами країни) і господарюючими суб'єктами (власниками, користувачами ресурсів та споживачами відповідної частки створеного продукту й утвореного доходу), сферами і галузями економіки, державою в

цілому та її територіальними утвореннями (між загальнодержавним бюджетом і місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, де здійснюється діяльність із залученням ресурсів).

Враховуючи вище зазначене, можна запропонувати логіко-змістовну схему основних елементів механізму розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти (рис. 1.6).

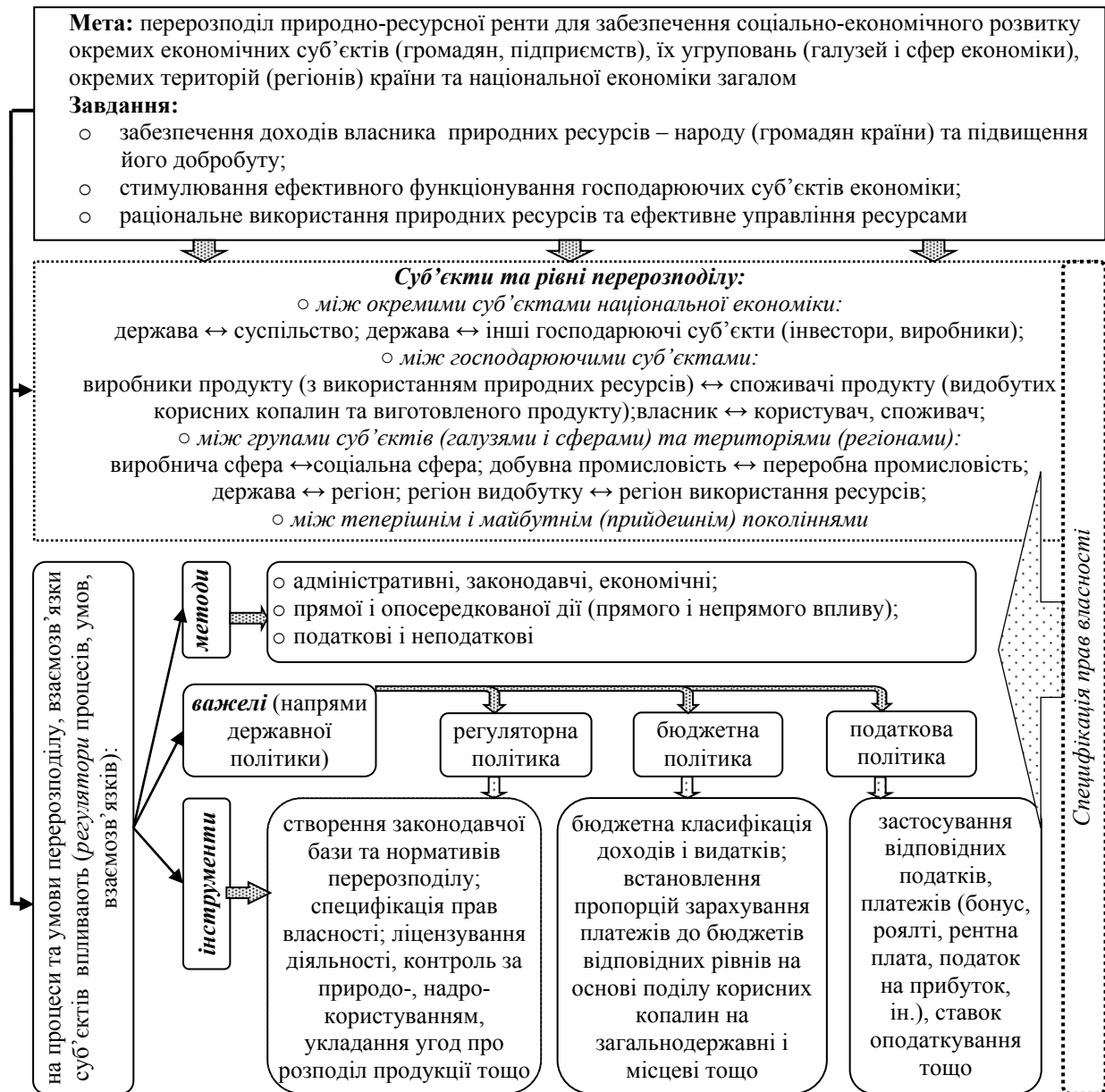

Рис. 1.6. Логіко-змістовна схема основних елементів механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Джерело: авторська розробка

У найзагальнішому розумінні механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти можна визначити як сукупність інструментів, методів та важелів регулювання процесу і взаємодії суб'єктів національної економіки в ході перерозподілу доходів, зумовлених використанням в національному господарстві природних ресурсів, цільовою функцією якого є забезпечення соціально-економічного розвитку окремих економічних суб'єктів (громадян, підприємств), їх угруповань (галузей і сфер економіки), окремих територій (регіонів) країни та національної економіки загалом.

Мета механізму реалізується через ряд завдань: підвищення рівня життя і добробуту громадян країни; забезпечення та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів національної економіки; раціональне та ефективне використання всіх видів природних ресурсів. Роль основних важелів перерозподілу природно-ресурсної ренти виконують важелі державного регулювання економіки (напрями державної економічної політики): регуляторна, бюджетна, податкова та ін. Як відомо, економічна політика реалізується за допомогою визначених інструментів, які одночасно є інструментами перерозподілу природно-ресурсної ренти: ціни, податки, державні витрати, законодавчо визначені норми і правила тощо.

У розвинених країнах рента перерозподіляється не лише до держбюджету, а й до спеціальних рентних фондів, а в кінцевому підсумку – споживається суспільством. У країнах з перехідною економікою (зокрема в сучасній Україні) законодавча база, функціонування бюджетної та податкової систем не відповідають потребам сучасного суспільства та ігнорують соціальні інтереси. Наприклад, у Казахстані й Росії вони декларуються в назвах спеціальних накопичувальних фондів, створюваних за рахунок природно-ресурсної (переважно нафтової та газової) ренти, а в Україні фонди накопичення ренти взагалі відсутні.

Існує декілька концепцій перерозподілу природно-ресурсної ренти, у межах яких пропонується створення та використання національних рентних фондів (табл. 1.9).

Концепції перерозподілу природно-ресурсної ренти

Характеристика	Концепція національного майна (Разовський Ю.)	Концепція громадянської власності (Львов Д.)
Суб'єкти власності	суспільство	громадяни
Об'єкти власності	природні ресурси – об'єкти суспільної власності (вид національного майна)	природні ресурси – об'єкти громадянської власності
Права власності	суспільне володіння; індивідуальне привласнення ренти	колективне володіння; приватне привласнення ренти
Управління власністю	комерційними структурами (агентствами) за певну плату; контроль та експертиза умов використання об'єктів власності, порядку обчислення і розподілу ренти – громадськістю, незалежно від державних органів влади	
Джерела формування доходів	рентні платежі; доходи від інвестування частини коштів суверенних фондів у цінні папери, нерухомість та інші об'єкти власності товариства у вигляді комерційного майна	виручка від продажу прав (ліцензій) на природокористування; дохід від продажу запасів і орендної плати за використання природних ресурсів (понад норми їх безкоштовного використання)
Розподіл і перерозподіл доходів	рівними частками між усіма членами суспільства у вигляді соціального дивіденду	рівними частками між усіма громадянами у вигляді громадянського дивіденду
Інститут перерозподілу	Фонд соціальних гарантій	Фонд громадянського дивіденду
Форми дивідендів	соціальний дивіденд – сума рентних доходів, що утворюються після оплати послуг всіх інших факторів виробництва; чистий дохід суспільства, що надходить до фонду соціальних гарантій і може бути розподілений у рівних частках між усіма його членами	громадянський дивіденд – природна рента в грошовому вираженні; додатковий дохід кожного громадянина країни як індивідуального власника природних ресурсів
Використання доходів	суспільно-організований спосіб (здоров'я, освіта, соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення)	у приватному порядку на власний розсуд громадянина: індивідуально – для особистих потреб (освіта, лікування, житло) і колективно – для вирішення спільних питань (безпека, наука, культура і ін.)
Завдання (мета)	забезпечення соціальної гарантії мінімально допустимого рівня життя і об'єктивних можливостей його якості (з урахуванням довгострокової перспективи)	забезпечення кожному громадянину гарантії безумовної можливості збереження і продовження біологічного життя (як мінімум)

Джерело: розроблено на основі [3; 23, с. 89-121; 38, с. 171; 113, с. 48; 114]

Передовсім слід назвати (у назвах збережено термінологію авторів): концепцію «національного майна і соціального дивіденду» Д. Львова [23] і концепцію «громадянської власності» і відповідно «громадянського дивіденду» Ю. Разовського [114].

Згідно з концепцією Д. Львова [23]: природні ресурси є важливою складовою суспільного національного майна; джерело формування доходів від використання майна – рентні платежі; кожен громадянин країни має майнові права і право на доходи від використання національного майна; розподіл і подальше використання доходів (ренти) здійснюється через «фонд соціальних гарантій». Центральним елементом системи національного майна є ідея соціального дивіденду, суть якої полягає в орієнтації механізму використання природно-ресурсної ренти на інститути, що забезпечують соціальну гарантію мінімально допустимого рівня життя і визначеної об'єктивними можливостями якості життя, за допомогою яких здійснюється мобілізація відповідних коштів для вирішення ключових завдань з урахуванням довгострокової перспективи. Соціальний дивіденд визначається сумою рентних доходів, що утворюються після оплати послуг всіх інших факторів виробництва. Це той «чистий дохід» суспільства, який надходить до фонду соціальних гарантій і може бути розподілений у рівних частках між усіма його членами.

Концепція Ю. Разовського передбачає [38, с. 171], що забезпечення кожному громадянину частини його доходів від природно-ресурсної ренти у формі громадянських дивідендів (громадянської ренти) можливо на основі громадянської власності на природні ресурси, яка має низку характерних ознак: суспільне володіння (ресурси належать всім громадянам в рівній мірі по праву народження або громадянства); платне використання (платна оренда усіма підприємствами і організаціями, які експлуатують природні ресурси, як приватними, корпораціями, так і державними); державне або інше суспільне розпорядження (ліцензування використання природних ресурсів, експертиза проектів, контроль за природокористувачами, визначення орендної плати, її концентрація і скеровування до фонду громадянської ренти здійснюється державними або громадськими організаціями); приватне привласнення ренти (законодавчий справедливий розподіл коштів усіх видів ренти рівними частками між усіма громадянами, які є власниками природних багатств). На думку

автора, природно-ресурсна рента може розподілятися між громадянами також і в натуральному вираженні (за нормами безкоштовного використання) [3]. Громадянський дивіденд є часткою кожного громадянина у вигляді всієї абсолютної і частини диференціальної природно-ресурсної ренти. Ресурси, отримані від використання природної ренти у вигляді виручки від продажу прав (ліцензій) на природокористування, доходу від продажу запасів і орендної плати за використання природних ресурсів, що перевищує норми їх безкоштовного використання, повинні направлятися до фонду громадянських дивідендів. Персональні виплати (рівні за розмірами індивідуальні виплати тільки на підставі громадянства – громадянські дивіденди) з фонду повинні забезпечити кожному громадянину гарантію, як мінімум, безумовної можливості збереження і продовження біологічного життя [113, с. 48].

Отже, згідно з розглянутими концепціями, природні ресурси, об'єктивно не можуть належати окремій особі і перебувати у приватній власності. Створені природою блага не можуть перебувати і в державній власності. Право власності на природні ресурси – колективне (вони належить всім громадянам країни – суспільству), а право на дохід та використання коштів (привласнення ренти) – приватне або колективне (має індивідуальне право кожен громадянин або суспільство). Спільним у концепціях «соціального» і «громадянського» дивіденду є перерозподіл природно-ресурсної ренти у рівних частках між усіма членами суспільства. Істотні відмінності між концепціями полягають у тому, що «соціальним дивідендом» громадяни країни можуть скористатися лише колективно (а не на власний розсуд у приватному порядку): кошти можуть скеровуватись на розвиток соціальної сфери, економіки та її провідних галузей, системи національної безпеки тощо. З точки зору теорії громадянської ренти, громадяни можуть використовувати природну ренту індивідуально – для особистих потреб (освіта, лікування, житло) і колективно – для вирішення спільних питань (безпека, наука, культура і ін.) [38, с. 171].

Розглянуті концепції мають спільне бачення необхідності поділу функцій власника і управлінця. Так, управління національним майном за певну плату повинно здійснюватися комерційними структурами (агентствами). Експертизу умов його використання та, перш за все порядку обчислення і розподілу

ренти, повинна здійснювати незалежна від державних органів влади громадська експертиза у особі академії наук [23, с. 119-120]. Керуючись принципом платності природокористування та незалежності органу управління природними ресурсами від уряду, Ю. Разовський висунув ідею створення центрального банку природних ресурсів, мета якого – забезпечення ефективного і раціонального використання природних ресурсів. На думку автора, залежно від виду природного ресурсу і кон'юнктури ринку, банк може встановлювати науково-обґрунтовані ставки орендної плати та їх використання, а також норми безкоштовного некомерційного використання природних ресурсів для окремих категорій користувачів і видів ресурсів. Ю. Разовський запропонував також структуру банку та принципи його функціонування [113, с. 48].

Питання створення національного фонду накопичення природно-ресурсної ренти (типу фондів соціальних/громадянських дивідендів на основі розглянутих вище концепцій) досліджували й українські науковці, серед яких Голуб Г., Данилишин Б., Задорожний Г., Кацуба А., Пшик Б., Хвесик М. та ін. [67; 55; 18; 115]. На їх думку, такий фонд дозволяє ефективно використовувати національне багатство, перш за все основні природні ресурси, перерозподіляти і використовувати природно-ресурсну ренту в інтересах соціально-економічного розвитку країни та її громадян. Так, Г. Задорожний та А. Кацуба вважають за необхідне створення державно-суспільного фонду, до якого можуть надходити стабільні фіксовані відрахування від оренди ділянок землі та її надр, та з якого кожен громадянин держави (як власник землі та її надр) повинен одержувати свою частку доходів. Вчені наголошують на необхідності розробки та обґрунтування національного індивідуального дивіденду: «... доцільно вдосконалити підхід до використання рентних доходів від ресурсів, які у відповідності з Конституцією України належать (знаходяться у власності) українському народу. ... Посилення принципу соціальної справедливості, часткового підвищення індивідуальних доходів та ін. можна вирішувати за допомогою впровадження національного дивіденду до системи перерозподільних відносин» [55, с. 207-208].

Універсального механізму справедливого та ефективного розподілу і перерозподілу ренти, який можна було б застосувати в будь-якій державі, на сьогоднішні не існує. Це пояснюється особливостями формування нормативно-законодавчої бази,

функціонування бюджетної та податкової систем, режимів користування природними ресурсами, умов діяльності економічних суб'єктів, а також специфікою цілей і завдань як системи перерозподілу природно-ресурсної ренти так і соціально-економічного розвитку країни. Оскільки головним суб'єктом, що уособлює інтереси всього суспільства, виступає держава, остільки однією з головних економічних функцій сучасної держави має бути вирішення питань ефективного вилучення, розподілу і перерозподілу ренти на благо народу.

У більшості країн світу, в яких лідерами розробки природних багатств виступають державні компанії, земля та її надра належать державі (перебувають у державній власності). Окремі політичні сили та бізнес-групи використовують цей факт в як основний аргумент, що розподіл природно-ресурсної ренти відбувається в інтересах усіх жителів країни, усього суспільства. Проте, більшість науковців та фахівців у галузі рентних відносин вважає, що це не відповідає дійсності. За розрахунками незалежних американських експертів, у країнах з розвинутою економікою рівень приватизації (необґрунтованого присвоєння) ренти сягає третини національного доходу. В інших країнах (переважно сировинних економіках) ця частка виявляється набагато вищою. Такий розподіл багатства в сучасному світі деякі фахівці вважають фарсом [116], а експерти міжнародних інституцій (ООН) – «гротескним». Під політичним впливом, тиском і жорстким контролем крупних власників землі і сировинних магнатів значення ренти в формуванні національних доходів свідомо замовчується ще й з метою ухилення від додаткового оподаткування. Навіть провідна роль держави в перерозподілі рентних доходів сама по собі не є гарантією від приватизації ренти на користь окремих соціальних груп, а не основної маси населення. Але деяким країнам вдалося успішно вирішити цю проблему. Наприклад, державні нафтові компанії Кувейту і Йемену фактично є власністю правлячих династій, але в результаті ефективного перерозподілу природно-ресурсної ренти цим країнам вдалося забезпечити високий рівень життя і соціальної захищеності свого населення, створити розвинену інфраструктуру економіки. Перерозподіл державою значної частини ренти від використання природних ресурсів на розвиток соціальної сфери, інвестиції в економіку країни здійснюється в багатьох країнах Заходу (Норвегія, Велика Британія, США та ін.). Однак, наприклад,

у Венесуелі державна монополія на надра і виробництво нафти не ліквідувала масову бідність та високий рівень соціального розшарування населення.

Про наявність проблем прихованої експлуатації природних ресурсів і необґрунтованого присвоєння доходів, що виникають у результаті, неефективної системи розподілу і перерозподілу ренти в Україні свідчать масштаби нелегального видобутку вугілля в Луганській і Донецькій областях та бурштину – в Рівненській і Житомирській областях, неконтрольованої вирубки лісів – у Карпатах.

В Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, функціонування механізму природно-ресурсної ренти відбувається практично виключно у фіскальному значенні, до того ж при критично неповному її вилученні. Рента «розчиняється» в лабіринтах розподілу бюджету держави і не доходить до пересічних громадян. Виконання природно-ресурсною рентою і її механізмом соціальної функції має бути першочерговим завданням реформування економіки та рентних відносин. І першим кроком на цьому шляху може бути формування накопичувального рентного фонду в Україні, за допомогою якого можливий перерозподіл природно-ресурсної ренти в інтересах та на користь широких верств населення країни.

Висновки до глави 1

Генезис наукових підходів щодо трактування сутності ренти, розуміння її змісту як економічної категорії є віддзеркаленням розвитку виробничих відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил. В економічній науці сформувалось декілька підходів щодо визначення сутності ренти: з позиції трудової теорії вартості рента (земельна) – одна з форм доданої вартості (створеного продукту і відповідного доходу); з позицій маржиналістичних принципів аналізу рента – надлишковий дохід (надприбуток, додатковий дохід) від використання будь-якого обмеженого ресурсу і виробничого фактору; з позицій інституціонального підходу рента формується під впливом позаекономічних факторів та відповідних інститутів, зокрема інституту власності. Практично всі елементи зазначених підходів

до дослідження ренти широко застосовуються в сучасній економічній науці.

Природно-ресурсна рента як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються в результаті залучення природних ресурсів до господарчої діяльності в національній економіці. Розподіл і перерозподіл рентних доходів здійснюється за допомогою рентних платежів. Загальновизнано, що природно-ресурсна рента виступає у формі доходу (рентного) від використання природних ресурсів і у формі плати (рентної) за користування ними. Кількісно рента визначається як різниця між ціною, за якою природний ресурс продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.

У чинному законодавстві України визначено: рентний дохід (земельна рента) – дохід, який можна отримати із землі як фактору виробництва; рентна плата – загальнодержавний податок, який справляється за використання природних ресурсів; орендна плата за землю – платіж, який орендар вносить орендодавцю за користування земельною ділянкою.

Доволі значна частина представлених у сучасній економічній літературі досліджень природно-ресурсної ренти присвячена вивченню конкретних видів і форм її прояву. На підставі їх ґрунтовного аналізу запропоновано класифікацію рентних доходів за критеріями: вид використовуваного ресурсу; спосіб отримання; умови формування; рівень аналізу економічної діяльності, територіальна ознака формування; сфера господарювання, галузь діяльності; користь/школа використання ресурсів (результатом якого є рентний дохід) для довкілля та життєдіяльності людини.

Рентна плата виступає в ролі інструменту розподілу і перерозподілу рентних доходів. Аналіз світової практики дозволив з'ясувати, що плата може набувати форм спеціальних зборів, платежів, податків, орендної плати тощо, застосування яких має свої переваги та недоліки. Ставки плати можуть визначатися в абсолютних і в процентних показниках та розраховуватись залежно від вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції, ціни реалізації, величини річного доходу (валового або

чистого), розмірів і характеристик ділянок (землі, родовищ), наданих у користування, тощо.

У національній економіці для регулювання розподілу та перерозподілу рентних доходів застосовуються адміністративні, законодавчі, економічні методи, методи прямої і опосередкованої дії, податкові і неподаткові. Сукупно інструменти та методи визначають систему надання державою права користування надрами (дозвільну, ліцензійну або договірну, контрактну). Роль основних важелів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти виконують відповідні напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін.

Чинним законодавством України всі рентні платежі віднесені до податкових і зараховуються до бюджетів відповідних рівнів у встановлених пропорціях. Основою міжбюджетного розподілу рентної плати є поділ корисних копалини на загальнодержавні і місцеві. Особливістю надання державою права користування надрами в Україні є застосування договірної та ліцензійної систем.

Методологічним підґрунтям розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти є специфікація прав власності на природні об'єкти та ресурси. При цьому власність може поділятися на декілька правоспроможностей, які розподіляються між власником і користувачем (ресурсів), орендодавцем та орендарем (об'єктів): право володіння, використання (користування), розпорядження і право на дохід. Специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, виступає своєрідним інституційним регулятором розподілу і перерозподілу ренти. Специфікація власності, як і сукупність інструментів, методів та важелів, є одним з необхідних та важливих елементів механізму перерозподілу ренти в національній економіці.

Національним законодавством встановлено: природні ресурси є об'єктами права власності українського народу; від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування; кожному громадянину надано право користуватися природними об'єктами права власності народу; у порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі дозволів у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а також на пільгових умовах.

Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти – це така сукупність елементів, які в процесі своєї взаємодії забезпечують здійснення перерозподілу рентних доходів суб'єктів національної економіки, що зумовлені використанням у національному господарстві природних ресурсів. Як структурні елементи механізму визначено: мету і завдання перерозподілу – забезпечення отримання ренти (доходу) відповідними суб'єктами; суб'єкти – учасники процесу перерозподілу, які забезпечують функціонування механізму; об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки між суб'єктами, які визначають розподіл і перерозподіл; інструменти, методи та важелі, які активно впливають на процес перерозподілу та становлять необхідне інституційно-правове та організаційно-економічне забезпечення.

Цільовою функцією механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти є перерозподіл природно-ресурсної ренти для забезпечення соціально-економічного розвитку окремих економічних суб'єктів (громадян, підприємств), їх угруповань (галузей і сфер економіки), окремих територій (регіонів) країни та національної економіки загалом. Мета механізму реалізується через ряд завдань: підвищення рівня життя і добробуту громадян країни; забезпечення та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів національної економіки; раціональне та ефективне використання всіх видів природних ресурсів. Роль основних важелів перерозподілу ренти виконують важелі державного регулювання – напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін. Важливим елементом механізму перерозподілу рентних доходів виступають національні накопичувальні рентні фонди.

Список використаних джерел до глави 1

1. Осадча Т. С. Еволюція підходів до трактування поняття ренти / Т. С. Осадча // Ефективна економіка. – 2015. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5126>.
2. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивілізаційному вимірюванні [Текст] / – М.: ІКЦ «Академкнига», 2003. – 240 с.
3. Разовский Ю. В. Рента [Электронный ресурс] / Ю. В. Разовский. – М.: Мирознание, 2011. – Режим доступа: <<http://www.razovskiy.com/node/193>>.
4. Гражевська А. Удосконалення рентних відносин як фактор підвищення енергоефективності економіки України / А. Гражевська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 7(160). – С. 19-23.
5. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт ; наук. ред.:Є. Литвин; пер.:О. Васильєв; пер.: [та ін.]. – Київ : Port-Royal, 2001. – 593 с., с. 94-168.
6. Гражевська А. О. Формування та розвиток рентних відносин у ринковій економіці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А. О. Гражевська. – К., 2016. – 264 с. – Режим доступу: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/a05/dis_Grazhevskaya%20A.%200.pdf.
7. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения // Антология экономической классики. – М.: «ЭКОНОМ-КЛЮЧ», 1993. – 475с.
8. Маркс К. Капитал. М.: Политиздат. В 4 т. 1969. Т. III, с. 789.
9. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. : пер. с англ. / А. Маршалл. – М.: Универс, 1993. – Т. 3. – 351 с.
10. Worcester D. A. A Reconsideration of the Theory of Rent / Dean A. Worcester // The American Economic Review. – 1946, – Vol. 36, No. 3. – P. 258-277.
11. Krueger A. O. The Political Economy of the Rent Seeking Society / A. O. Krueger // American Economic Review. – 1974. – Vol. 64. – P. 291–303.
12. Tullock G. Rents and rent seeking / G. Tullock // The political economy of the educational process. Studies in public choice Vol. 2. Ed. by Gordon Tullock. – Boston, Kluwer Academic Publisher, – 1988. – P. 51 – 64.
13. Даниленко Л. Н. Рентно-сырьевая экономика России и проблемы ее трансформации : дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Л. Н. Даниленко. – Псков, 2014. – 359 с.
14. Петті В. Трактат про податки і збори // Антологія економічної класики. – М.: «ЭКОНОМ-КЛЮЧ», 1993. – 475 с.
15. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. – М., 1960. – С. 360-369.

16. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; [пер. с англ.; предисл. П. Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с., С. 112-125.
17. Норт Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой ; под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищук; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.
18. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
19. Латков А. В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика : дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Латков. – Саратов, 2008. – 325 с.
20. Гуровська Т. В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки» / Т. В. Гуровська. – Київ, 2011. – 17 с.
21. Волконский В. А. Природная рента и методы ее оценки / В. А. Волконский, А. И. Кузовкин, А. Ф. Мудрецов // Российский внешнеэкономический вестник. – 2006. – № 5 (Май). – С. 57-68.
22. Природная рента в экономике России / [Кузык Б. Н., Агеев А. И., Волконский В. А. и др.] – М.: Институт экономических стратегий, 2004. – 192 с.
23. Львов Д. С. Вернуть народу ренту. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 256 с.
24. Макконнелл К. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – Т.2. – М.: Республика, 1992. – С. 176.
25. Мещеров В. А. Рентные отношения в современной экономике: методология, теория, практика : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / В. А. Мещеров. – Ростов-на-Дону, 2007. – 46 с.
26. Михасюк І. Регулювання земельних відносин : монографія / І. Михасюк, Б. Косович. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 264 с.
27. Чернявский С. В. Теоретические аспекты собственности на природные ресурсы / С. В. Чернявский, Е. В. Моргунов // Собственность и рынок. – 2004. – № 5. – С. 1-15. – Режим доступа: <http://www.iprgas.ru/articles/morgun04-5.pdf>
28. Кацуба А. В. Рента і квазірента в знанніємному господарстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А. В. Кацуба. – Харків, 2013. – 16 с.
29. Самуэльсон П. А. Экономика / П. А. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус. – М., 1997. – С. 285.

30. Трисеева Л. А. Некоторый мировой опыт регулирования рентных отношений / Л. А. Трисеева // Экономика и право. – 2013. – № 2. – с. 102-106.

31. Виноградова А. В. Рентные отношения в системе социально-экономических интересов и отношений собственности в России / А. В. Виноградова, Е. З. Климова // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – 2014. – Т. 5. – № 3. – С. 97-106.

32. Волынская Н. А. Рента в сырьевых отраслях ТЭК / Н. А. Волынская, С. С. Ежов // Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса» Российская Академия Наук Институт народнохозяйственного прогнозирования № 51 от 20 апреля 2004 года. – Москва. – 2004. С. 4-18.

33. Данилов-Данильян В. И. Природная рента и управление использованием природных ресурсов / В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2004. – Т. XL. Вып. 3. – Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/177741015.html>.

34. Дмитриев А. С. Развитие системы распределения природной ренты как фактор становления социально ориентированной экономики: автореф дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01. «Экономическая теория». / А. С. Дмитриев. – Москва, 2009. – 31 с.

35. Куликов А. П. Прогнозы цен на внутреннем рынке и величины природной ренты в топливно-энергетическом комплексе в перспективе до 2025 г. и далее // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. - М.: МАКС-Пресс, 2005. – 509 С. (С. 261-276).

36. Александров М. В. Рентные отношения в сфере природопользования в условиях устойчивого экономического развития : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / М. В. Александров. – Чебоксары, 2010. – 150 с.

37. Педько С. Б. Рентне регулювання природно-ресурсних платежів у нафтогазовидобувній сфері України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / С. Б. Педько. К., 2009. – Режим доступа: <http://www.disslib.org/rentne-rehuljuvannja-pryrodno-resursnykh-platezhiv-u-naftohazovydobuvniy-sferi.html>.

38. Разовский Ю. В. Управление сверхприбылью от использования минерально-сырьевого капитала / Ю. В. Разовский // Вестник Московского гуманитарного университета. – 2013. – № 2. – С. 170-176. – Режим доступа: vestnik.msmu.ru/files/1/20131217204708.doc

39. Шапар А. Г. Про концепцію переходу України до сталого розвитку / А. Г. Шапар // Екологія і природокористування. – 2006. Вип. 9. – с. 37-61. – Режим доступа: http://ippenan.com/content/publik3/sborvse/9_2006/8_.pdf

40. Мочерний С. Політична економія: Навч. Посіб. / С. Мочерний, О. Устенко, С. Фомішин – Херсон; «Видавництво дніпро», 2002. – 794 с.

41. Ткаченко Н. И. Особенности формирования и распределения рентных доходов природопользователей во время экономического кризиса /

Н. И. Ткаченко, И. Д. Ткаченко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – Т. 2. – № 1 (3). – С. 318-325.

42. Жикаляк Н. В. Рента в горной промышленности: виды и причины образования / Н. В. Жикаляк // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3 (33). – С. 180-185.

43. Сотников В. М. Горная рента и экономический механизм ее распределения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / В. М. Сотников. – М., 2004. – 24 с.

44. Міщенко В. Гірнична рента і платежі за надра / В. Міщенко // Геолог України. – 2004. – № 4. – С. 28–34.

45. Кирилюк І. М. Оренда землі в системі аграрних відносин України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / І. М. Кирилюк. – К., 2010. – 22 с.

46. Тумаланов Н. В. Экономическая природа земельной ренты : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Н. В. Тумаланов. – М., – 2006. – 43 с.

47. Наврозова Ю. А. Экономическая сущность морской портовой ренты / Ю. А. Наврозова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rmugt/2008.../07_Navrozova.pdf.

48. Врублевська О. В. Лісова рента: вилучення й розподіл / О. В. Врублевська // Наук. вісник НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.2. – С. 11–17.

49. Разовский Ю. В. Инновационные методологические подходы к определению размера горной и экологической ренты / Ю. В. Разовский, Е. Н. Сухина, Е. Ю. Горенкова // Наука й економіка. – 2013. – № 4 (32), Т. 2. – с. 222-229.

50. Разовський Ю. В. Новые виды горной ренты / Ю. В. Разовський, С. А. Булат, Ю. Н. Макаркин, Е. Ю. Савельева // Известия вузов. Горный журнал. – 2010. – № 1. – с. 20-27.

51. Осадча Т. С. Класифікація ренти в бухгалтерському обліку / Т. С. Осадча // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання. – 2016. – Вип. 12. – С. 521-526. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/108.pdf>.

52. Ложникова А. В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях модернизации экономики России : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Ложникова. – Томск, 2011. – 43 с.

53. Мещеров В. А. Рыночный механизм рентных отношений в мировой экономике / В. А. Мещеров // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – №11 (72). – С. 295-306.

54. Система национальных счетов 2008. – Европейская комиссия. Международный валютный фонд. Организация экономического сотрудничества и развития. Организация Объединенных Наций. Всемирный банк. – Нью-Йорк, 2012. – 764 с.

55. Задорожний Г. В., Кацуба А. В. Глобализирующееся знание хозяйство: проблемы ренты и квазиренты. Монография. – Харьков: Точка, 2013. – 233 с.

56. Заковоротная Е. А. Влияние технологических укладов на эволюцию рентных отношений : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Е. А. Заковоротная. – Саратов, 2005. – 25 с.

57. Розпорядження Президії НАН України «Про підготовку проекту Концепції переходу України до сталого розвитку» від 02.06.2006 р. № 355 – Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2006/directions/Pages/rp1-200.aspx>

58. На меті – сталий розвиток України. // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 14-44.

59. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. (Редакція від 28.06.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

60. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.14 № 71-VIII. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

61. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. (Перша редакція від 24.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19>.

62. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

63. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. (Редакція від 19.10.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

64. Назаркевич І. Б. Значення ресурсних платежів у системі оподаткування України / І. Назаркевич, А. Козюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 191-199.

65. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні / А. М. Соколовська, Л. М. Уніговський, В. Й. Башко та ін. - К. : ДННУ «Акад. фін. управління» 2013. – 228 с.

66. Бобылев Ю. Н. Мировой опыт налогообложения добывающей промышленности. – Москва. – 2013. – 67 с.

67. Голуб Г. Г. Суверенні фонди добробуту: світовий досвід і проблеми функціонування в Україні/ Г. Голуб, Б. Пшик, Л. Юрчишин // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 1 (19). – С. 114-120.

68. Большая энциклопедия нефти и газа. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ngpedia.ru/id398858p1.html>.

69. Казначеев П. Природная рента и экономический рост. Экономическое и институциональное развитие в странах с высокой долей доходов от экспорта сырьевых ресурсов. Анализ и рекомендации на основе международного опыта. – М.: РАНХиГС, 2013. – Режим доступа: http://www.RANEPa_Resource_rents_reporti_RUS-new.pdf.

70. Россия сильно отличается от других нефтедобывающих стран мира. – Режим доступа: <http://www.rbsys.ru/print.php?page=30&option=media> (дата обращения 17.04.2015 г.).

71. Сырлыбаева Н. Ш. Налогообложение недропользователей: отечественная практика и зарубежный опыт. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/10_DN_2013Economics3_132963.doc.htm.

72. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. (Редакція від 13.01.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF>.

73. Куликов А. П. Подход к оценке природной ренты с точки зрения характеристик месторождения // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН / Гл. ред. А. Г. Коровкин. – М.: МАКС-Пресс, 2004. – с. 398-421.

74. Раков А. В. Природная рента в экономической системе России : дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Раков. – Вологда, 2006. – 164 с.

75. Демина М. П. К проблеме рентных отношений в условиях глобализации экономики / М. П. Демина // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2012. – № 4. – Режим доступа: <http://eizvestia.isea.ru.isea.ru>.

76. Раков А. В. Природная рента в экономической системе России : автореф. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Раков. – Ярославль, 2006. – 24 с.

77. Міщенко В. С. Удосконалення регулювання у надрокористуванні / В. С. Міщенко // Економіка України. – 2013. – № 8 (621). – С. 84-96.

78. Байкова Э. Р. Опыт изъятия и распределения ренты в зарубежных странах / Э. Р. Байкова // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 3 (35). Режим доступа: <http://www.mecconomy.ru/art.php?nArtId=3211>.

79. Башкиров С. П. Распределение природной ренты между государством и нефтяными компаниями / С. П. Башкиров, Н. В. Воронина // ЭКО. – 2006. – № 5. – С. 113-120.

80. Башкиров С. П. Распределение природной ренты между государством и нефтяными компаниями / С. П. Башкиров, Н. В. Воронина // ЭКО. – 2006. – № 6. – С. 126-137.

81. Башкиров С. П. Опыт распределения природной ренты между государством и компаниями нефтяной промышленности / С. П. Башкиров, Н. В. Воронина // ЭКО. – 2006. – № 4. – С. 156-168.

82. Башко В. Й. Антициклічна фіскальна політика у країнах із сировиннозалежною економікою / В. Й. Башко // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 2. – с. 47-59.

83. Гуслистая А. В. Рентные эффекты в современной российской экономике в сфере невозобновляемых природных ресурсов : дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Гуслистая. – М., 2006. – 165 с.

84. О недрах: Закон Российской Федерации от 21.02.1992 № 2395-1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_343/

85. О соглашениях о разделе продукции: Закон Российской Федерации от 30.12.1995 № 225-ФЗ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8816/

86. Кошанов А. Отношения присвоения горной ренты и проблема диверсификации сырьевого комплекса / А. Кошанов // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». – 2016. – № 4 (08). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.e-history.kz/ru/contents/view/790>.

87. Комекбаева Л. С. Вопросы совершенствования природной ренты Казахстана / Л. С. Комекбаева // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2010. – № 3(79). – с. 18-22.

88. Кошанов А. Право собственности на недропользование и присвоение горной ренты / А. Кошанов // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль». 24 марта 2013. – Режим доступа: <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=631>.

89. Жуков І. М. Особливості правового регулювання договірних відносин з видобутку вуглеводні на континентальному шельфі / І. М. Жуков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – Т. 2. – № 11. – С. 8-11.

90. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. (Редакція від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14/page>.

91. Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. (Редакція від 01.01.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>.

92. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 № 435-IV. (Редакція від 02.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

93. Власюк В. В. Порівняльний аналіз режимів договорів про спільну діяльність і угод про розподіл продукції у секторі видобутку вуглеводнів України / В. В. Власюк // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – с. 133-141.

94. Звіт Ініціативи прозорості видобувних галузей (ІПВГ) України за 2013 р. – 142 с. – Режим доступу: <https://UAEITI-2013-Report-ua.pdf>.

95. Чи стануть угоди про розподіл продукції майбутнім українського газовидобутку? 27 вересня 2015 року. – Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari-ta-ocinki/item/909-chi-stanut-ugodi-pro-rozpodil-produktsiyi-maybutnim-ukrayinskogo-gazovidobutku?>

96. Орехов А. М. Категория собственности и экономическая теория / А. Орехов, И. Чаплыгина // Онтологические предпосылки экономических теорий: сборник, под ред. О. И. Ананьина, (ИЭ РАН, М., 2011). – Режим доступа: <http://www.g-sardanashvily.ru/Chaplygina8.pdf>.

97. Олейник А. Н. Институциональная экономика: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М 2000. – 416 с.

98. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности (метод, основные понятия, круг проблем). – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=25335>.

99. Агапова И. И. Институциональная экономика. – М. : Магистр, 2009. – 268 с.

100. Скаржинская Е. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности / Е. Скаржинская, В. Чекмарев // Теоретическая экономика. – 2011. – № 4. – С. 27-41.

101. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (Редакція від 30.09.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

102. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХП. (Редакція від 01.02.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

103. Бычкова А. Н. Экономический механизм: определение, классификация и применение / А. Н. Бычкова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2010. – № 4. – С. 37–43.

104. Чечель О. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. Чечель // Науковий вісник «Демократичне врядування» (ЛРІДУ НАДУ). – 2014. – Вип. 13. – Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf.

105. Чаленко А. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях. – Режим доступа: http://www.econindustry.org/arhiv/html/2010/st_51_04.pdf

106. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. - 6-е изд., перераб. и доп. – М. (ИНФРА-М, 2011). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/.

107. Двігун А. О. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави / А. О. Двігун // Світ фінансів. – 2008. – Вип. 3. – С. 73-77.

108. Попович А. А. Сутність рентного механізму в сільськогосподарському землекористуванні: теоретичні аспекти / А.А. Попович // Збалансоване природокористування. – 2015. – № 2. – с. 119-122.

109. Такмакова Е. В. Политика распределения доходов как фактор экономического и социального развития общества / Е. Такмакова, А. Стеценко // Интернет-журнал «Науковедение». – 2013. – № 4 (17). – Режим доступа: <https://naukovedenie.ru/PDF/05evn413.pdf>.

110. Милашко О. Г. Система національних рахунків як інформаційна база статистичного оцінювання доходів. – Режим доступа: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1524>.

111. Ложникова А. В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях модернизации экономики России : дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Ложникова. – Томск, 2011. – 445 с.

112. Шалабин Г. В. Л. В. Канторович и проблемы использования и экономической оценки природных ресурсов. / Г. В. Шалабин, А. С. Алипов [Электронный ресурс] – Режим доступа: necstorbook.ru/uCat/field_files/5/10/591/Primeneniematematiki.pdf

113. Разовский Ю. В. Развитие институтов недропользования России и Украины / Ю. В. Разовский, В. В. Матюха, Е. Н. Сухина, Н. Т. Мовчан // Известия вузов. Горный журнал. – 2011. – № 2. – с. 44-50.

114. Разовский Ю. В., Макаркин Ю. Н., Горенкова Е. Ю. Минерально-сырьевой капитал. – М. : ИПО «У Никитских ворот», 2013. – 352 с.

115. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / За ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

116. Стейнер Р. Реструктуризация налогообложения нефтедобычи с целью максимизации общественной выгоды. Материал для Парламентских слушаний в Государственной Думе РФ на тему: «Макроэкономическая эффективность альтернативных налоговых систем». – Москва, 23 апреля 2001 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://pacificenvironment.org/downloads/Oilgas_2001_%20Restructuring_taxation_for_oil_Steiner.pdf.

117. Шерстюкова К. Механизм государственного регулирования рентных отношений в недродобывающем секторе экономики / К. Шерстюкова // Актуальные проблемы устойчивого развития национальных экономик: Материалы международной научно-практической конференции, 10-11 июля 2015 г., г. Тбилиси, Грузия, Институт экономики Паата Гугушвили Тбилисского государственного университета, – Тбилиси, 2015. – 596 с., С.163-166.

118. Проданова Л. Рентні відносини в системі забезпечення сталого розвитку національної економіки / Л. Проданова, К. Шерстюкова // Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Словаччина, м. Кошице, 13-16 вересня 2015 р. – К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. – С. 104-105.

119. Проданова Л. Теорія ренти та її еволюція. Рентоутворюючі ресурси та види ренти / Лариса Проданова, Карина Шерстюкова // Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр. / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2014. – Вип. 37. – 387 с., С. 67-77.

120. Шерстюкова К. Ю. Методологічні основи дослідження рентних відносин / К. Ю. Шерстюкова // Розвиток національної економіки: теорія і практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 3-4 квітня 2015 року, проведеної на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ – Тернопіль: Крок, – 2015. - Ч.1. – 405 с., С. 188-189.

121. Шерстюкова К. Ю. Принцип справедливості в системі елементів механізму розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти / К. Ю. Шерстюкова // Розвиток сучасних міжнародних економічних відносин: фінансово-економічні та соціальні чинники : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 вересня 2016 р. / відп. за випуск д.е.н., проф. С. О. Якубовський. – Одеса : ОНУ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. – 180 с., С. 14-17.

122. Шерстюкова К. Ю. Рентні відносини за умови специфікації прав економічної власності / К. Ю. Шерстюкова // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції / Херсонський національний технічний університет. – Херсон, 2013. – Т. 4, № 12(1). – 105 с., С. 89-94.

123. Проданова Л. В. Рентні доходи крізь призму відносин власності / Л. В. Проданова, К. Ю. Шерстюкова // Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (29 січня 2016 р.) / Клайпедський університет, – Клайпеда, 2016. – 352 с., С. 14-17.

124. Prodanova L. Rental relations in the system of sustainable development of the national economy / L. Prodanova, K. Sherstiukova // Economics of sustainable development: methodological approaches and practical solutions: Collective monograph / by general edition of O. Kendiukhov – Kyiv: Publishing «Centre of educational literature», 2016. – 182 p. – Section 1 p. 1.5. – P. 49-60. ISBN 978-611-01-0791-4.

125. Prodanova L. Distribution and Redistribution of Natural Resource Rent: Opportunities of National Rental Fund / Larysa Prodanova, Karyna Sherstyukova // Evropský Časopis Ekonomiky a Managementu – Praha: Vydavatel: Berostav Družstvo. – 2017. – Vydání 1, Svazek 3. – 116 p., P. 77-86.

Глава 2

АНАЛІЗ РОЗПОДІЛУ І ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

2.1 Особливості регуляторної політики щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Необхідність створення сучасної системи розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти та потреба в регулюванні цих процесів в Україні виникли на початку 90-х років ХХ століття у зв'язку з докорінними соціально-економічними змінами, що відбулися в країні. Регуляторна політика та система розподілу і перерозподілу повинні були враховувати реалії ринкової економіки й досвід розвинених країн світу. Основою мала стати нова система рентних платежів (платежів за користування природними ресурсами). Відповідно до поставленого завдання вченими Ради по вивченню продуктивних сил (РВПС) України (нині – Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», ДУ ІЕПСР) розроблена концепція платного природокористування, мета якої – забезпечення єдиних принципів розробки відповідної нормативної бази для різних категорій природних ресурсів через їх взаємозв'язок у процесі використання. У рамках концепції визначено зміст і склад платежів за природні ресурси, порядок їх стягнення та міжбюджетного розподілу різних рівнів, а також використання відповідних коштів [1, с. 68; 2, с. 32].

У зазначеній концепції розмір і склад платежів за природні ресурси визначались залежно від: їх якості, місця розташування, комплексності, доступності, цільового призначення; ціни реалізації продукції (послуг); витрат на охорону і відтворення; економіко-правового режиму природокористування. Це обумовило створення трьох груп платежів: за користування природними ресурсами (розробки родовищ, лісозаготівлі, заготівлі рослинної сировини

тощо); за відшкодування витрат на охорону й відтворення природних ресурсів (за охорону й відтворення); за нераціональне і понадлімітне використання природних ресурсів (економічні санкції). Платежами рентного характеру, пов'язаними з правами власника і вилученням частини доходу, що зумовлена використанням якісних ресурсів, визначено платежі за користування природними ресурсами [2, с. 32]. Вихідними положеннями концепції платного природокористування стали: встановлення порядку використання природних ресурсів – загального (що гарантує громадянам право на безплатне використання природних ресурсів для задоволення їх життєво-необхідних потреб: оздоровчих, естетичних) і спеціального (надання їх у володіння, користування або оренду для ведення діяльності на платній основі використання природних ресурсів), а також поділ їх на групи державного і місцевого значення [3, с. 167].

Запропонована система розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти на основі платного природокористування та відповідні регуляторні заходи мали вирішити низку завдань [1]:

- створення умов для прискореного розвитку ринкових відносин у сфері природокористування та приведення всієї системи у цій сфері України у відповідність до практики розвинутих країн і міжнародних стандартів;

- стимулювання комплексного, раціонального використання природних ресурсів і створення для нього відповідних науково-технічних передумов;

- забезпечення сталого й достатнього фінансування робіт з охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу, посилення на цій основі соціальних і екологічних функцій природних ресурсів;

- відтворення умов господарювання при використанні природних ресурсів різної якості та доступності;

- розширення інвестиційних можливостей щодо соціально-економічного розвитку територій з інтенсивним природокористуванням;

- забезпечення узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами територій шляхом збалансованого розподілу коштів, одержаних від плати за природні ресурси, між державними і місцевими бюджетами;

– запобігання порушення встановленого режиму природокористування.

Процес формування механізму розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні з часів незалежності розпочався в 1991 році з введенням у дію Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]. За результатами аналізу законодавчих та нормативно-правових актів України, що визначають державну регуляторну політику, зокрема регуляторний вплив на розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти (табл. В1, Додаток В [4–46]), виокремлено шість етапів формування регуляторного забезпечення (які, зі свого боку, визначають певні періоди становлення системи та механізму) такого розподілу і перерозподілу, табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Етапи формування регуляторного забезпечення розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Характеристика	Особливості етапу
1	2
1 Етап – період з 1991 по 1996 рр.	
Затвердження загальних основ законодавства щодо природно-ресурсної ренти: прав власності українського народу, платності природокористування, початок створення нової системи рентних платежів і міжбюджетного розподілу	Законодавче затвердження природних ресурсів України власністю українського народу. Закріплення здійснення цих прав за органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Визнання землі основним національним багатством. Закріплення за надрами, водою (водними об'єктами) виключної власності народу та прав надання їх тільки у користування. Затвердження платності використання землі, надр, води (водних об'єктів), спеціального використання лісових ресурсів у формі загальнодержавних і місцевих податків і зборів та порядку їх розподілу і зарахування до бюджетів. Визначення видів та затвердження переліків корисних копалин (загальнодержавного і місцевого значення). Установлення плати за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним транспортом через територію країни; рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в країні; єдиного нормативу плати за спеціальне використання надр незалежно від якості ресурсу й умов експлуатації; нормативів відрахувань за геологорозвідувальні роботи, що виконані за рахунок Державного бюджету. Визначення розподілу плати за природні ресурси та зарахування відповідних платежів до бюджетів різних рівнів у певних розмірах. Введення розділу «Рентна плата» у класифікацію доходів і видатків державного та місцевих бюджетів України по доходах

1	2
2 Етап – 1997-2004 рр.	
<p>Продовження розробки законодавчої бази щодо специфікації прав власності українського народу на природні ресурси; плати за користування надрами (окремо нафти і газу) та плати за землю. Прийняття законодавчих актів, що стосуються неподаткових методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти</p>	<p>Затвердження визначення окремих природних ресурсів (земля, нафта, газ, газовий конденсат, радіочастотний ресурс) об'єктами права власності українського народу, використання їх на платній основі у формі платежів і зборів.</p> <p>Розробка земельного законодавства щодо оренди землі (платежу за користування земельною ділянкою) і плати за землю, правових засад проведення оцінки земель для забезпечення справедливого оподаткування та розподілу природно-ресурсної ренти.</p> <p>Затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та порядку їх справляння, установлення коефіцієнтів до них. Установлення єдиного правила обчислення і справляння збору за ГРР, виконані за рахунок державного бюджету. Установлення нормативів плати і зборів окремо для кожного виду корисних копалин.</p> <p>Визначення основних правових, економічних та організаційних засад діяльності нафтогазової галузі та регулювання відносин, пов'язаних з особливостями користування (за спеціальними дозволами) нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням нафти, газу та продуктів їх переробки.</p> <p>Зупинення дії закону про рентні платежі (щодо диференційованих ставок у відсотках) відразу після його прийняття.</p> <p>З'ясування понять «рентні платежі» (за нафту, природний газ і газовий конденсат), «рентний дохід» (земельна рента); договору ренти та форм, розмірів, порядку сплати ренти, відповідно до нього.</p> <p>Визначення сфер застосування, форм і особливостей розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти неподатковими методами в рамках концесійних договорів, угод про розподіл продукції</p>
3 Етап – 2005-2010 рр.	
<p>Розробка концепції реформування системи плати за користування надрами і нормативної бази платежів. Ухвалення Бюджетного, Податкового кодексів України та внесення змін до деяких законодавчих актів, що вплинуло на регулювання розподілу і перерозподілу ренти</p>	<p>Затвердження рентної плати (РП), зборів за спеціальне використання природних ресурсів, плати за землю загальнодержавними та місцевими податками та зборами. Внесення змін до законодавства (Лісового, Водного кодексів, Кодексу про надра, закону «Про радіочастотний ресурс») щодо понять «плата за користування надрами» та «збір за спеціальне використання».</p> <p>Визначення складу РП, платників, об'єктів, бази оподаткування, податкових зобов'язань, ставок, коригуючих коефіцієнтів щодо кожного виду РП; плати за землю, платників, об'єктів, ставок, бази оподаткування.</p> <p>Визначення розподілу РП і зборів до Державного (50%) і місцевих (50%) бюджетів.</p> <p>Застосування державно-приватного партнерства як форми неподаткового розподілу природно-ресурсної ренти в окремих сферах (пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування; збір, очищення та розподілення води)</p>

Закінчення табл. 2.1

1	2
4 Етап – 2011-2013 рр.	
<p>Вдосконалення податкових норм (зміни системи платежів) та дозвільної системи користування надрами. Пошук оптимізації вилучення і розподілу ренти</p>	<p>Установлення ставок плати за користування надрами (у гривнях; у відсотках від вартості видобутих корисних копалин з обмеженнями в гривнях за їх одиницю; тільки у відсотках без обмежень у гривнях – для вуглеводнів). Зміни ставок плати за природний газ (підвищення і зниження залежно від умов видобутку). Перенесення РП та зборів за паливно-енергетичні ресурси (з 2011 року) з неподаткових у податкові знаходження Державного бюджету з 01.01.2013 р.: виключення РП за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, із складу загальнодержавних податків і зборів і, відповідно, втрата чинності Р.Х ПКУ; об'єднання РП за вуглеводні з платою за користування надрами. Затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами і Порядку їх надання. Визначення особливостей оренди і концесії окремих об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності</p>
5 Етап – 2014 р.	
<p>Втрата чіткої концепції. Зміни ставок РП з метою вилучення надприбутків. Розробка законодавства щодо зміни системи РП. Зміни розподілу РП на користь держбюджету</p>	<p>Неодноразові підвищення ставок РП за користування надрами для видобування вуглеводнів (з 2014 року). Розроблено і затверджено законодавство щодо зміни системи рентних платежів в 2014 р., прийняття 28.12.2014, чинність з 01.01.2015: зміна складу РП, об'єднання плати за землю з податком на майно; заміна понять в законодавчих актах «плата» і «збір» на «рентна плата». Редакція Податкового кодексу: Розділ ІХ. Рентна плата; виключення з Розділу Х. Рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні та Р.ХІ Плата за користування надрами слів «Р.ХІІІ. Плата за землю» ПКУ. Зміни розподілу доходів Державного бюджету за рахунок рентної плати за користування надрами: збільшення відсотків зарахування до загального фонду державного бюджету (з 50% на 75%) і зменшення – до місцевих бюджетів (з 50% на 25%)</p>
6 Етап – з 2015 р.	
<p>Набуття чинності змін щодо нової системи РП. Розробка та затвердження законодавства щодо справедливого розподілу РП до місцевих бюджетів</p>	<p>Введення РП на бурштин (з 2016 р.). Зміни (зниження) ставок РП за видобування вуглеводнів (2015-2016 рр.). Зростання ставок за: користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; користування радіочастотним ресурсом; спеціального використання води, лісових ресурсів. Очікування набуття чинності (з 01.01.2018 р.) зарахування РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату до державного бюджету в обсязі 95% та розподілу до місцевих бюджетів різних рівнів 2% (районних) і 3% (обласних, територіальних громад, у т.ч. 2% і 1% – місцевого самоврядування). Внесення змін до Кодексу України про надра, Закону України «Про нафту і газ», щодо впровадження стандартів Ініціативи забезпечення прозорості у видобувних галузях</p>

Джерело: авторська розробка

Перший етап (1991-1996 рр.) пов'язаний з визначенням прав власності українського народу на природні ресурси² і платністю їх користування. У цей період затверджено загально-правові основи щодо природно-ресурсної ренти Лісовим кодексом (1994 р.), Кодексом про надра (1994 р.), Водним кодексом (1995 р.), Конституцією України (1996 р.) та іншими законодавчими актами. Від імені українського народу здійснення права розпорядження природними ресурсами надано органам державної влади та органам місцевого самоврядування (Верховній Раді України – у першій редакції законів). Визначено, що надра, вода (водні об'єкти) є виключно власністю українського народу і надаються тільки у користування, земля визначена основним національним багатством. Встановлено платність використання природних ресурсів (відповідно до Закону УРСР «Про систему оподаткування», 1991 р. [5]) у вигляді таких обов'язкових платежів як: плата за природні ресурси, плата за землю; лісовий дохід; екологічний податок. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено загальний розподіл природних ресурсів на ресурси загальнодержавного і місцевого значення, що стало основою побудови механізмів природокористування і системи рентних платежів. Затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення відповідно до статті 6 Кодексу України про надра відбулося в 1994 році Постановою Кабінету Міністрів України № 827 [11]. Але узагальнений характер розподілу природних ресурсів спрощував та не визначав відповідного розподілу повноважень між органами державного управління різного рівня. Нормативно-правове забезпечення в природокористуванні, і як наслідок – регулювання розподілу природно-ресурсної ренти, переважно мало відомчий або галузевий характер.

Першим кроком введення нової системи рентних платежів, при відсутності відповідного законодавства, стало запровадження (розпорядженням Кабінету Міністрів України) з 1992 року збору (відрахування) за геологорозвідувальні роботи (ГРР), який надходив до відповідно сформованого цільового фонду державного бюджету (такий збір, на думку фахівців, не можна повною мірою вважати рентним). Постановою Кабінету Міністрів України від

² Особливості національного законодавства щодо визначення прав власності на природні ресурси в Україні також розглядаються в п.1.3 монографії.

11.08.1995 № 645 [15] абсолютні ставки збору за ГРР (крб./т, м³) замінено нормативом як частки вартості одиниці видобутої мінеральної сировини, обчислювальної за цінами реалізації. Але в 1999 році (постанова КМУ від 29.01.1999 № 115) [19] повернулися до більш прозорих, контрольованих і простих в адмініструванні абсолютних ставок збору. Для кожного виду корисних копалин встановлювались окремі нормативи за виконані ГРР. Проте визначення лімітів коштів на проведення ГРР на основі обсягів видобування корисних копалин і погонних нормативів збору, а не з урахуванням потреб у них і завдань ведення розвідки родовищ корисних копалин, привели до нестабільності обсягів збору коштів [47, с. 40]. Слід зауважити, що в 2004 році уряд намагався відмінити цільовий статус збору і перенести надходження від збору із спеціального фонду державного бюджету до загального. Згодом більшу частину надходжень (близько 75%) повернули до спецфонду (згідно зі змінами до Закону України «Про державний бюджет на 2004 рік» від 17 червня 2004 року № 1801-IV) [48]. Збір за ГРР сформувався як специфічний інструмент перехідного періоду щодо регулювання геологорозвідувальної діяльності в Україні, але він не вирішив проблеми сталого цільового джерела фінансування відтворення мінерально-сировинної бази країни [47, с. 40] і розвитку геологорозвідувальної діяльності.

У 1994 році вводиться рента у формі плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин (постанова КМУ від 08.02.1994 № 85) [9], внесення якої не звільняло від відшкодування витрат на проведення ГРР. Для всіх видобувачів встановлювався єдиний норматив плати за кожен одиницю погашених (для нафти, конденсату, газу та гідромінеральних ресурсів – видобутих) балансових запасів корисних копалин (у розмірі 1% ціни реалізації одиниці видобутої мінеральної сировини) незалежно від якості ресурсу та умов експлуатації. Кодекс України «Про надра» (ст. 28) [10] закріпив справляння плати за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони у вигляді платежів за користування надрами, відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконаних за рахунок державного бюджету, та збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій).

Розширення системи рентних платежів відбулось із введенням плати за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним

транспортом через територію України (постанова КМУ від 06.12.1993 № 992) [7] і рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні (пізніше доданий газовий конденсат) (Указ Президента України від 21.12.1994 № 785/94) [12]. Це було обґрунтовано необхідністю вирішення завдання національного рівня – компенсації витрат на транзит вантажів, що збільшувалися у зв'язку з подорожчанням енергоносіїв, та забезпечення якісного і кількісного збільшення власного видобутку вуглеводнів в умовах дефіциту енергетичної сировини в Україні [49, с. 7]. Ставки рентної плати на одиницю видобутку в доларах США та порядок сплати до держбюджету (без врахування особливостей родовищ як об'єкту видобутку, собівартості як показника складності умов експлуатації) щорічно визначались Кабінетом Міністрів України. Необґрунтованість розміру рентної плати, її недиференційованість перетворили цей платіж в своєрідний акцизний збір, який став суттєво фіскальним інструментом [49, с. 8].

Особливе значення в національній економіці України має перерозподіл земельної ренти. Тому серед перших був прийнятий Закон України «Про плату за землю» від 03.07.1992 № 2535-ХІІ [6], відповідно до якого вона справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Основою плати за землю стала диференціація рентного доходу.

На першому етапі закладено основи міжбюджетного розподілу рентних доходів, що також ґрунтується на розподілі природних ресурсів за загальнодержавним і місцевим значенням. Відповідно до Лісового і Водного кодексів платежі за спеціальне використання лісових ресурсів та за забір води з водних об'єктів загальнодержавного значення в розмірі 80% зараховувались до державного бюджету і 20% до бюджетів областей, платежі місцевого значення – у повному обсязі до місцевих бюджетів; платежі за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту – 100% до держбюджету. Подібна ситуація спостерігалась щодо розподілу плати за користування надрами, але в іншому співвідношенні: за видобування корисних копалин загальнодержавного значення – 40% (держбюджет) і 60% (обласні бюджети); місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: 100% – місцеві бюджети; за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: 80% –

держбюджет, 20% – обласні бюджети; за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: 100% – державний бюджет. Платежі за землю, на відміну від інших, зараховувались на спеціальні бюджетні рахунки сільської, селищної, міської рад.

Згодом дію статей щодо розподілу платежів (зборів) за спеціальне використання лісових ресурсів, водокористування, видобування корисних копалин загальнодержавного значення на 2001-2005 рр. та за землю на 2000-2005 рр. – було зупинено, а в редакції законів 2006-2010 рр. – 100% платежів направлялось до держбюджету (крім плати за землю, яка в повному обсязі зараховувалась до бюджетів місцевих). З 1995 року, з встановленням рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні, у класифікацію доходів і видатків державного та місцевих бюджетів України по доходах було введено новий розділ «Рентна плата». Таким чином перерозподіл природно-ресурсної ренти цього періоду характеризуються посиленням централізації і прагненням наповнення державного бюджету.

Другий етап (1997-2004 рр.) розпочався з затвердження в 1997 році (постановою КМУ від 12.09.1997 № 1014) [17] базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин для кожного їх виду, з врахуванням окремими елементами диференціації деяких якісних параметрів корисних копалин. Згодом відсутність індексації, що призвела до зменшення частки платежів в вартості товарної продукції до 0,1-0,3% й втрати ними регулюючих функцій, зумовила запровадження нових базових нормативів, відповідно до Закону «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (згідно з окремим додатком 9 № 1344-IV до нього) [48], які істотно більше відповідали масштабам надрокористування [2, с. 218-219].

Отже, обраний шлях диференціації рентних платежів дав певні позитивні результати, але не досяг очікуваних. Великі надії поклалися на Закон України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат» від 02.10.2003 р. зі збільшенням ставки рентної плати за видобуток нафти в 4 рази з можливою рентабельністю галузі не нижче 20%. Проте, на думку деяких вчених, інтереси держави (як власника ресурсів) щодо поточного наповнення бюджету та інтереси національної компанії

(як їх розпорядника) у забезпеченні збільшення видобутку нафти і газу були недостатньо збалансовані [49, с. 8]. Ухвалення закону після його доопрацювання відбулося в 2004 році (закон від 05.02.2004 № 1456-IV) [27]. Відповідно до нього рентні платежі (законом було дано визначення терміну) мали визначатись, виходячи з обсягів видобутих нафти, природного газу і газового конденсату, гірничо-геологічних умов їх видобутку та ціни реалізації, а суми рентних платежів – розраховуватись на основі диференційованої ставки у відсотках. Проте дію Закону було зупинено на 2004-2010 рр. ще до втрати чинності (06.06.2010 р.), тобто закон фактично навіть не почав працювати.

Ще однією особливістю другого етапу є подальша специфікація прав власності українського народу на природні ресурси, законодавче визначення об'єктами права власності окремих природних ресурсів (землі, нафти, газу, газового конденсату, радіочастотного ресурсу), використання їх на платній основі. Проте, законодавство характеризується недостатньою послідовністю і навіть суперечливістю, розбіжністю концептуальних аспектів щодо окремих ресурсів, що не сприяє специфікації прав власності і, відповідно, ефективному і соціально-справедливому розподілу природно-ресурсної ренти [50, с. 36]. Так, наприклад, у Цивільному кодексі України [25] в окремій главі 56 під назвою «Рента» відсутнє визначення самого терміну, а в Законі України «Про оцінку земель» (від 11.12.2003 № 1378-IV) [26] є визначення терміну «рентний дохід», але стосовно тільки до земельної ренти. Існує неузгодженість законодавства з приводу власності на природні об'єкти, наприклад, один суб'єкт може мати право на об'єкт, а інший – ліцензію на розробку цього об'єкта [50, с. 41], що спричиняє розмивання прав власності і перерозподіл ренти не на користь суспільства.

Визначення сфер застосування, форм і особливостей розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти неподатковими методами в рамках концесійних договорів, угод про розподіл продукції виступає наступною особливістю другого етапу. У 1999 році прийняті Закони України «Про концесії» від 16.07.1999 № 997-XIV [20] та «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 № 1039-XIV [21], які спрямовані на підвищення ефективності використання державної власності та на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та

видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Законом про угоди про розподіл продукції прописані розподіл виробленої продукції, використання її державної частини, податки, збори та інші обов'язкові для сплати платежів.

Особливості третього етапу (2005-2010 рр.) зв'язані з розробкою і прийняттям Бюджетного і Податкового кодексів України та внесенням відповідних змін до деяких законодавчих актів щодо регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [29] суттєво змінив пропорції міжбюджетного розподілу природно-ресурсної ренти. Статті 29, 64, 66, 69 Бюджетного кодексу затвердили зарахування платежів загальнодержавного значення в повному обсязі до державного бюджету, крім зборів за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення, за спеціальне водокористування, платежів за користування надрами, 50% яких зараховуються до державного бюджету і 50% – до місцевих. Платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, плата за використання інших природних ресурсів, плата за землю зараховуються до місцевих бюджетів. Розподіл рентних доходів на користь місцевих бюджетів у рамках реформування бюджетної системи носив позитивний характер.

У 2009-2010 рр. вченими РВПС України (ДУ ІЕПСР НАН України) розроблена та обґрунтована Концепція реформування системи плати за користування надрами і нормативної бази платежів. Пропозиції й конкретні заходи закладені в основу проекту відповідного розділу XI Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI – «Плата за користування надрами» [51], а саме: скасування збору за ГРР як окремого виду платежів; встановлення єдиного платежу за користування надрами із метою заміни поточної плати за користування надрами для видобування корисних копалин; диференціація платежів для контролю рентних доходів і реалізації цілей держполітики у сфері надрокористування. Введення і заміна назв «плата за користування надрами» і «збір за спеціальне використання» врегульовані внесенням відповідних змін до законодавства (Лісового, Водного кодексів, Кодексу про надра, закону «Про радіочастотний ресурс» та ін.).

Формою єдиного платежу за користування надрами обрано адвалерний тип базових нормативів (відносно одиниці вартості товарної продукції гірничодобувного підприємства) на всі види, а не на низку корисних копалин. Обсяг товарної продукції гірничодобувного підприємства та її вартості як об'єкта й бази оподаткування забезпечив контроль платежів за користування надрами з боку бухгалтерського обліку і можливість здійснення порівняльного міжнародного економічного аналізу. Завдяки запровадженню процентних ставок оподаткування вирішено проблему автоматичної індексації податкових надходжень за динамікою цін виробників.

Наступна зміна системи платежів (системи ставок плати – абсолютну, потонну замінено змішаною, а потім відносною, процентною) та об'єднання рентної плати за викопні вуглеводні з платою за користування надрами в один ресурсний платіж пов'язані з продовженням реформаційних перетворень у 2012 році (з прийняттям Законів України від 24.05.2012 № 4834 та від 5.07.2012 № 5083) [36; 37], що є особливістю четвертого етапу (2011-2013 рр.).

Перегляд нормативів Податкового кодексу з використанням режиму «ручного» управління врешті заклав змішану систему ставок плати – одночасне використання абсолютних (потонних) і відносних (у відсотках до вартості) ставок, що унеможливило порівняння платежів різних галузевих груп корисних копалин та рівень вітчизняного податкового навантаження зі світовим [47, с. 41; 52, с. 85]. Проте, і нині є пропозиції здійснити перехід від адвалерного принципу визначення ставок для видобутку природного газу до оподаткування залежно від обсягів видобутку в натуральному вимірі (за грошовими ставками на одиницю видобутого ресурсу). Вважається, що результатом таких перетворень може бути зміна існуючого порядку визначення ренти постфактум (з базою оподаткування в вигляді доходу від продажу природного газу з вирахуванням низки непрямих податків) і вирішення проблеми актуалізації операційних затрат та планування затрат на майбутні періоди заздалегідь [53, с. 59]. Світова ж практика в основному використовує платежі у відносних показниках, насамперед до вартості видобутої сировини (нафти, вугілля тощо) [2, с. 223].

Особливості установаження ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин у національній економіці в період 2010-2016 рр. представлені таблицею В2 в Додатку В [30; 36-40; 42; 44; 45].

Впродовж 2012 року відбулися суттєві зміни ставок плати за нафту, конденсат і особливо природний газ (підвищення і зниження в залежності від умов видобутку), що пов'язано з пошуком оптимальних шляхів вилучення і розподілу природно-ресурсної ренти. Проте внесення змін до законодавства за дуже нетривалий період – травень-липень 2012 року свідчать про відсутність глибокого аналізу рентної системи платежів.

Об'єднання рентної плати за видобуток вуглеводневої сировини з платою за користування надрами в один ресурсний платіж експерти оцінюють неоднозначно:

– рентні платежі і плата за користування надрами для видобутку корисних копалин можуть бути об'єднані в єдиний платіж, диференційований залежно від умов розробки родовищ, але рентна плата за нафту і газ є ваговою складовою доходів бюджету [2, с. 222];

– таке нововведення системи платежів слід віднести до переваг: з'являється можливість уникнути подвійного оподаткування [54, с. 59];

– з методологічної точки зору, таке об'єднання платежів є суперечливим: отриманий вид податку є штучним утворенням і, не будучи прив'язаним до прибутку, не може претендувати на довговічність [52, с. 93].

Об'єднання плати за користування надрами з рентною платою зазначених природних ресурсів остаточно ліквідувало статус платежів типу роялті. У такому разі особливої уваги потребує диференціація платежів, визначення їх базового рівня та вилучення рентних надприбутків.

Характеристикою четвертого етапу також є вдосконалення дозвільної системи користування надрами. Постановами Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 594, № 615 [33; 34] затверджені порядок проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами і порядок їх надання. Визначені особливості оренди і концесії окремих об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності (Закон України

від 08.07.2011 № 3687-VI) [35], що свідчить про подальшу специфікацію прав власності.

П'ятий етап містить суттєві зміни законодавчої бази 2014 року.

По-перше, розробка остаточної зміни системи рентних платежів та їх міжбюджетного розподілу, яка закріплена відповідними змінами до Податкового та Бюджетного кодексів України щодо податкової реформи і реформи міжбюджетних відносин (закони України від 28.12.2014 № 71-VIII, № 79-VIII) [40; 41].

Відповідно до внесених змін до загальнодержавних податків належать рентна плата і екологічний податок, а з місцевих податків виключена, як окрема, плата за землю. Склад рентної плати (ст. 251, п.1 ПКУ) визначений рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку, що є складом рентних платежів 2012 року із заміною понять «плата» і «збір» на загальне «рентна плата». Плата за землю включена в податок на майно (ст. 265, п.1 ПКУ), таким чином розчинившись у ньому, але представлена тим ж складом.

Зміни розподілу доходів Державного бюджету за рахунок рентної плати за користування надрами відбулися в напрямку збільшення відсотків зарахування до загального фонду державного бюджету (з 50% на 75%) і зменшення – до місцевих бюджетів (з 50% на 25%). Тобто реформування міжбюджетних відносин щодо розподілу природно-ресурсної ренти свідчить про посилення централізації влади, що протирічить заявленій політиці децентралізації. Активна робота, щодо справедливого зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату в обсязі 95% до державного бюджету та розподілу до місцевих бюджетів: 2% (районних) і 3% (обласних, територіальних громад, у тому числі 2% і 1% – місцевого самоврядування різних рівнів), втілилась у затвердження закону від 20.12.2016 № 1793-VIII (набуття чинності

з 01.01.2018 р.) [46], що стало одним з позитивних моментів шостого етапу.

По-друге, неодноразові підвищення ставок рентної плати за користування надрами для видобування вуглеводнів (внесення змін до Податкового кодексу від 27.03.2014, 31.07.2014, 28.12.14) [38–40]. У 2014 році на підтримку урядових антикризових пропозицій Верховна Рада істотно підвищила рентні ставки на вуглеводні, продовження яких відбулося в рамках прийняття держбюджету на 2015 рік (табл. В2). На початку року збільшено ставки на газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність (ДСД), поквартально до 60%, 65% та до 70%. Крім того, у березні Верховна Рада підвищила ставки за користування надрами до 70% для газо- і нафтовидобувних компаній зі значною часткою державної власності (зокрема для «Укргазвидобування» і «Укрнафти») (зміни ст. 165, ст. 252 Податкового кодексу України) [55]. З одного боку, такі спроби вилучення і розподілу рентних надприбутків шляхом підвищення ставок рентної плати та введення додаткових ставок (70% за природний, видобутий під час виконання ДСД) заслуговують позитивної оцінки, а з іншого – частота змін вказує на відсутність чіткої концепції перерозподілу природно-ресурсної ренти. Наслідком ініціативи уряду України щодо внесення змін до Податкового кодексу України стало подальше загострення проблеми визначення ставок оподаткування рентної плати і тенденція зменшення обсягів видобутку, передусім вітчизняного природного газу, через відсутність стимулів для стабілізації та нарощування видобутку корисних копалин.

Шостий період (з 2015 року) розпочався з набуття чинності законодавства 2014 року, яке ще до кінця 2015 року зазнало чергових змін стосовно величини рентних ставок. Особливістю етапу є наявність протилежних змін ставок рентної плати – стрімке зниження ставок на вуглеводні та їх зростання на рентну плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; користування радіочастотним ресурсом України; спеціального використання води, лісових ресурсів (закони України від 24.12.2015 № 909-VIII та від 20.12.2016, № 1791-VIII [44; 45], табл. В1 і В2).

Проте, проблеми ефективності дії рентного механізму і справедливого розподілу і перерозподілу рентних доходів це повністю не вирішило. Планувалося (2015 р.) збереження діючої

ставки податку на прибуток і додаткової надбавки до податку на прибуток у розмірі 30%, який застосовується в багатьох розвинених країнах світу, зокрема в Нідерландах, Великобританії, Данії, Німеччині, Угорщині та ін. Водночас, добувні підприємства отримують мільйонні надприбутки, які не потрапляють до державного бюджету, що свідчить про низьку фіскальну ефективність господарської діяльності з експлуатації надр.

Одним із засобів вирішення цієї проблеми стало внесення змін до Кодексу України про надра, Закону України «Про нафту і газ» щодо впровадження стандартів Ініціативи забезпечення прозорості у видобувних галузях [43]. Видобувні підприємства зобов'язані надавати та оприлюднювати інформацію про загальнодержавні та місцеві податки і збори, інші платежі, а також про виробничу (господарську) діяльність, необхідну для забезпечення прозорості у видобувних галузях.

Відповідно до чинного законодавства (Податковий кодекс, Р. IX, ст. 252, п. 6) [30], рентна плата обчислюється для кожного виду мінеральної сировини для кожної ділянки надр. Проте нововведення не забезпечили диференціацію цих платежів залежно від гірничо-геологічних умов видобування і не зміцнили їх фіскальний характер. Розвинені країни все ж більше орієнтуються не на гірничо-геологічні та якісні характеристики, а на фінансово-економічні фактори диференціації платежів.

Експерти вважають, що рентні платежі в Україні через їх недостатню диференційованість, обґрунтованість, певну непередбачуваність, по-перше, не в змозі вилучати рентні надприбутки; по-друге, все більше виконують фіскальну функцію і виступають суто фіскальним інструментом. А отже, і природно-ресурсну ренту стали розглядати передусім з фіскальної точки зору.

Вивчення особливостей регуляторної політики щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні дозволяє зробити деякі узагальнення та висновки. По-перше, у законодавстві України немає єдиного нормативно-правового акту (закону) щодо регулювання рентних відносин, який би визначав види та форми рентних доходів, порядок їх вилучення, розподілу і перерозподілу. По-друге, мають місце законодавчі протиріччя і невідповідність окремих чинних норм і законів. По-третє, у чинному законодавстві фактично відсутнє визначення природно-ресурсної ренти та рентного доходу від використання природних

ресурсів. По-четверте, у чинних законодавчих актах не відображено усе різноманіття видів і форм природно-ресурсної ренти. По-п'яте, чинне законодавство не забезпечує необхідний рівень прозорості та відкритості процесів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти, не передбачає контроль громадянського суспільства за цими процесами.

Наступним етапом дослідження має стати аналіз особливостей розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України.

2.2. Аналіз природно-ресурсної ренти (рентних доходів та рентних платежів) в економіці України

Інформаційну базу аналізу природно-ресурсної ренти в національній економіці становлять офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів і Державної казначейської служби України, наукові розробки і публікації вітчизняних учених, звітні дані незалежних міжнародних організацій, результати власних досліджень авторів.

Для аналізу обрано такі показники: показники виробництва та доходу за видами економічної діяльності (відповідно до секцій КВЕД); показники рентабельності діяльності підприємств за видами економічної діяльності; доходи і витрати Зведеного бюджету України, державного та місцевих бюджетів, зокрема доходи від рентної плати. Проаналізовано абсолютні та відносні показники, показники структури.

Головні рентоутворюючі сфери і галузі національної економіки, тобто діяльність яких тісно пов'язана з інтенсивним використанням природних ресурсів (відповідно до секцій КВЕД) – сільське, лісове та рибне господарство (А), а також добувна промисловість і розроблення кар'єрів (В). Певну інформацію про рентний дохід цих галузей можна отримати у результаті аналізу структури основних макроекономічних показників виробництва та утворення доходу за видами економічної діяльності. Структурні показники валової доданої вартості (в якій міститься рентний дохід), відображають подані частки видів економічної діяльності до додатково створеної вартості і відповідно утворених в ній первинних доходах, одержаних у результаті безпосередньої участі у

процесі виробництва, дозволяють зробити гіпотетичні оцінки рентної складової ВВП [56, с. 11].

Структурні макропоказники виробництва і утворення доходу розраховані за даними, що опубліковані Державною службою статистики України (агрегована таблиця «Рахунок виробництва та утворення доходу за 2015 рік» за видами економічної діяльності [57, с. 47-48]) і наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Структура показників виробництва та утворення доходу в національній економіці відповідно до секцій КВЕД, 2015 рік (у % до підсумку)

Види економічної діяльності відповідно до секцій КВЕД (Класифікатор видів економічної діяльності)	Код КВЕД	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість	Оплата праці найманих працівників	Інші податки, пов'язані з виробництвом	Інші субсидії, пов'язані з виробництвом	Валовий прибуток, змішаний дохід	Споживання основного капіталу	Чистий прибуток, змішаний дохід
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Сільське, лісове та рибне господарство	A	13,3	12,8	14,2	4,5	1,0	9,9	22,7	5,8	29,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B	4,4	3,6	5,6	4,4	0,4	9,1	6,9	7,4	6,6
Переробна промисловість	C	28,8	38,8	14,0	17,1	2,1	1,7	10,8	16,3	8,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	4,2	4,9	3,2	4,2	0,4	27,9	2,7	8,2	0,6
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E	0,6	0,8	0,5	1,0	0,04	5,6	0,1	0,6	-0,1
Будівництво	F	4,5	6,0	2,3	2,6	0,5	0,3	1,9	1,5	2,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	13,1	11,0	16,2	13,0	1,2	–	18,8	4,7	24,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	7,1	6,4	8,0	9,4	0,8	8,2	6,8	13,6	4,1

Закінчення табл. 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	0,6	0,5	0,7	0,8	0,1	–	0,6	0,5	0,7
Інформація та телекомунікації	J	3,4	2,8	4,3	3,4	1,1	5,4	4,9	3,7	5,3
Фінансова та страхова діяльність	K	2,6	1,6	4,0	3,5	0,5	–	4,3	1,9	5,3
Операції з нерухомим майном	L	4,2	2,1	7,3	2,1	0,2	–	11,9	19,2	9,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	2,6	2,1	3,3	3,7	0,5	–	2,8	4,2	2,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	1,0	0,9	1,3	1,9	0,2	0,01	0,7	2,2	0,1
Державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування	O	3,5	2,1	5,6	11,1	0,04	–	1,0	3,5	0,0
Освіта	P	2,9	1,5	4,9	9,6	0,04	–	0,9	2,8	0,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	2,1	1,5	3,0	5,5	0,2	0,9	0,9	2,6	0,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	0,5	0,3	0,7	1,3	0,02	13,3	0,5	1,1	0,3
Надання інших видів послуг	S,T	0,5	0,3	0,8	0,9	0,2	–	0,8	0,1	1,1
Усього в основних цінах		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розроблено на основі [57, с.47-48]

Добувна промисловість і розробка кар'єрів забезпечують 6,9% валового прибутку і змішаного доходу, їх частка у ВВП становить 5,6%; сільське господарство, мисливство і лісове господарство – 22,76% за їх частки у ВВП – 14,2%. Віддача за валовим прибутком перевищує внесок галузей до ВВП у 1,23 і 1,60 разу відповідно. Таке перевищення свідчить про присутність у структурі доходу сум рентних коштів. Експерти вважають: таке співвідношення показників свідчить про те, що рента перерозподіляється не лише в переробні галузі, а й на користь «різних постачальників, кредиторів, посередників, перекупників і зникає у невідомому напрямку» [56, с. 12].

Про доволі значну рентну складову в доходах зазначених галузей свідчать також показники рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств (відношення прибутку від операційної діяльності до операційних витрат), рис. 2.1.

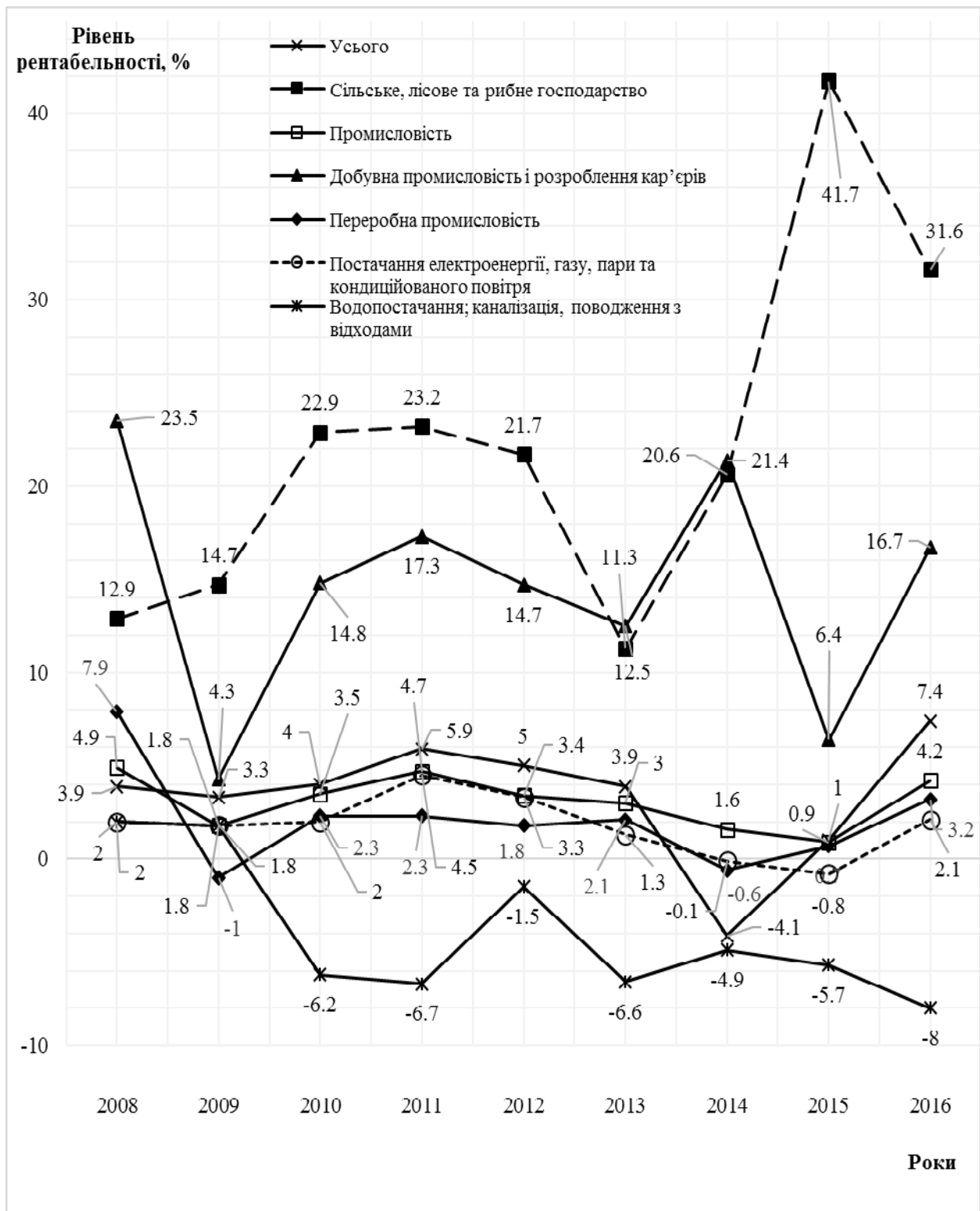

Рис. 2.1. Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств економіки за видами економічної діяльності, 2008-2016 рр.

Джерело: розроблено на основі [58]

За підсумками 2016 року рівень рентабельності операційної діяльності підприємств добувної промисловості та розробки

кар'єрів (16,7%) перевищував відповідний показник підприємств промисловості (4,2%) на 12,7 процентних пункти, майже в чотири рази, а підприємств національної економіки загалом (7,4%) – на 9,3 процентних пункти та в 2,3 разу, відповідно. Рівень рентабельності підприємств сільського господарства, мисливства і лісового господарства (31,6%) за тими ж показниками вищий відповідно: на 27,4 процентних пункти та в 7,5 разу; на 24,2 процентних пункти і в 4,3 разу [58].

Проте, порівняння показників рентабельності з метою виявлення рентної складової повинно враховувати певні відмінності у їх розрахунку, зокрема для сільськогосподарських та гірничих підприємств, а також особливості формування земельної ренти і ренти природних ресурсів (земля за своїм економічним призначенням збігається з категорією основного капіталу, а природні ресурси – оборотного капіталу [56, с. 11-12]).

Рентабельність операційної діяльності підприємств галузей добувної промисловості та розробки кар'єрів має значну розбіжність (рис. 2.2) і в період 2011-2015 рр. коливається від майже 50% у галузі добування металевих руд (найвищий показник рентабельності в галузі, 2014 рік) до -7,9% збитковості в галузі добування кам'яного та бурого вугілля (найнижчий показник, 2015 рік). Загалом впродовж зазначеного періоду рівень рентабельності операційної діяльності підприємств галузі має тенденцію до зниження з 17,3% в 2011 році до 6,4% в 2015 році, але вже в 2016 році він піднявся до 16,7% (рис. 2.1).

Експерти вважають, що економічне значення добувних галузей для України достатньо високе, проте все ж вони не є найбільшим сектором економіки. Внесок видобувних галузей до валової доданої вартості України (5,6% в 2015 році) вже визначено вище (табл. 2.2).

Сукупні надходження держави від видобувних галузей у 2014 році склали 11,0% усіх податкових надходжень Зведеного бюджету та Пенсійного фонду України, а в 2015 році – 13,7%. У структурі надходжень держави від видобувних галузей основна частка припадає на нафтогазову галузь (у т.ч., транспортування нафти і газу) – 37 803,0 млн. грн. або 65,2% сукупних надходжень у 2014 році, та 70 364,9 млн. грн. або 76,1% – у 2015 році. Найважливішим для державного бюджету податком, який сплачують видобувні компанії (поряд з ПДВ та податком на прибуток), є плата за

користування надрами (18 714,7 млн. грн. у 2014 році та 37 152,1 млн. грн. у 2015 році). Найвищі темпи росту мали надходження від рентної плати за транспортування нафти і газу (+166,5%), акцизного податку з вироблених в Україні підакцизних товарів (+148,7%) та плати за користування надрами (+98,5%) [60, с. 8-9].

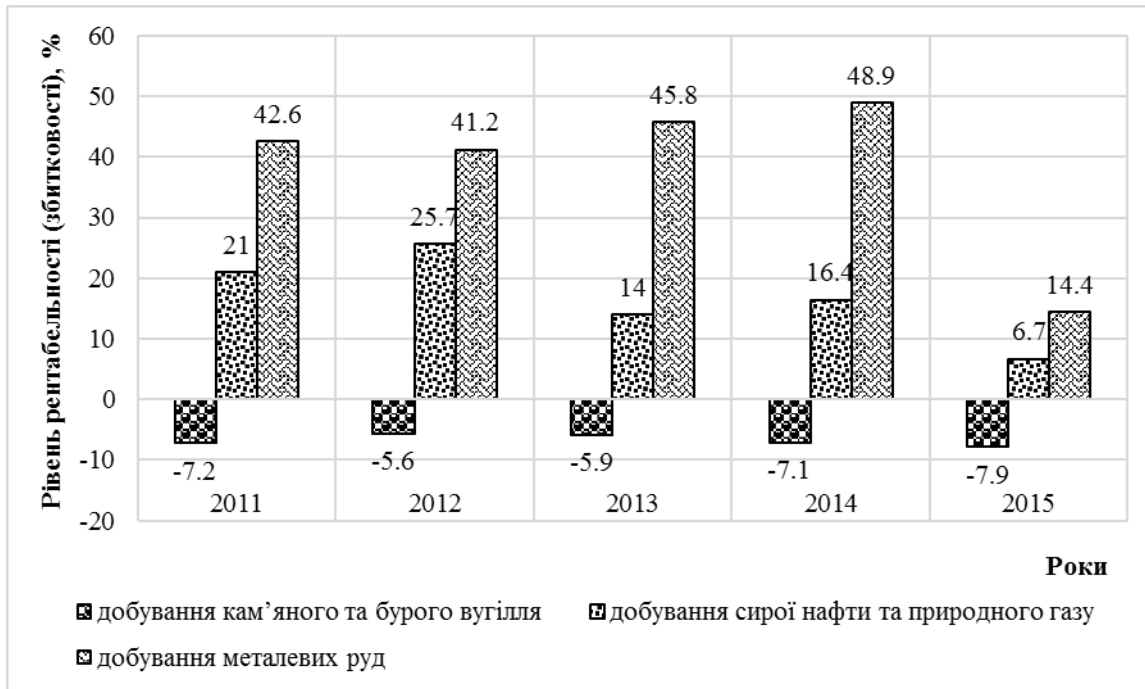

Рис. 2.2. Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств добувної галузі та розробки кар'єрів, 2011-2015 рр.
Джерело: розроблено на основі [59, с. 127]

Інформація про доходи держави у вигляді рентних платежів та про їх міжрегіональний і територіальний розподіл у результаті розподілу між бюджетами центральних і місцевих органів влади, міститься у щорічних звітах про виконання зведеного бюджету, державного та місцевих бюджетів, оприлюднених Міністерством фінансів та Державною казначейською службою України.

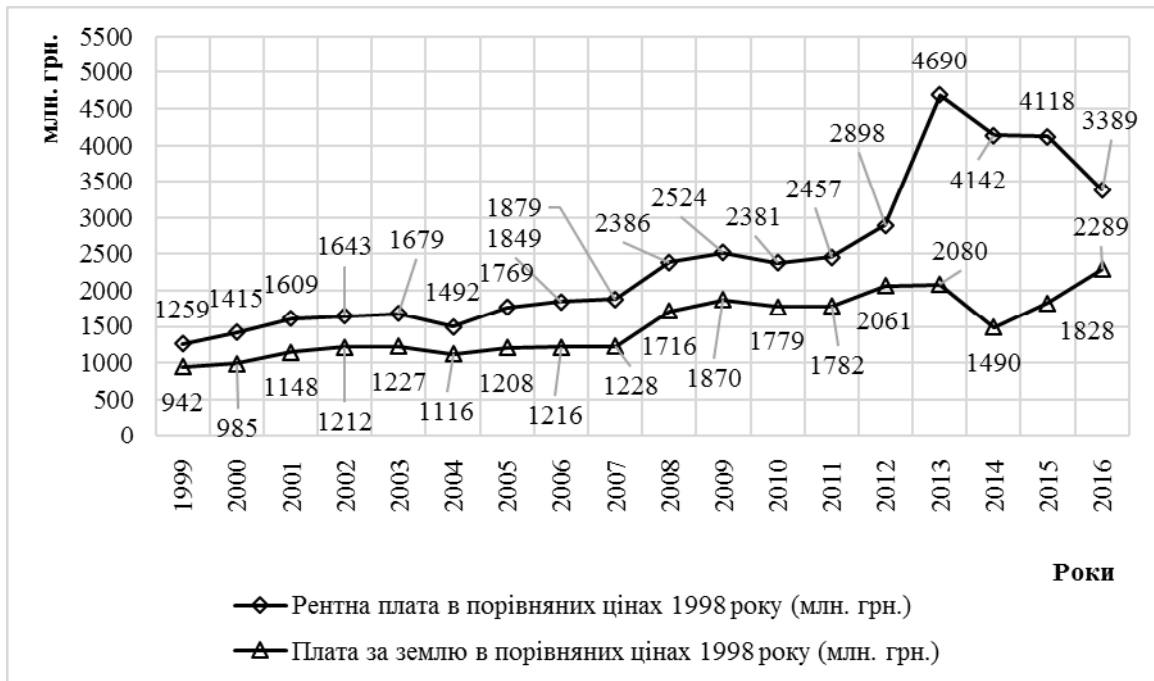
Аналіз показників виконання бюджетів за доходами від рентних платежів ускладнюється постійними змінами норм податкового і бюджетного законодавства щодо системи платежів, а також деякою періодичною невідповідністю податкового і бюджетного законодавства, зокрема щодо найменувань рентних платежів (табл. 1.2 і табл. Д1 Додатку Д [61; 62]). Такий стан речей значною мірою обмежує можливості аналізу багаторічної динаміки рентних доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів.

За оцінками фахівців, за період з 1999 до 2016 роки, основні види доходів Зведеного бюджету, що зумовлені платністю використання природних ресурсів, у порівняних цінах 1998 року зросли: рентна плата – з 1259 млн. грн. у 1999 році до 3389 млн. грн. у 2016 році, тобто в 2,69 разу; плата за землю – з 942 до 2289 млн. грн. і в 2,43 разу відповідно [63]. У перерахунку на долари США за середньорічним курсом НБУ, упродовж досліджуваного періоду рентна плата зросла з 353 до 1824 млн. дол. або в 5,17 разу, а плата за землю – з 264 до 913 млн. дол. і в 3,46 разу. Результати розрахунків ілюструє рис. 2.3 (а і б). За нашими розрахунками (табл. 2.3), що ґрунтуються на ретельному вивченні змін класифікації доходів бюджету (кодів окремих позицій та їх назв), зокрема за період 2011-2014 рр. (наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 «Про бюджетну класифікацію» із змінами і доповненнями), за підсумками 2016 року сума рентних доходів Зведеного бюджету України складає 70 210,97 млн. грн., що становить 8,97% всіх доходів бюджету та 2,95% у співставленні з ВВП. Показник співвідношення рентних доходів до доходів бюджету в 2007 році становив 6,52% – це його мінімальне значення за період 2007-2016 рр., а максимальне значення сягає 9,82% в 2015 році. Найвищий рівень показника співвідношення рентних доходів до ВВП в період 2007-2016 рр. зафіксовано також у 2015 році – 3,22%, а найнижчий у 2007 році – 1,99%.

Проблема аналізу і порівняння показників співвідношення рентних доходів бюджету та ВВП за 2007-2016 рр. полягає в тому, що офіційні статистичні дані щодо ВВП за 2010-2013 рр. наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а за 2014-2015 роки – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Динаміка основних показників рентних доходів місцевих, державного та зведеного бюджетів за період 2007-2016 рр. представлена в табл. 2.4 і табл. Д1-Д3 Додатку Д [61; 62]. У табл. 2.4 також наведено результати розрахунків щорічних темпів зростання (зменшення) рентних доходів відповідних бюджетів та рентні доходи в перерахунку на долари США за середньорічним курсом НБУ. За оцінками експертів, поступове переміщення центру розподілу природно-ресурсної ренти на загальнодержавний рівень в Україні спостерігалось з 2000 року, що значно звузило економічну базу розвитку територіальних громад і позбавило

місцеві бюджети коштів для фінансування охорони довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу [65, с. 10].

а)

б)

Рис. 2.3. Динаміка рентної плати та плати за землю в доходах Зведеного бюджету, млн. грн., у порівняних цінах 1998 року, (а) і в дол. США, за середньорічним курсом НБУ (б), 1999-2016 рр. Джерело: розроблено на основі [63; 64]

Рентні доходи Зведеного бюджету України, 2007-2016 рр., млн. грн.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Рентна плата та плати за використання інших природних ресурсів, у тому числі:	5 948,25	9 291,96	11 230,64	12 709,51	14 826,41	17 537,36	28 862,97	33 596,68	41 958,20	46 608,39
Рентна плата за користування надрами (з урахуванням збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету – до 2011 р.)	1 376,77	1 811,55	1 941,55	2 065,77	2 683,95	3 271,60	14 225,34	19 620,44	38 008,28	40 780,81
Плата за використання інших природних ресурсів	1,47	1,36	1,18	0,89	1,73	4,10	5,14	3,43	3,27	4,42
Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України	86,70	91,34	148,72	479,47	773,56	840,49	938,42	1 338,18	1 985,28	2 068,48
Рентна плата за спеціальне використання води	507,63	584,46	711,91	883,64	1 170,34	1 363,19	1 474,93	1 265,01	1 108,15	1 397,80
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	173,08	213,26	213,26	219,33	269,46	316,76	354,66	623,88	853,22	1 062,44
Рентна плата за транспортування, збори на паливно-енергетичні ресурси	8 314,41	10 329,13	7 704,61	9 479,34	21 145,59	17 654,29	5 700,26	5 987,51	7 245,43	1 294,44
Збори на паливно-енергетичні ресурси (окремо від рентної плати – з 2016 р.)										278,98
Податок на майно, у тому числі плата за землю (земельний податок, орендна плата)	3 889,30	6 681,36	8 362,74	9 539,88	10 700,93	12 581,71	12 802,90	12 083,92	14 831,43	23 323,60
Разом рентних доходів (надходжень до бюджету)	14 349,36	19 712,43	19 083,97	22 668,32	36 745,56	36 032,14	35 501,65	40 922,37	64 035,06	70 210,97
Рентні доходи до доходів бюджету (%)	6,52	6,62	6,99	7,21	9,22	8,09	8,02	8,97	9,82	8,97
Рентні доходи до ВВП (%)	1,99	2,01	2,09	2,10	2,83	2,57	2,42	2,58	3,22	2,95

Джерело: розроблено на основі [29; 30; 61]

□ – включено до складу рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів

За нашими розрахунками, з 2007 року частка рентних доходів у Зведеному бюджеті незначною мірою і нестабільно, але у загальному підсумку поступово змінюється на користь місцевих бюджетів: якщо в 2007 році частки коштів державного і місцевого бюджетів становили 72,1% і 27,9%, то в 2016 році – відповідно 63,2 і 36,8%. Значні зміни в розподілі рентної плати до бюджетів порівняно з попередніми роками відбулися в 2015 році відповідно до змін у законодавстві [41].

Таблиця 2.4

Динаміка рентних доходів місцевих бюджетів, Державного і Зведеного бюджетів за період 2007-2016 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
у фактичних цінах, млн. грн.										
Рентні доходи зведеного бюджету	14 349	19 712	19 084	22 668	36 746	36 032	35 502	40 922	64 035	70 211
у відсотках до попереднього року	...	137,4	96,8	118,8	162,1	98,1	98,5	115,3	156,5	109,6
Рентні доходи державного бюджету	10 343	12 790	10 478	12 888	23 827	20 788	20 499	26 362	47 049	44 371
у відсотках до попереднього року	...	123,7	81,9	123,0	184,9	87,2	98,6	12,6	178,5	94,3
Рентні доходи місцевих бюджетів	4 007	6 922	8 606	9 781	12 919	15 244	15 003	14 561	16 986	25 840
у відсотках до попереднього року	...	172,8	124,3	113,6	132,1	118,0	98,4	97,1	116,7	152,1
у перерахунку на долари США за середньорічним курсом НБУ, млн. дол.										
Рентні доходи зведеного бюджету	2 841	3 742	2 449	2 857	4 612	4 509	4 442	3 443	2 931	2 748
Рентні доходи державного бюджету	2 048	2 428	1 345	1 624	2 990	2 601	2 565	2 218	2 154	1 737
Рентні доходи місцевих бюджетів	793	1 314	1 105	1 232	1 621	1 908	1 877	1 225	778	1 011
у відсотках до доходів Зведеного бюджету										
Рентні доходи державного бюджету	72,08	64,88	54,90	56,85	64,84	57,69	57,74	64,42	73,47	63,20
Рентні доходи місцевих бюджетів	27,92	35,12	45,10	43,15	35,16	42,31	42,26	35,58	26,53	36,80

Джерело: розроблено на основі [61]

Процентний розподіл рентних платежів у відсотках до бюджетів різних рівнів (державного або місцевого), що встановлений чинним законодавством, наведено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл рентних платежів до бюджету відповідно до чинного національного законодавства України

Найменування платежів	Розподіл до бюджету: державного (ДБ) або місцевих (МБ)
<i>рентна плата, у т.ч.:</i>	
<i>рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин</i>	ДБ – 75% і МБ – 25% загальнодержавного значення ¹ ; МБ – 100% місцевого значення ²
<i>плата за використання інших природних ресурсів</i>	МБ – 100%
<i>рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин</i>	МБ – 100% ²
<i>рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України</i>	ДБ – 100%
<i>рентна плата за спеціальне використання води</i>	ДБ – 50% і МБ – 50%
<i>рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів</i>	загальнодержавного значення; МБ – 100% місцевого значення ²
<i>рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку</i>	ДБ – 100%
<i>плата за землю (земельний податок, орендна плата)</i>	МБ – 100%
<i>збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів</i>	ДБ – 100%

¹ крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі;

² платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платника рентної плати.

Джерело: розроблено на основі [29; 30]

У складі безпосередньо рентних платежів Зведеного бюджету (рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів) рентну плату за користування надрами можна вважати найбільш важливим і значущим природно-ресурсним платежем: його питома вага в структурі надходжень зборів за спеціальне використання природних ресурсів є найвищою (табл. 2.6). За період 1999-2016 рр. питома вага рентної плати за користування надрами у загальній сумі рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів зростає з 3,0% до 87,5%; питома частка плати за спеціальне використання лісових ресурсів – зменшилась з 3,0% у 1999 році до 2,3% у 2016 році; питома частка плати за спеціальне використання

води також зменшилась – з 9,1% у 1999 році до 3,0% у 2016 році. Плата за користування надрами у Зведеному бюджеті у 2016 році порівняно з 1999 роком (у розрахунках її номінальної величини) зросла в 948 разів, а у порівняних цінах (1998 року) – збільшилися у 80 разів (враховуючи фактор інфляції та розширення бази оподаткування користування надрами для видобутку корисних копалин) [63; 66, с. 11-12].

Таблиця 2.6

Показники рентної плати за користування надрами, за спеціальне використання лісових ресурсів та води в доходах Зведеного бюджету України, 1999-2016 рр.

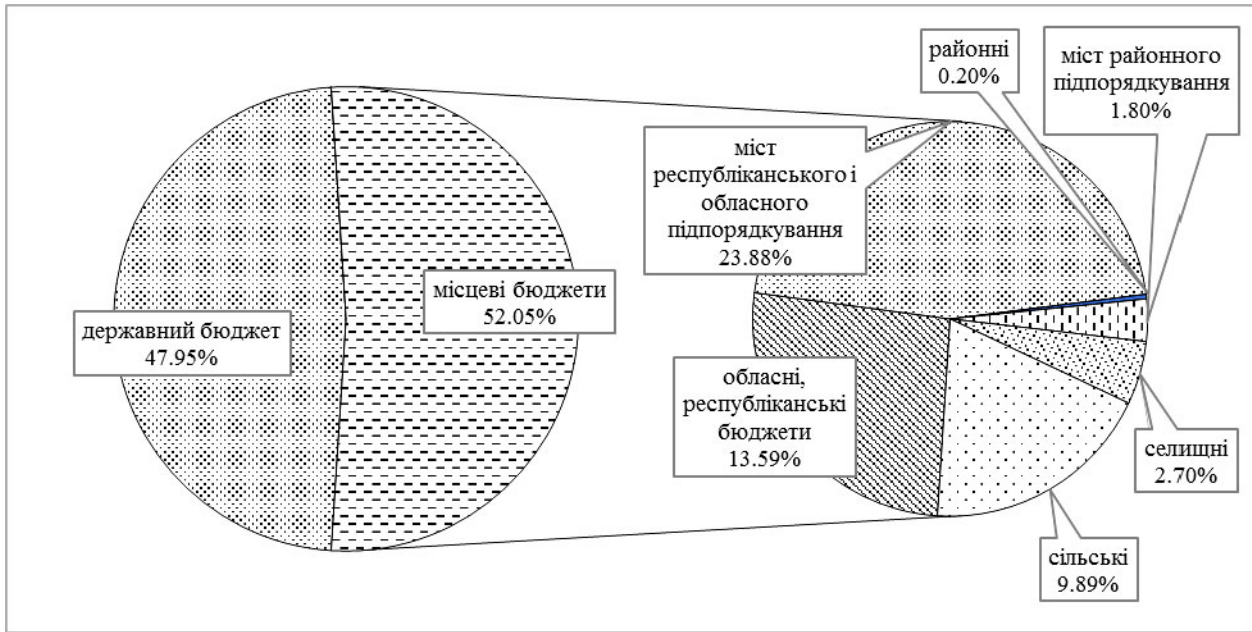
Показники рентної плати	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
рентна плата в порівняних цінах 1998 року, млн. грн.									
за користування надрами	37,0	40,0	37,0	47,0	48,0	133,0	173,0	217,0	187,0
за спеціальне використання лісових ресурсів	38,0	30,0	33,0	39,0	36,0	34,0	36,0	39,0	55,0
за спеціальне використання води	114,0	134,9	215,9	176,4	155,3	156,1	164,9	120,5	160,3
питома вага в загальній величині рентної плати %									
плати за користування надрами	3,0	2,8	2,3	2,8	2,8	8,9	9,8	11,7	9,9
плати за спеціальне використання лісових ресурсів	3,0	2,1	2,1	2,4	2,2	2,2	2,0	2,1	2,9
плати за спеціальне використання води	9,1	9,5	13,4	10,7	9,3	10,5	9,3	6,5	8,5
<i>Закінчення табл. 2.6</i>									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
рентна плата в порівняних цінах 1998 року, млн. грн.									
за користування надрами	306,0	300,0	280,0	445,0	541,0	2311,0	2419,0	3730,0	2965,0
за спеціальне використання лісових ресурсів	55,0	48,0	42,0	45,0	52,0	58,0	77,0	84,0	77,0
за спеціальне використання води	148,0	159,3	167,2	194,0	225,3	239,7	155,9	108,8	101,7
питома вага в загальній величині рентної плати %									
плати за користування надрами	12,8	11,9	11,8	18,1	18,7	49,3	58,4	90,6	87,5
плати за спеціальне використання лісових ресурсів	2,3	1,9	1,8	1,8	1,8	1,2	1,9	2,0	2,3
плати за спеціальне використання води	6,2	6,3	7,0	7,9	7,8	5,1	3,8	2,6	3,0

Джерело: розроблено на основі [61; 63]

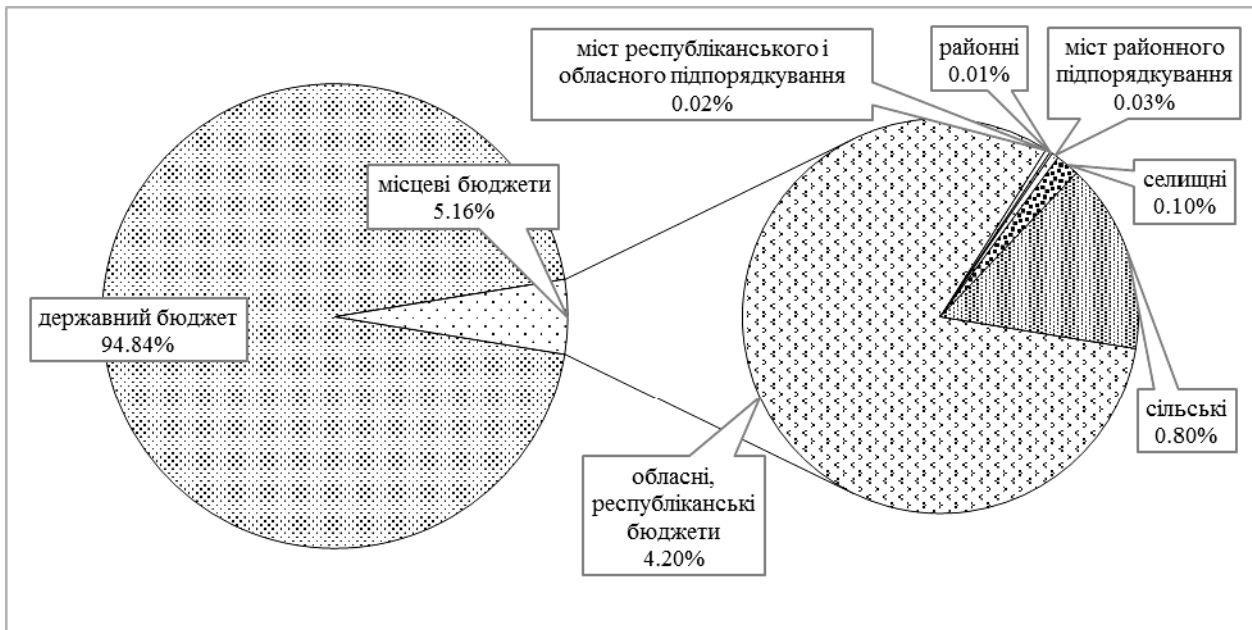
Якщо в 2013 році доходи держбюджету у вигляді рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів становили 48%, у 2014 році – 56,7%, то в 2015 році вони досягли 94,9%. (рис. 2.4). З 2013 по 2015 роки більш ніж в 3 рази зменшилася частка рентної плати за користування надрами місцевих бюджетів в Зведеному бюджеті України (рис. 2.5): якщо доходи республіканського, обласних бюджетів скоротилися в 2,7 разів, бюджети міст районного підпорядкування і сільські – у 5, селищних – у 10, то міст республіканського і обласного підпорядкування – у 30 разів, а районні бюджети не отримали доходів взагалі [67, с. 48].

Сьогодні Бюджетний кодекс України передбачає спрямування 100% ренти за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення до загальних фондів місцевих бюджетів, стосовно корисних копалин загальнодержавного значення – 75% спрямовуються до державного бюджету, а 25% залишаються у місцевих бюджетах (табл. 2.5). До 2015 року цей розподіл між державним та обласними бюджетами становив 50% і 50%. Внаслідок зміни законодавства [41], частина ренти за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, що зараховується до загальних фондів обласних бюджетів, скоротилась з 50% до 25%. Отже, у 2015 році на місцях втрачено близько 0,95 млрд. грн. (рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення склала: до державного бюджету України – 2,8 млрд. грн., до місцевого – 0,95 млрд. грн.) [61].

З усіх корисних копалин загальнодержавного значення лише видобування вуглеводнів не надає до обласних, а отже і до районних бюджетів та бюджетів міст обласного значення надходжень від рентної плати. З січня 2013 року рентна плата від видобування природного газу, газового конденсату та нафти, у повному обсязі зараховуються до загального фонду держбюджету. У 2015 році до нього надійшло 39,8 млрд. грн. рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, з них 36,99 млрд. грн. рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (34,16 млрд. грн. – за видобування вуглеводнів; 2,84 млрд. грн. – за видобування корисних копалин загальнодержавного значення).

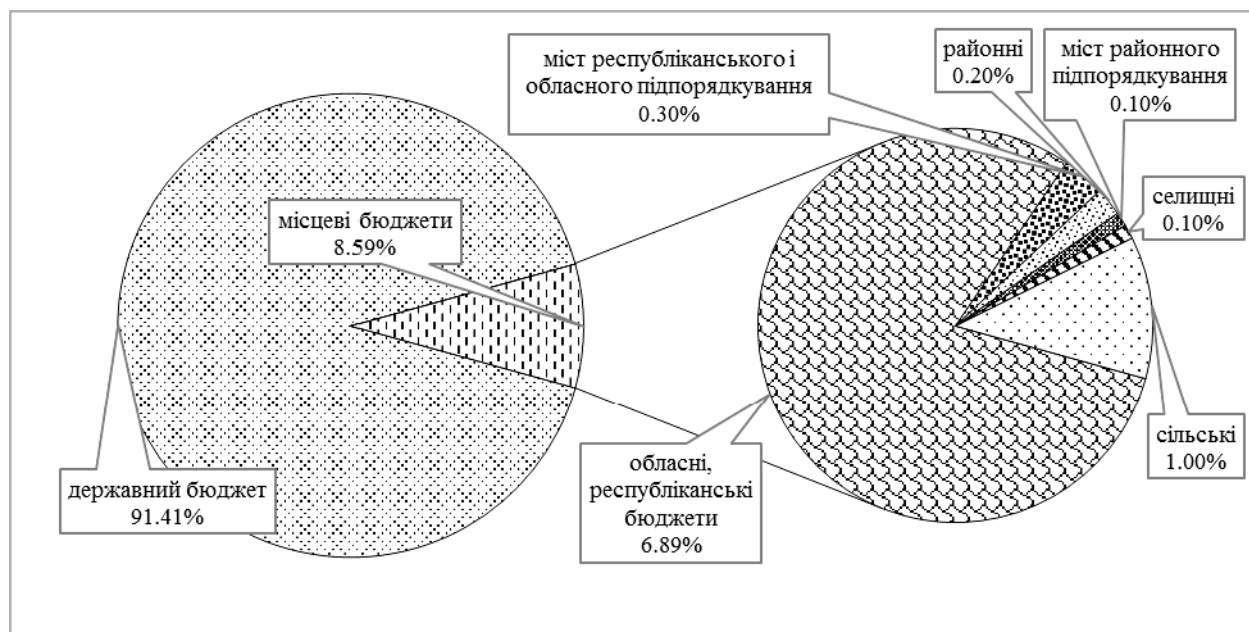
а)

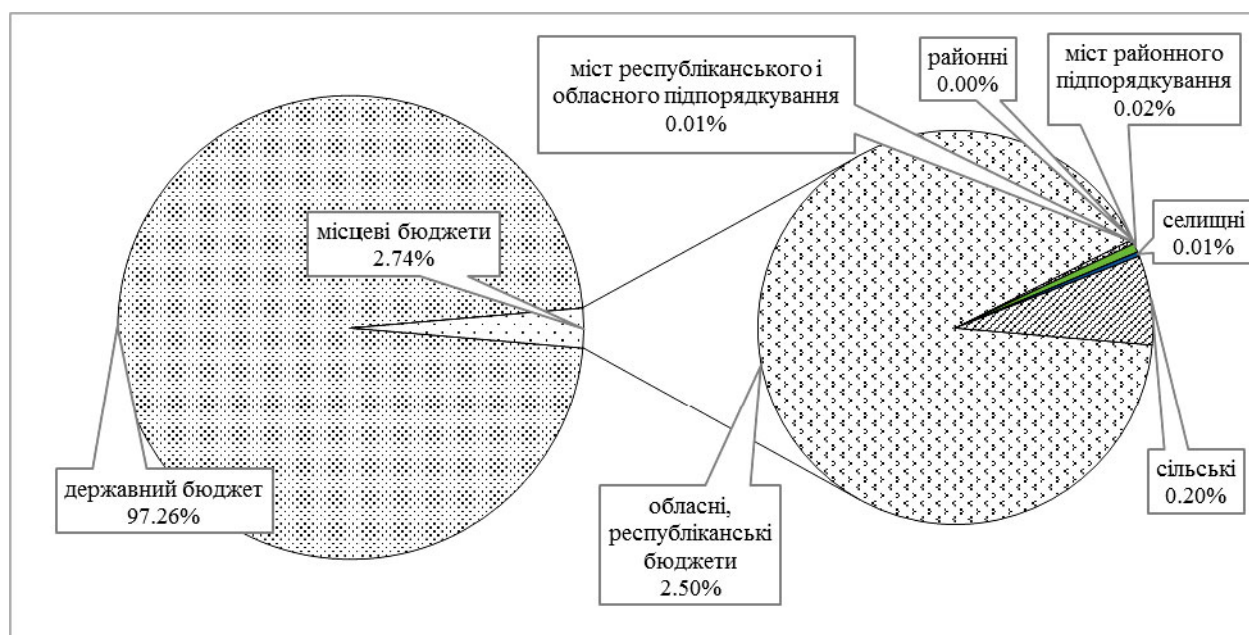
б)

Рис. 2.4. Структура доходів Зведеного бюджету України від рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів за видами бюджетів у 2013 (а) і 2015 (б) роках, відсотків до підсумку

Джерело: розроблено на основі [67, с. 47-48]

а)

б)

Рис. 2.5. Структура доходів Зведеного бюджету України від рентної плати за користування надрами за видами бюджетів у 2013 (а) і 2015 (б) роках, відсотків до підсумку
Джерело: розроблено на основі [67, с. 47-48]

Щодо основних напрямів використання природно-ресурсної ренти в національній економіці. Слід визнати, що інтереси держави і суспільства у сфері розподілу і перерозподілу природних ресурсів, а відповідно, і рентних доходів від них, доходів загалом та природно-ресурсної ренти зокрема, у всі часи були суперечливими. Можна припустити, що рентна плата, як й інші вилучені податки та платежі, розподіляється відповідно до структури і пропорцій видатків Зведеного бюджету України (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Видатки Зведеного бюджету України (2013-2015 рр.)

Видатки	2013		2014		2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
1. Загальнодержавні функції	61702,23	12,2	76845,87	14,7	117642,40	17,3
1.1. Обслуговування боргу	33172,13	6,6	49434,59	9,4	86172,67	12,7
2. Оборона	14844,36	2,9	27365,46	5,2	52015,77	7,7
3. Громадський порядок, безпека та судова влада	39409,25	7,8	44864,57	8,6	54962,98	8,1
4. Економічна діяльність	50757,83	10,0	43637,57	8,3	56257,34	8,3
5. Охорона навколишнього природного середовища	5594,19	1,1	3481,75	0,7	5529,70	0,8
6. Житлово-комунальне господарство	7704,70	1,5	17808,51	3,4	15700,43	2,3
7. Охорона здоров'я	61568,77	12,2	57150,10	10,9	71001,12	10,4
8. Духовний та фізичний розвиток	13661,18	2,7	13857,67	2,7	16228,34	2,4
9. Освіта	105538,70	20,9	100109,53	19,1	114193,49	16,8
10. Соціальний захист та соціальне забезпечення	145062,61	28,7	138004,68	26,4	176339,84	25,9
Усього видатків	505843,81	100	523125,70	100	679871,40	100

Джерело: розроблено на основі [67]

Безумовно, основна частина рентних доходів (видатків бюджету) розподіляється на соціальну сферу, але досить значна їх частина використовується на виконання загальнодержавних функцій, оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу. При цьому в останні роки в Україні намітилися невтішні тенденції щодо збільшення витрат на загальнодержавні функції: з 61,7 млрд. грн. в 2013 році до 117,6 млрд. грн. в 2015 році, що в процентному вираженні до загальної суми видатків, становить – 12,2% і 17,3% відповідно; на громадський порядок: з 39,4 млрд. грн. в 2013 році до 55 млрд. грн. в 2015 році – відповідно 7,8% і 8,1%. Впродовж зазначеного періоду витрати на оборону з відомих причин зросли у 2,7 разу – від 2,9% у 2013 році до 7,7% у 2015 році, а на

обслуговування боргу – майже в 2 рази від 6,6% у 2013 до 12,7% у 2015 році. Одночасно спостерігається щорічне зменшення витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення – від 28,7% у 2013 році до 25,9% у 2015 році; освіти – від 20,9% в 2013 до 17,3% у 2015 році, охорону здоров'я – відповідно від 12,2% до 10,4%.

Наступним кроком дослідження має стати вивчення світової практики регулювання перерозподілу природно-ресурсної ренти, зокрема через національні фонди, що наповнюються в результаті перерозподілу частки доходів від експлуатації та видобутку природних ресурсів.

2.3. Перерозподіл природно-ресурсної ренти через національні рентні фонди (фонди суспільного добробуту)

Метою цього етапу дослідження є вивчення основних принципів та умов ефективності перерозподілу природно-ресурсної ренти через спеціальні накопичувальні національні рентні фонди.

Необхідність перерозподілу (акумулявання і споживання) частки рентних доходів через спеціальні фонди обговорюється закордонними та вітчизняними вченими впродовж декількох років (що вже зазначено в п. 1.3), а у світовій практиці такі фонди застосовуються впродовж більше півстоліття. Перший національний фонд з числа таких, які нас цікавлять, заснований у 1953 році під назвою Кувейтська рада з інвестиційних питань з метою зниження залежності держави від нафти (вкладання доходів від продажу нафти у більш диверсифіковані активи), а також економічної та соціальної стабілізації країни. Наступний сировинний фонд – Резервний Фонд Вирівнювання Доходів Кірібаті, створений у 1956 році за рахунок оподаткування експорту фосфатів для стабілізації економіки та накопичення багатства для майбутніх поколінь. Кількість подібних фондів з часом починає зростати.

У літературі можна зустріти різні назви, що використовуються для найменування фондів, які розглядаються: фонди природних ресурсів, сировинні фонди, нафтові фонди, «фонди на чорний день», стабілізаційні фонди, державні інвестиційні фонди, суверенні інвестиційні фонди, суверенні фонди добробуту [68; 69,

с. 8]. Згодом саме термін «суверенний фонд добробуту» – СФД (sovereign wealth funds – SWF) став найбільш вживаним. Виділяють декілька етапів розвитку фондів (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Етапи розвитку суверенних фондів добробуту

Період етапу	Характеристика етапу	Країни, в яких були створені фонди та їх кількість
1973-1979 роки, становлення	Зростання ціни на нафту, у країн-експортерів нафти утворились суттєві фінансові активи, за рахунок яких створено фонди	Сировинні: Кувейт, Канада, ОАЕ, США (штат Аляска) Несировинні: Сінгапур
1980-1995 роки, розвиток	Зростання ціни на нафту, відкриття нафтових родовищ	Сировинні: Бруней, Оман, ОАЕ, США (штат Алабама), Норвегія Несировинні: Гонг-Конг, Малайзія
1996-1999 роки, поширення	Чергове зростання цін на нафту	Сировинні: Венесуела, Іран, Азербайджан, Габон Несировинні: Естонія
2000-2007 роки, стрімке зростання	Зростання ціни на нафту та економічне зростання у світі, що дало можливість створити ряд несировинних фондів	Сировинні: Алжир, Мексика, Тринідад і Табаго, Екваторіальна Гвінея, ОАЕ, Катар, Східний Тимор, Росія, Лівія, Мавританія, Оман, Казахстан, Ганна Несировинні: Китай, Ірландія, Нова Зеландія, Палестина, В'єтнам, Корея, Австралія, Бахрейн, Індонезія, Бразилія, Франція
2008-2010 роки, спад	Падіння ціни на нафту, пов'язане з світовою фінансовою кризою	Сировинні: Росія Несировинні: Бразилія, Франція, Латвія, Казахстан
2011 – 2014 роки, пожвавлення	Зростання попиту та ціни на нафту	Сировинні: Ангола, Нігерія, Папуа Нова Гвінея, США (штат Північна Дакота), Іран, Монголія, Болівія, Казахстан Несировинні: Італія, Панама, Росія
з 2014 року	Чергове падіння світових цін на нафту, пов'язане зі світовою політичною кризою та активізацією використання альтернативних джерел енергії	Сировинні: Мексика, США (штат Західна Вірджинія)

Джерело: складено на основі [68; 70]

Сьогодні у світі існує більше 90 СФД, табл. Ж1, Додаток Ж [70]. Рейтинг найкрупніших СФД світу представлено в табл. 2.9.

Рейтинг суверенних фондів добробуту світу

Рейтинг	Фонд станом на 2017 р.	Країна	Активи, млрд. дол. США	
			2016 р. (червень)	2015 р. (червень)
1	Державний пенсійний фонд Норвегії	Норвегія	850	873
2	Китайська інвестиційна корпорація	Китай	813,762	746,7
3	Інвестиційний фонд Абу-Дабі	ОАЕ Абу-Дабі	792	773
4	Інвестиційний фонд Кувейту	Кувейт	511	473
5	Іноземні фонди SAMA	Саудівська Аравія	582,4	685,6
6	Інвестиційна компанія SAFE	Китай	474	541,9
7	Інвестиційний портфель Валютного управління Гонконгу	Китай-Гонконг	456,591	427,7
8	Інвестиційна корпорація Уряду Сінгапуру	Сінгапур	350	344
9	Інвестиційний фонд Катару	Катар	335	256

Джерело: складено на основі [70]

За деякими оцінками, лише упродовж 2007-2014 років сумарні активи СФД світу зросли в 2,2 разу: з 3 259 до 7 057 млрд. дол. [69, с. 8]. За іншими оцінками, активи СФД станом на початок грудня 2016 року становлять 7 402 млрд. дол. США (рис. 2.6, табл. Ж2, Додаток Ж [70]).

До сьогодні не існує єдиного, загальноприйнятого розуміння «що являє собою СФД?» та «які його функції?». Під суверенним фондом розуміють: цільовий позабюджетний фонд держави; інструмент державної економічної політики з формування, розміщення та використання коштів (активів) фонду; інститут (організаційну структуру), що дозволяє реалізувати державну економічну політику формування, розміщення та використання активів фонду.

Найближчою до нашої позиції розуміння феномену суверенного фонду є точка зору, згідно з якою він є (у найширшому розумінні) фондом, що створений центральним або регіональним урядом, юридично, фінансово і організаційно відособлений, кошти якого можуть формуватися за рахунок понадпланових доходів бюджету від експлуатації (а також продажу, експорту) невідновлюваних природних ресурсів (або несировинного

профіциту бюджету, частини золотовалютних резервів та/або інших надходжень), управляється та використовується з метою розвитку економіки, забезпечення її стабільності і збільшення інвестиційного доходу від перерозподілу доходів, одержаних від невідновлюваних джерел (і управління золотовалютними резервами) на користь майбутніх поколінь [71, с. 16].

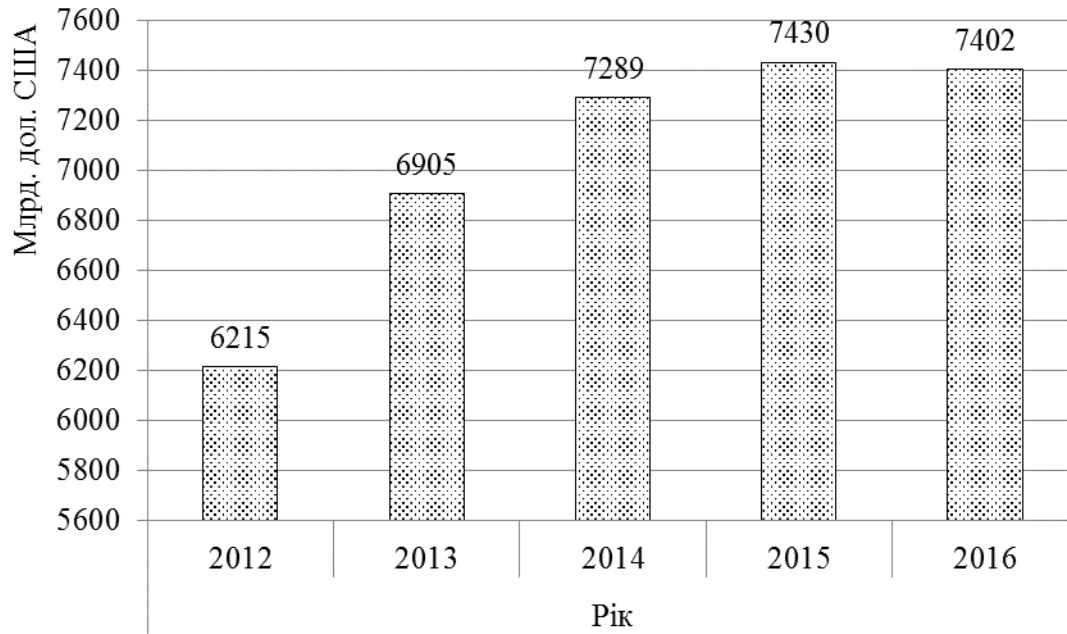

Рис. 2.6. Активи СФД світу за період 2012-2016 рр.
(грудень відповідного року)

Джерело: складено на основі [70]

У контексті нашого дослідження суверенний фонд є дієвим інструментом акумулювання природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою їх подальшого цільового використання («на оптимізацію структури національної економіки, розвиток соціальної сфери, захист довкілля, створення резервного фонду майбутніх поколінь» [72, с. 774] тощо): такий фонд виступає важливим елементом механізму та інститутом перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Практика країн світу (зокрема Норвегії, Австралії, Ірландії, Іраку, Катару та ін.) доводить, що СФД створюються як резерви центрального уряду у вигляді фінансових активів, які формуються за рахунок обов'язкових податкових та інших видів відрахувань у державний бюджет, накопичення яких здійснюється з метою підтримки макроекономічної стабільності і забезпечення стійкого

економічного розвитку. Залежно від цілей економічної політики країни та устрою її бюджетної системи, СФД можуть утворюватися у різних організаційно-правових формах. Деякі країни (Китай, Кувейт, Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія) створили СФД як спеціалізовані державні інвестиційні корпорації, активи яких можуть формуватися за рахунок фінансування з бюджету центрального уряду, в окремих випадках – за рахунок обов'язкових податкових та інших видів відрахувань з метою проведення цими фондами державної інвестиційної та економічної політики. В інших країнах (Норвегії, Австралії, Ірландії, Новій Зеландії) СФД утворені у формі пенсійних фондів, але їх активи є власністю центрального уряду і підлягають відособленому обліку і враховуються в зведеному бюджеті сектору державного управління. Активи СФД, що функціонують як самостійні інвестиційні корпорації, зазвичай не включаються до зведеного бюджету (фонди здійснюють самостійну фінансово-господарську діяльність і мають власний бюджет) [73]. Загалом активи фондів можуть використовуватись на фінансування дефіциту державного бюджету; пенсійне забезпечення громадян; обслуговування державного боргу; фінансування інфраструктурних проектів; на реалізацію інших цілей і завдань, встановлених урядом країни або іншими організаціями.

Мета створення СФД – один із критеріїв їх класифікації. Фонди Канади використовуються для захисту державних фінансів від нестабільності цін на сировину і часткового виведення з обороту надлишку грошової маси, що утворюється з експортних доходів. У Малайзії держава за допомогою фондів бореться з інфляцією і підвищенням курсу національної валюти, страхує свої соціальні зобов'язання від падіння цін на сировину. У стабілізаційному фонді Чилі держава зберігає непередбачені доходи і запобігає негативному впливу «голландської хвороби» на галузі, що не пов'язані з видобутком сировини [74, с. 62-70]. Уряд Саудівської Аравії акумулює рентні доходи від нафтового сектора і направляє їх для створення нових джерел доходів країни, покращення якості життя громадян та створення нових робочих місць. Кувейт свої рентні доходи за допомогою фондів розподіляє на диверсифікацію промислової структури, здійснення капіталовкладень і фінансову допомогу арабським країнам і країнам, що розвиваються, а також на розвиток соціальної сфери.

До суверенного фонду Норвегії переводиться значна частина державних доходів від експорту нафти і газу; доходи фонду також поповнюються за рахунок прибутку від його інвестиційної діяльності [75, с. 55-56]. Загальна вартість активів фонду в півтора рази перевищує ВВП Норвегії, він контролює до 1% всіх акцій на світових біржах. Фонд виконує стабілізаційну функцію в економічній політиці, насамперед при падінні цін на нафту, а також допомагає долати фінансові проблеми, пов'язані зі зменшенням доходів від продажу нафти і старінням населення [74, с. 67-68]. Для захисту бюджету та економіки країни від коливань світових цін на сировину створені фонди Чилі, Мексики, Росії та інші. Ощадні фонди або фонди для майбутніх поколінь мають на меті зберігати і передавати багатство з покоління в покоління шляхом перетворення рентних доходів від невідновлюваної сировини в диверсифіковані фінансові активи – фонди ОАЕ, Лівії, Росії. Фонди Ірану здійснюють фінансування соціально-економічних проектів або промислової реструктуризації для забезпечення збільшення ВВП. Пенсійні фонди формуються з джерел (крім індивідуальних пенсійних внесків), які призначені для непередбачених витрат по невизначеним пенсійним зобов'язанням з бюджету уряду. Прикладом пенсійних фондів є фонди Австралії, Ірландії, Нової Зеландії, Норвегії. Фонди Китаю і Кореї відносяться до резервних інвестиційних або корпорацій з інвестування резервів [76, с. 3-6].

Отже, СФД мають як специфічні, так і загальні цілі їх формування: оптимізація податків, стабілізація фінансової системи, вирішення соціальних проблем, інвестиційна діяльність. Водночас стабілізаційні фонди створюються для захисту бюджету та економіки країни від коливань світових цін на сировину (фонди Чилі, Мексики, Росії та ін.). Мета ощадних фондів або фондів для майбутніх поколінь – збереження і передача природного багатства країни з покоління в покоління шляхом перетворення рентних доходів від невідновлюваної сировини в диверсифіковані фінансові активи (фонди ОАЕ, Лівії, Росії). Переважна більшість СФД світу – ощадні (49% від загальної кількості) (рис. 2.7).

Також кошти фондів використовуються для фінансування соціально-економічних проектів або промислової реструктуризації з метою збільшення ВВП (ОАЕ, Ірану). Пенсійні фонди формуються з джерел (крім індивідуальних пенсійних внесків), які призначені для непередбачених витрат за невизначеними

пенсійними зобов'язаннями з бюджету уряду (приклади таких фондів вже наведено раніше). Фонди Китаю, Кореї, Кувейту, Сінгапуру відносяться до резервних інвестиційних або корпорацій з інвестування резервів (що також вже зазначено раніше). У деяких країнах у фондів декілька цілей: стабілізація/заощадження (майже 25% від загальної кількості фондів – Норвегія, Азербайджан, Ботсвана, Тринідад, Тобаго), заощадження/пенсійний резерв (Австралія), або стабілізація/заощадження/розвиток (Казахстан) [76].

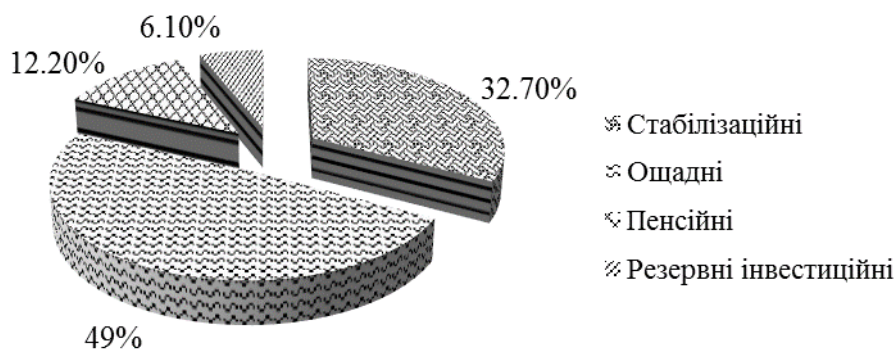

Рис. 2.7. Частки різновидів СФД залежно від мети їх створення
Джерело: розроблено на основі [76, с. 31]

Іншим розповсюдженим критерієм класифікації СФД є джерело формування їх активів. Такими джерелами можуть бути наступні види надходжень: визначені види податків та зборів від експорту сировинних ресурсів; деякі види податків і зборів від експорту несировинних товарів; залишки коштів державного бюджету і профіциту коштів від міжнародної торгівлі; надходження від продажу державних нефінансових активів; інші види доходів від діяльності підприємств, активи яких належать державі. Відповідно розрізняють товарні фонди, джерелом надходження яких є експорт товарів і сировини, і нетоварні – зазвичай утворюються через передачу активів від офіційних валютних резервів. Можна також виділити: сировинні фонди – формуються за рахунок надприбутків від експорту невідновлюваних природних ресурсів (нафта, газ, мінеральна сировина, мідь, алмази, фосфати та ін.); несировинні – за рахунок

доходів від експорту несировинних товарів, не використаних за підсумками фінансового року залишків коштів бюджету, а також частини золотовалютних резервів та/або інших надходжень, наприклад, доходів від приватизації, зарубіжної фінансової допомоги та ін. Структура сукупних активів СФД за джерелами формування: майже 57% – надходження податків від експорту енергетичних ресурсів; близько 42% – платежі від експорту несировинних товарів; майже 1% – інші види надходжень. Найкрупніші (за розмірами активів) СФД таких країн, як Норвегія, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Сінгапур, Кувейт, Росія в основному сформовані за рахунок надходжень від експорту енергетичних ресурсів. Китай і Сінгапур сформували активи фондів за рахунок експорту високотехнологічних товарів [73]. Переважна кількість СФД світу – сировинні.

Особливий інтерес у плані використання СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти представляє досвід одного зі штатів США – Аляски. Досвід можна вважати унікальним, тому що завдяки виваженій та обґрунтованій політиці перерозподілу доходів, отриманих у процесі експлуатації природних ресурсів, в окремому регіоні країни вдалося забезпечити доволі високий рівень добробуту його населення. Вивчення такого досвіду має теоретичне та практичне значення, у тому числі щодо його адаптації до умов вітчизняної економіки. Це зумовлено й тим, що «іманентною ознакою соціально-економічного розвитку України є рентна природа міжрегіональних економічних нерівностей, яка є чи не основною детермінантою розвитку соціального та економічного потенціалів окремих регіонів» [72, с. 9].

Головні принципи системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, що покладено в основу забезпечення добробуту громадян штату Аляска загалом, а також з використанням СФД зокрема, можна викласти в декількох ключових положеннях, узагальнених на рисунку 2.8 [77]. Переважна більшість цих принципів закріплена законодавчо – Конституцією штату Аляска. Важливою умовою ефективного застосування СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти в штаті є відповідна система оподаткування використання природних ресурсів. Більшість податкових платежів спрямовується до бюджету штату (Загального фонду) для забезпечення державних видатків.

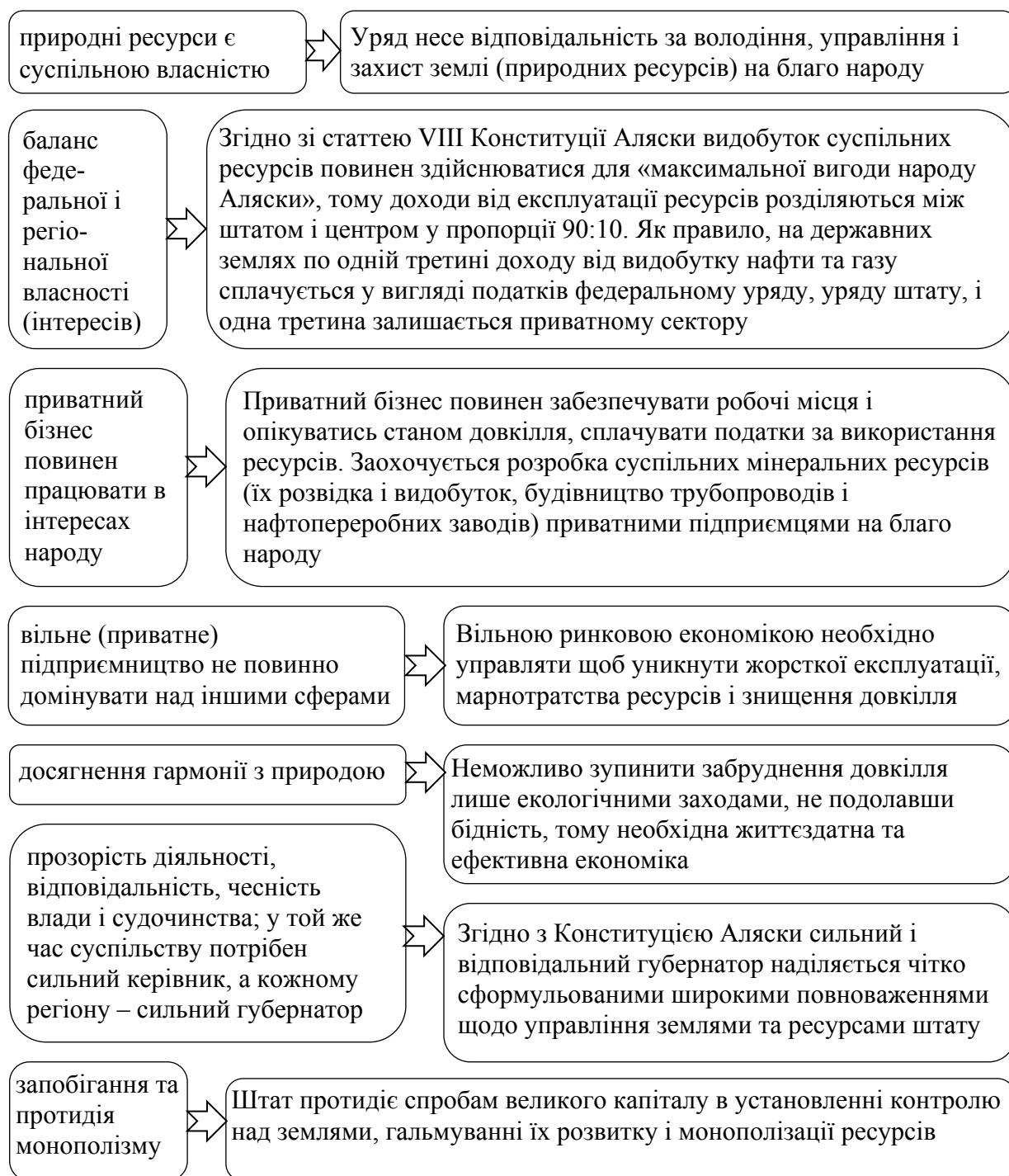

Рис. 2.8. Основні принципи перерозподілу природно-ресурсної ренти для суспільного добробуту (штат Аляска)

Джерело: складено на основі [77]

На території штату встановлено: податок на видобуток – оподатковується чистий прибуток від видобутку за ставкою 35% (до 2014 року за прогресивною шкалою податок сягав 75%),

податок забезпечує майже 88 % доходів штату від видобутку нафти та газу; роялті (компенсаційна виплата штату за право володіння природними ресурсами) – в основному застосовується ставка 12,5%; податок на майно – становить 2% від вартості майна, необхідного для експлуатації родовища; податок на прибуток корпорацій – 9,4%; збір за забруднення навколишнього середовища при видобутку нафти – становить 0,05 дол. за кожен барель.

Водночас від 25 до 50 відсотків коштів, які отримано у результаті оподаткування ресурсів, спрямовується до спеціального фонду (Постійного (перманентного) фонду штату Аляска – далі ПФ).

Система оподаткування штату Аляска, за оцінками фахівців, має як позитивні, так і негативні характеристики. Основним принципом політики оподаткування доходів ресурсних галузей (що використовують природні ресурси у значних обсягах) є встановлення оптимального рентного режиму, який залишає стимули до виробництва і одночасно максимізує дохід, що сплачується державі (у формі податків). Негативним моментом досвіду вважається створення достатньо сприятливого податкового режиму для підприємств (переважно нафтових), які знаходяться у тісному взаємозв'язку з владою. Як наслідок, є угоди між законодавчою владою штату та підприємствами нафтової промисловості на користь останніх [78; 79]. Одночасно з економічною та соціальною ефективністю системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, має місце нечітка специфікація прав власності і, відповідно, дифузія ренти.

Специфікою СФД у штаті Аляска є створення та ефективне функціонування двох спеціальних фондів – ПФ штату Аляска і Конституційного бюджетного резервного фонду.

ПФ штату Аляска засновано в 1976 році з метою створення бази інвестицій, що забезпечуватиме дохід у майбутньому, а також збереження джерел доходів уряду і майбутніх поколінь Аляски (у разі падіння доходів від нафти). ПФ формується за рахунок доходів від рентних платежів (від 25% до 50% від усіх рентних платежів, як вже зазначено вище), роялті, федеральних платежів у розподілі доходів від мінеральних ресурсів, які одержуються штатом Аляска. Основний капітал ПФ не може витратись без згоди виборців, доходи від капіталу спрямовуються на захист коштів від інфляції та

перераховуються у вигляді щорічних дивідендів жителям штату [80].

ПФ не підконтрольний виконавчій владі штату і управляється Корпорацією ПФ. Активи ПФ за період його існування зросли у десятки разів (рис. 2.9). Станом на квітень 2016 року вони досягли 53,0814 млрд. дол., а за прогнозами на 2025 рік – становитимуть близько 80 млрд. дол. [80; 81].

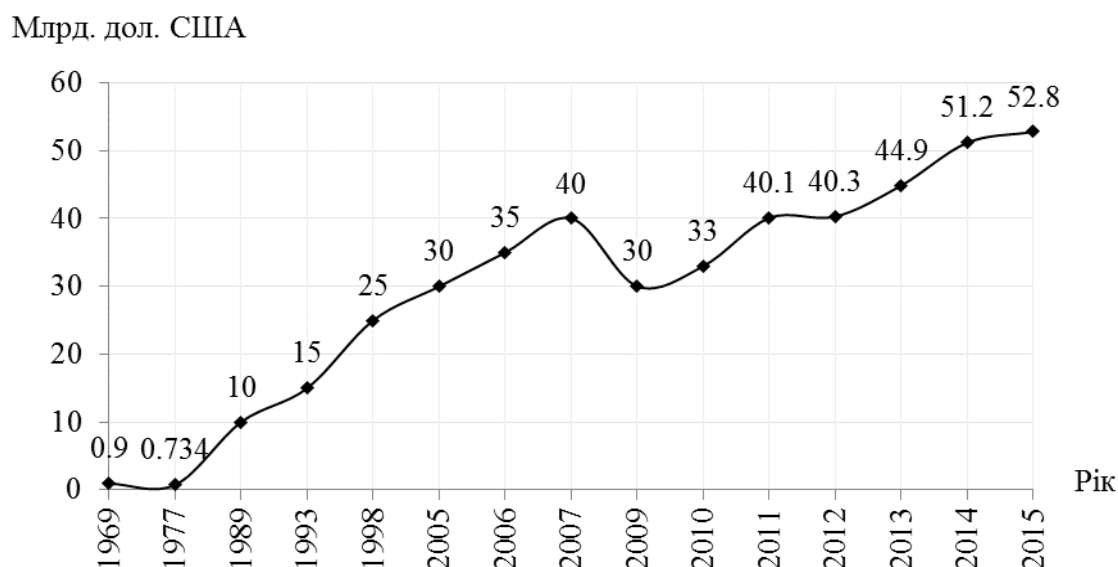

Рис. 2.9. Динаміка активів ПФ штату Аляска

Джерело: розроблено на основі [81; 82]

Конституційний бюджетний резервний фонд заснований в 1990 році у зв'язку із зниженням (у другій половині 1980-х років) світових цін на нафту. Метою створення цього фонду стало фінансування дефіциту бюджету, викликаного падінням цін на нафту, а також фінансування касових видатків бюджету впродовж бюджетного року. Основна функція фонду – стабілізаційна. До фонду спрямовуються платежі від вирішення спірних питань щодо оподаткування нафтовидобутку і роялті (пеня та штрафи). За останні десять років сума надходжень фонду досягла 2 млрд. дол. [79].

Розглянемо основні функції ПФ Аляски (табл. 2.10).

Функції ПФ штату Аляска

Функції	Особливості виконання та вдосконалення функцій
<p>Функції банку розвитку економіки штату та інвестиційного фонду</p>	<p>Мета інвестування – отримання прибутку при виключенні політичних та соціальних факторів. Конституцією та законодавством штату визначено вимоги до інвестицій: інвестування лише в активи, що забезпечують дохід (з розрахунку середньорічної реальної норми прибутку у розмірі 5% на довготривалу перспективу); дотримання правил ефективного та «розсудливого» інвестування (ключовим є диверсифікація). У 1983 році законодавчо затверджено інвестиційний список, за яким ПФ здійснює перші інвестиції у фондову біржу, а потім у нерухоме майно. Поступове розширення списку: 1990 рік – інвестування за межами США; 2004 – запровадження і використання нових напрямів інвестування – приватний акціонерний капітал, інфраструктура (з 2007 року). З 2009 року розміщення цільових активів традиційними способами (акції, облігації, нерухоме майно та альтернативні інвестиції) змінюється: інвестиційний портфель визначається щорічно і регулюється відповідно до ринкових умов з метою оптимізації його структури і доходності. Інвестиції у нерухомість різноманітні за місцем розташування, характером інвестиційного управління та типом інвестування (торговельні центри, житлові комплекси, індустріальні парки, офісні та багатопрофільні комплекси). Стратегія змінюється щодо: придбання 100% акцій об'єкту з метою гарантій контролю та максимізації норми доходу [80; 83]</p>
<p>Соціальна функція: перерозподіл і трансформація (у заощадження) доходів (майбутніх поколінь)</p>	<p>Фонд складається з двох частин: заощаджуваної, кошти якої не розподіляються (основний дохід), і доходної, кошти якої розподіляються (резервний дохід, який формує активи, що постійно зростають). Кошти заощаджуваної частини можуть використовуватись для інвестування, але не можуть витрачатись (без внесення відповідних змін до законодавства більшістю голосів громадян). Основне призначення заощаджуваної частини (доходу, який не розподіляється) – створення доходу для майбутніх поколінь жителів штату (який буде розподілятися у майбутньому). Ця частина ПФ формується з чотирьох джерел: доходи від продажу нафти, які надходять відповідно до Конституції; додаткові кошти, депоновані спеціальними законодавчими асигнуваннями; надходження від використання резервних доходів, які передаються до основної частини ПФ, для захисту коштів від інфляції; нереалізований (нерозподілений) прибуток (або збиток), який залежить від ринкової вартості (доходності) інвестицій. Друга частина ПФ (резервний дохід) утворюється за рахунок прибутку від інвестування і реінвестування основного доходу. Ці кошти можуть витрачатись (або інвестуватись повторно) і використовуються для виплат дивідендів нинішньому поколінню жителів штату та антиінфляційних заходів, а залишок коштів повертається для реінвестування. Рішення про використання коштів заощаджуваної або доходної частини приймаються щорічно законодавчим органом і губернатором штату [80; 82; 84]</p>

1	2
Стабілізаційна функція (стабілізація інфляції та збалансування бюджету)	Джерелом коштів для антиінфляційних заходів є поточний дохід ПФ і дохід майбутнього, якщо поточного доходу недостатньо. Щорічно сума коштів на ці заходи може змінюватись і залежить від рівня інфляції і розмірів щорічного доходу. Сума, необхідна для антиінфляційної програми, розраховується шляхом помноження процентної зміни індексу споживчих цін на величину основних коштів за балансом на кінець бюджетного року. Залишок коштів на рахунку утворює надлишковий дохід, який може використовуватись за напрямками, передбаченими законодавством. Безпосередньо функцію забезпечення бюджетного збалансування покладено на Конституційний бюджетний резервний фонд Аляски

Джерело: авторська розробка

ПФ Аляски виступає найбільшим інвестором країни. Інвестиційна політика ПФ характеризується широкою різноманітністю, високоякісним інвестиційним портфелем і конкурентоспроможною нормою доходу.

Динаміка інвестування (інвестиційного портфелю) ПФ штату Аляска:

– 1988 рік: облігації – 83%, американські акції – 12%, нерухомість – 5%;

– 1998 рік: облігації – 48%, американські акції – 36%, неамериканські акції – 11%, нерухомість – 7%;

– 2009 рік: акції – 38%, облігації – 22%, нерухомість – 12%, приватний акціонерний капітал – 6%, інфраструктура – 3%, готівка – 2%, інше – 11%;

– у період 2013-2015 років розподіл активів майже не змінюється: акції – 36%, облігації і готівка – 20%, нерухомість – 12%, приватний акціонерний капітал – 6%, інфраструктура – 4%, інше – 16% [80].

Сьогодні ПФ виступає як національним так й іноземним інвестором: охоплює більше 3 тис. компаній у всьому світі. У 2014 році широка й різноманітна диверсифікація значною мірою перемістилась територіально: з США (38%) до Азії (15%) та Європи (18%) (рис. Ж1, Додаток Ж [84]). Додамо, що ПФ Аляски є одним з найрентабельніших інвесторів в Америці.

ПФ Аляски виконує функцію трансформатора доходів та їх перерозподілу. Фонд акумулює (згідно із законодавством) як мінімум 25% рентних доходів, що належать штату від видобутку

нафти та мінеральних ресурсів, роялті і федеральних платежів [84]. Фонд складається з двох частин: заощаджуваної, кошти якої не розподіляються (основний дохід), і доходної, кошти якої розподіляються (резервний дохід, який формує активи ПФ, що постійно зростають) [81; 82]. Динаміка доходів ПФ (основних і резервних) та їх перерозподілу свідчить про накопичення доходів майбутніх поколінь (рис. Ж2, Додаток Ж [83]).

Найбільший інтерес з точки зору перерозподілу природно-ресурсної ренти представляє дивідендна програма ПФ, мета якої – щорічний перерозподіл частки доходів фонду між резидентами штату. Розмір дивідендів розраховується за визначеною формулою, виходячи з суми середнього доходу ПФ впродовж останніх п'яти років. Така методика, на думку експертів, дозволяє точніше вираховувати щорічні суми дивідендів. У табл. Ж3 Додатку Ж наводиться алгоритм розрахунку дивіденду за згаданою методикою за підсумками 2015 року [85]. Завдяки програмі виплат дивідендів ПФ отримав широку підтримку жителів Аляски, тому що для деяких з них дивіденди виступають головним джерелом доходів, зокрема у сільській місцевості. За період з 1982 до 2015 року загальна сума виплачених дивідендів становить майже 1 273 млн. дол.: майже кожен житель Аляски одержав більше 39 тис. дол. (табл. Ж4, Додаток Ж [80; 82]). Ця програма суттєво впливає на соціальну та економічну сфери регіону.

Діяльність ПФ певною мірою може впливати на інфляційні процеси та збалансування бюджету штату і країни.

У світовій практиці є й інші приклади успішного функціонування фондів, подібних до ПФ штату Аляска. Наприклад, у тому ж 1976 році в Канаді створено Фонд збереження суспільної спадщини провінції Альберта. На відміну від ПФ Аляски, доходи фонду спадщини Альберти не відділено від доходів самої провінції. Фонд Альберти не має захисту від інфляції, а тому його втрати набагато більші, а чисті активи у декілька разів менші, ніж ПФ Аляски, хоча доходи цих двох фондів майже однакові. Виплату дивідендів (безпосередньо нинішнім жителям регіону) здійснює лише ПФ Аляски, а фонд Альберти таких виплат не проводить.

Практика застосування СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти США та Канади (ПФ штату Аляска та Фонд збереження суспільної спадщини провінції Альберта) мають свої переваги та недоліки [86]. На думку критиків, дивіденд, що

виплачується ПФ Аляски, завдає економічних збитків штату і заохочує утриманські настрої серед населення. Натомість жителям Аляски достатньо буде повного звільнення від сплати податків штату [77]. Однак, насправді, саме програма виплати дивідендів підвищила інтерес громадян до діяльності ПФ Аляски, що сприяло посиленню контролю за перерозподілом рентних доходів з боку громадянського суспільства, призвело до зростання добробуту громадян штату [77; 86].

За результатами аналізу закордонного досвіду роботи фондів накопичення ренти, можна стверджувати, що ефективно функціонують та сприяють економічному розвитку лише ті з них, особливостями роботи яких є високий ступінь прозорості і доступність інформації про управління їх коштами. Розглянемо особливості системи управління ПФ штату Аляска. Управління активами ПФ та прийняття рішень про інвестування, відповідно до законодавства, здійснює державна структура – Корпорація з управління фондом. Вона ізольована від політичного впливу, але несе відповідальність перед жителями штату. Баланс незалежності та відповідальності досягається завдяки Раді опікунів, а також за рахунок вимоги необхідності узгодження дій Корпорації з державними органами штату Аляска. Окрім цілей економічного характеру, про які вже йшла мова вище, ще однією важливою метою визначено забезпечення надійною та об'єктивною інформацією про діяльність ПФ не лише адміністрації федерального органу, а й жителів штату.

Загальна політика ПФ визначається Радою опікунів у кількості шести осіб, четверо з яких – представники громадськості, що мають визнану компетентність у фінансових та інвестиційних питаннях, а також в інших сферах управління бізнесом. Впродовж чотирирічного терміну кожен з них щорічно по черзі обирається головою. Ще два опікуни призначаються з адміністрації губернатора. Опікуни наймають керівника (менеджера), який формує штат управління Корпорацією. Корпорація функціонує за рахунок доходу від інвестицій ПФ (витрати на управління складають близько 0,0021% активів Фонду). Бюджетний і Контрольний комітети штату Аляска здійснюють нагляд за діяльністю Корпорації. Законодавчий орган щорічно ухвалює її бюджет, що виступає ще одним засобом та рівнем контролю.

Отже, жителі Аляски (за законодавством – власники землі та надр штату) мають можливість контролю за природними ресурсами і одержання частини рентного доходу від природних ресурсів у вигляді виплат дивідендів. Залежність штату від невідновлюваних ресурсів (нафти), які з часом неминуче будуть вичерпані, сприяла пошуку шляхів генерування рентних доходів у багатство, яке може бути примноженим. Це завдання було вирішено за рахунок створення ПФ Аляски, у результаті діяльності якого відбувається акумулювання і трансформація природно-ресурсної ренти у доходи не лише нинішніх, а й майбутніх поколінь. Досвід Аляски демонструє позитивні можливості громадянської (суспільної) власності, доводить реальність її доходності, а також ефективності механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Досвід Російської Федерації і Республіки Казахстан в становленні і функціонуванні СФД порівняно з досвідом більшості зарубіжних країн невеликий, але вельми повчальний.

Стабілізаційний фонд Російської Федерації (далі – СФ РФ) розпочав свою роботу в 2004 р. СФ РФ акумулював частину коштів федерального бюджету, які утворювались за рахунок перевищення ціни на нафту над базовою ціною на нафту, що підлягає відособленому обліку, управлінню і використанню в цілях забезпечення збалансованості федерального бюджету при зниженні ціни на нафту нижче базової (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Джерела формування суверенних фондів Російської Федерації

Фонд	Джерела формування фонду
Стабілізаційний фонд	додаткові доходи, отримані при перевищенні фактичної ціни над базовою (додаткові доходи від ПВКК і вивізного митного збору на нафту сиру). За базову прийнята ціна на нафту сиру марки «Urals» (у 2004-2005 рр. – 20 дол. США; у 2006-2007 рр. – 27 дол. за барель); залишки коштів федерального бюджету на початок фінансового року; доходи від розміщення коштів Стабілізаційного фонду
Резервний фонд	додаткові нафтогазові доходи федерального бюджету, якщо накопичені кошти фонду менше 7% (до 2013 р. – 10%) прогнозованого ВВП; доходи від управління фондом
Фонд національного добробуту	додаткові доходи федерального бюджету у разі досягнення Резервним фондом 7% (до 2013 р. – 10%) прогнозованого ВВП; доходи від управління коштами фонду

Джерело: розроблено на основі [87–89]

СФ РФ повинен був вирішити проблему дострокового погашення зовнішнього боргу Росії: у 2005 р. на погашення спрямовано 95,5% використаних коштів СФ РФ; у 2006 р. – 100%; а в 2007 – лише 10,1% [90]. Інші напрями використання коштів: на фінансування інститутів розвитку; на покриття дефіциту пенсійної системи (у 2005 р. як винятковий захід). Додатковою задачею СФ РФ було сприяння Центральному банку Росії в стерилізації грошової маси, що виникає в результаті підвищення цін на сировинні товари російського експорту та зниження впливу світових цін на обмінний курс, грошову пропозицію, швидкість обороту грошової маси та інше.

Базовий обсяг СФ РФ в 500 млрд. руб. досягнутий за підсумками 2004 року. У 2005 році він збільшився до 1237,0 млрд. руб. і склав 5,8% ВВП, у 2006 – 1464,1 млрд. руб. або 6,8% ВВП (для порівняння: обсяг рентного фонду в Казахстані складає 12% ВВП, Азербайджані – близько 20%, Норвегії – 80%, на Алясці – 100%) [91, с. 41]. У 2004-2005 рр. кошти СФ РФ розміщенню не підлягали, а в 2006 р. 2340,9 млрд. руб. і в 2007 р. 1562,2 млрд. руб. направлено на покупку дозволеної іноземної валюти [92]. Згідно з Бюджетним кодексом РФ кошти СФ РФ могли розміщуватися тільки в іноземній валюті (згідно з нормативом: долар США – 45%, євро – 45%, фунт стерлінгів – 10%) або в боргових зобов'язаннях іноземних держав (згідно з переліком, затвердженим урядом) [87]. Ці норми згодом були передані Резервному фонду, а Фонду національного добробуту дозволено розміщувати свої кошти і на внутрішньому ринку.

У 2008 році СФ РФ «у зв'язку з виконанням покладених на нього завдань» був розділений і перетворений на:

– Резервний фонд (РФ РФ) – 80% від обсягу попередника, в основному продовжив виконання функцій СФ РФ (відмінність РФ РФ від СФ РФ – зарахування частини доходів від видобутку та експорту газу);

– Фонд національного добробуту (ФНД РФ) – 20% від обсягу, утворений як фонд майбутніх поколінь (спочатку так і називався), у цілях забезпечення співфінансування добровільних пенсійних накопичень громадян і збалансованості (покриття дефіциту) бюджету Пенсійного фонду [87; 93].

Станом на 1 вересня 2015 р. основна частка коштів РФ РФ та ФНД РФ (88,1%) розміщена за кордоном (ФНД РФ – 100%, ФНД РФ – 71,5%) [94, с. 69].

Деякі російські вчені свого часу виступили з критикою розміщення національних капіталів за кордоном: «жодна з провідних країн світу не проводила технічне переозброєння, реконструкцію виробничого апарату, трансформацію економіки, соціальні перетворення за рахунок перенесення реальних національних ресурсів в закордонний фіктивний капітал» [95]. За розрахунками експертів, у результаті використання тільки половини надходжень СФ РФ усередині країни можна було б отримати додатковий приріст темпів економічного зростання від 3,3% до 3,5% [96, с. 137-139].

Окремі експерти вважали, що використання коштів фондів на поточні виплати, наприклад, працівникам бюджетного сектору, по-перше, не вирішить проблему відставання рівня їх оплати від рівня приватного сектору; по-друге, призведе до значної інфляції, яка «з'їсть» усе збільшення заробітку. На думку експертів, надання допомоги приватним підприємствам може знижувати стимулювання до більш ефективної роботи; державне кредитування буде витіснити приватне; можливий додатковий політичний тиск різних лобістських груп у питанні створення ефективного механізму субсидування приватних підприємств [97].

Джерела формування суверенних фондів Росії представлені в табл. 2.11, а динаміка їх обсягу – у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Динаміка обсягів суверенних фондів Росії (на початок року)

Рік	Обсяги коштів Резервного фонду			Обсяги коштів Фонду національного добробуту		
	млрд. руб.	млрд. дол. США	у % до ВВП	млрд. руб.	млрд. дол. США	у % до ВВП
2008	3057,85	125,19	7,4	783,31	32,0	1,9
2009	4027,64	137,09	9,8	2584,49	87,97	6,3
2010	1830,51	60,52	4,7	2769,02	91,56	7,1
2011	775,21	25,44	1,7	2695,52	88,44	5,8
2012	811,52	25,21	1,4	2794,43	86,79	4,7
2013	1885,68	62,08	2,8	2690,63	88,59	4,0
2014	2859,72	87,38	4,0	2900,64	88,63	4,1
2015	4945,49	87,91	6,1	4388,09	78,0	5,4
2016	3640,57	49,95	4,6	5227,18	71,72	6,6

Джерело: розроблено на основі [98]

ФНД РФ виступає в ролі скарбнички, в яку поступає рента у вигляді нафтогазових надприбутків. Необхідність створення ФНД РФ обґрунтовувалась тим, що основним джерелом його доходів є непоновлювані природні ресурси, величина яких у перспективі обмежена: запаси нафти в Росії, при збереженні нинішніх обсягів видобутку, будуть вичерпані впродовж 40-50 років, природного газу – 80 років [99, с. 50].

Проте, на законодавчому рівні цільові параметри використання ФНД РФ так і не закріплені, відсутній взаємозв'язок з пенсійною реформою. У теперішній час роль ФНД РФ у вирішенні соціальних проблем вкрай незначна (для прикладу: Державний пенсійний фонд Норвегії проводить виплати пенсій через старість і інвалідність, оплачує медичні послуги). Певною мірою статус ФНД РФ як пенсійного фонду – формальність.

Гостро дискусійними є шляхи та напрями витрачання коштів РФ РФ та ФНД РФ. Російські науковці довели, що коли «економіка входить у тривалу фазу нестійкого зростання», доцільніше та ефективніше використовувати кошти для розвитку економіки, зокрема на реалізацію різноманітних інфраструктурних проектів, а не тримати їх в резерві [100, с. 16-17]. Тому затверджений ліміт інвестицій в інфраструктурні проекти у розмірі 40% від коштів ФНД РФ у червні 2014 році збільшений до 60%: на їх реалізацію зарезервовано близько 1,1 трлн. руб. У листопаді 2014 року ухвалено рішення про спрямування до 80% коштів ФНД РФ для фінансової підтримки російських компаній. Такі зміни зумовлені й міжнародними санкціями (що почали застосовуватись у 2014 році і стосувались рентопродукуючих галузей, а саме нафто- та газовидобувних компаній, а також зачепили найбільші російські фінансові інститути (банки), оборонні підприємства [100, с. 16]): знадобилась (і була надана) фінансова підтримка компаніям нафтогазового і банківського секторів, а також оборонної промисловості. За оцінками експертів Рахункової палати РФ, існують значні ризики неповернення коштів, які спрямовуються на реалізацію крупних інфраструктурних проектів та фінансування крупних приватних компаній в умовах депресивної ринкової економіки.

На відміну від чітко встановлених правил формування коштів РФ РФ та ФНД РФ, порядок їх використання відсутній. Механізм ефективного використання коштів РФ РФ і особливо ФНД РФ в

цілях довгострокового розвитку економіки країни до кінця не відпрацьований, відсутні методики оцінки їх ефективності. Використання коштів ФНД РФ як антикризового резерву для найбільших компаній Росії, які до того отримували величезні суми надприбутків і фактично привласнювали (і продовжують привласнювати) природно-ресурсну ренту, а не для потреб і підтримки пересічних громадян, унеможлиблює виконання фондом функцій забезпечення стійкості пенсійної системи країни і соціального захисту громадян.

Аналіз діяльності СФД Російської Федерації дозволяє зробити висновок про виконання ними ряду основних функцій: інвестиційної, трансформації доходів, засобу забезпечення бюджетної збалансованості і регулятора інфляції, а також інструмента соціальної політики. Роль РФ РФ, як інвестора, доволі значна, проте функцію інвестування виконує також і ФНД РФ. Трансформація рентного доходу в інвестиції здійснюється переважно РФ РФ. Щодо забезпечення збалансованості бюджету країни, то це – законодавчо регламентована мета РФ РФ. Найменш виконуваною на даний момент є соціальна функція: накопичені в фондах кошти (рентні доходи) в умовах кризи стрімко знецінюються, що широкими верствами населення сприймається як «утиск їх прав». Кошти ФНД РФ, безумовно, повинні спрямовуватися на розвиток економіки і підвищення якості життя людей, на поліпшення добробуту не лише майбутніх, а й нинішніх поколінь [99, с. 50].

Деякі експерти вважають, що функціонування одночасно двох фондів (РФ РФ та ФНД РФ) з практичних позицій є надмірним, достатньо було б одного (ФНД РФ) [101, с. 28]. Інші зазначають, що модель акумуляції вилученої нафтогазової ренти до рентних фондів, яка існує в даний час (нафтогазова рента → резервний фонд → коротко- і середньострокові вкладення в іноземну валюту і фінансові активи (в іноземній валюті) → відсутність «довгих» грошей у національній економіці → відсутність джерел фінансування інноваційно-інвестиційної модернізації) доцільно замінити на працюючу перевірену модель (пенсійна система → постачальник «довгих» грошей в економіку країни) розвинених країн світу (нафтогазова рента → фонд національного добробуту (пенсійний) → стабільні надходження пенсійної системи → «довгі»

гроші в економіку на цілі модернізації і технологічного розвитку) [96, с. 143].

Проблемою діяльності РФ РФ та ФНД РФ, що вимагає рішення, є їх невідповідність (повною мірою) критерію максимальної прозорості. Закритий характер діяльності фондів, відсутність інформації у громадян і учасників ринку про розміри і характер міжнародних вкладень є істотним недоліком їх сучасної політики. У 2009 році висунуто пропозицію про створення некомерційної державної корпорації Росфінагентство з управління суверенними фондами, пенсійними накопиченнями громадян і зовнішнім та внутрішнім боргом РФ. На думку експертів, це дозволило б забезпечити максимальну прозорість діяльності суверенних фондів (також в цьому випадку на внутрішній фондовий ринок могло надійти близько 7 трлн. руб.) [102, с. 17]. Сьогодні управління коштами фондів, як і раніше, знаходиться у веденні Центрального Банку. На думку економістів, на даному етапі економічного розвитку країни, що характеризується рецесією і ускладненням геополітичної ситуації, таке оперативне управління є необхідним. У той же час висловлюється доцільність створення Інвестиційного управління Банку Росії (за аналогією Інвестиційного управління Банку Норвегії), на яке покладалися б функції щодо ефективного розміщення коштів фондів і реалізації їх довгострокової інвестиційної стратегії [71, с. 146-147].

Національний фонд Республіки Казахстан (НФ РК) створений у 2000 році з метою забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни, накопичення фінансових коштів для майбутніх поколінь, зниження залежності економіки від дії несприятливих зовнішніх чинників. Основними функціями визначені: ощадна (у розмірі 75% коштів) і стабілізаційна (25%). Особливості функціонування НФ РК можна проаналізувати на основі виділення етапів його розвитку [103, с. 6-12].

Перший етап – створення і становлення (2000-2005 рр.), пов'язаний із створенням законодавчої і нормативної бази механізму функціонування фонду. На цьому етапі визначено такі основні положення: зосередження активів фонду на рахунку уряду в Національному Банку Республіки Казахстан, який здійснює їх довірче управління; ухвалення рішення щодо підвищенню ефективності формування НФ РК, щодо визначення обсягу і напрямів його використання президентом за пропозицією уряду,

який щорічно звітує про формування і використання фонду; здійснення загальної координації діяльності Радою з управління НФ РК, як консультативно-дорадчого органу при президентові республіки [104]. На думку більшості економістів, на такій основі забезпечувались: висока прозорість функціонування НФ РК, зниження ризику непрофесійного управління коштами, скорочення терміну їх розміщення, розширення інструментів інвестування. Передбачалась аудиторська перевірка активів Національного Банку Рахунковим Комітетом і найбільшими незалежними міжнародними аудиторськими компаніями. Вважалось, що створення спеціального агентства або компанії з управління активами НФ РК зменшить його прозорість [103, с. 40].

У цей період економісти Казахстану для вирішення проблеми прозорості діяльності фонду, пропонували використовувати досвід акумуляції і розподілу рентних доходів Перманентного фонду Аляски. Пропонувалась також обов'язкова і своєчасна публікація річних і квартальних фінансових звітів всіх компаній-надрокористувачів з наданням повної інформації на інтернет-сайтах Міністерства фінансів РК і сайтах компаній [105, с. 33].

У цей період джерелами НФ РК визначено:

– надпланові податкові й інші обов'язкові платежі від підприємств добувної промисловості (сировинного сектору) (прибутковий податок з юридичних осіб; податок на додану вартість; податок на надприбуток; бонуси; роялті; частка республіки з розподілу продукції по укладених контрактах) – забезпечували виконання стабілізаційної функції;

– офіційні трансферти з республіканського бюджету (у розмірі 10% від запланованих), інвестиційні доходи від управління фондом та інші – у результаті їх накопичення планувалась реалізація ощадної функції.

Первинний внесок НФ РК – 600 млн. дол. від американської компанії «Шеврон» в обмін на 5%-ву частку участі в спільному підприємстві з освоєння родовища Тенгиз. На кінець 2005 року активи фонду досягли 8,1 млрд. дол. США, що склало 14,5% до ВВП (скеровувалось майже 48% доходів від нафтового сектора). Активи НФ РК розміщувалися в інструменти грошового ринку, в облігації (стабілізаційний портфель), цінні папери й акції (ощадний портфель – 68,91%).

Для обчислення прибутковості НФ РК застосовувався і застосовується долар США, а Бюджетний кодекс – формувався і формується в тенге. Розбіжності в валюті викликають певні проблеми. За даними Міністерства фінансів Казахстану, на початок 2015 року активи НФ РК склали 16429 млрд. тенге (табл. 2.13), або 90,3 млрд. дол. при курсі 182 тенге за дол. (або 88,3 млрд. дол., якщо узяти за основу курс на період складання звіту, – 186 тенге за долар у червні 2015 р.; у звітності, розміщеній на сайті Національного банку, вказана сума 73,2 млрд. дол.). Розбіжності при оцінці активів фонду називають його хронічною хворобою. Ще однією причиною невідповідності є щорічна переоцінка облігацій основних холдингів-розробників кар'єрів. Результатом такого є відсутність точного визначення реальних активів НФ РК [106].

Таблиця 2.13

Динаміка обсягу коштів НФ РК (на початок звітного періоду)

Рік	Тис. тенге	Млн. дол. США	% до ВВП
2001		660	
2002	189 807 669	1 258	
2003	299 110 656	1 933	
2004	528 233 521	3 666	
2005	667 022 245	5 148	
2006	1 080 010 632	8 095	
2007	1 853 398 392	14 740	
2008	2 733 351 338	21 556	
2009	3 310 783 255	27 964	
2010	4 500 703 126	24 619	
2011	5 704 444 289	31 426	
2012	7 988 355 179	45 511	12,7
2013	10 446 538 785	58 480	12,7
2014	13 026 107 161	71 142	11,2
2015	16 429 299 412	71 751	

Джерело: складено на основі [88; 107]

Отже, основні проблеми НФ РК першого етапу: формування його доходів; нестабільність і нестійкість величини щорічних надходжень, невизначеність методології формування накопичень, а також організацій, що здійснюють облік коштів.

Другий етап – запровадження Концепції середньострокового розвитку НФ РК (2005-2010 рр.), що змінила порядок формування і використання коштів фонду. Згідно з Концепцією [108], по-перше, розширилися джерела формування НФ РК: прямі податки від

нафтового сектору (корпоративний прибутковий податок, податок на надприбуток, роялті, бонуси, частка з розподілу продукції, рентний податок на сиру нафту, що експортується, газовий конденсат); надходження від приватизації державного майна, що знаходиться в республіканській власності і відноситься до добувної і оброблювальної галузей; надходження від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та інші. По-друге, розширився перелік платників – усі юридичні особи, які займаються видобутком і реалізацією сирової нафти й газового конденсату (список збільшився на 49 компаній). По-третє, введено обмеження розміру гарантованого трансферту з НФ РК, що не повинен перевищувати третину його активів. Інші дві третини планувалось зберігати як фонд майбутніх поколінь, а також встановлено його незнижуваний залишок. При цьому зазначено, що максимальний розмір НФ РК не може бути обмежений, оскільки в ньому акумулюються рентні надходження у формі надприбутків, зумовлені високою кон'юнктурою цін [103, с. 9-11].

Розглядалися різні напрями розподілу і використання акумульованих рентних доходів НФ РК: стабілізаційні трансферти до республіканського бюджету, погашення зовнішніх боргів, фінансування екологічних програм, а також як альтернативний варіант – можливість розподілу нафтової ренти серед населення (такий підхід був визнаний неприйнятним).

На цьому етапі до НФ РК спрямовувалися всі доходи нафтового сектора, а прибуткова частина республіканського бюджету формувалась тільки за рахунок ненафтового сектору. У цей період забезпечені «стерилізація» надмірного притоку валюти, зниження інфляції й тиску на обмінний курс тенге, створені фінансові резерви для проведення антикризової політики (у рамках якої з НФ РК використано кошти у розмірі 10 млрд. дол.). Кошти фонду на кінець 2009 року склали 4,5 трлн. тенге, з яких: 750,0 млрд. тенге розміщено у внутрішні активи (зокрема облігації акціонерного товариства «Фонд національного добробуту «Самрук-Казіна»); 24,4 млрд. дол. – у зарубіжні активи. Прибутковість НФ РК з червня 2001 року до 31 грудня 2009 року в доларах США склала 55%, що в річному вираженні становить 5,2% [109]. (Для порівняння: сукупний дохід від розміщення коштів Російської Федерації до ФНД РФ за підсумками 2010 року склав 2,6% річних [96, с. 145]).

Отже, був сформований необхідний обсяг коштів для реалізації стабілізаційної функції НФ РК. Проте проблеми збереження рентних доходів від непоновлюваних природних ресурсів для майбутніх поколінь, скорочення ненафтового дефіциту, балансу республіканського бюджету і НФ РК не були вирішені остаточно. Для забезпечення інтенсивного накопичення коштів у довгостроковій перспективі виникла необхідність фіксування гарантованого трансферту до республіканського бюджету і виключення мінливості його обсягів, що й було реалізовано на третьому етапі розвитку фонду.

Третій етап – нова концепція розвитку НФ РК (з 2010 р.), метою якої визначено збільшення заощаджень для майбутніх поколінь і запобігання заміщенню накопичення коштів НФ РК урядовим запозиченням. Це відповідало пріоритетам розвитку держави в рамках реалізації Стратегічного плану розвитку Республіки Казахстан до 2020 року і Державної програми форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010-2014 роки [110]. Рентні доходи планувалось використовувати для індустріалізації і розвитку інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності людського капіталу шляхом активного інвестування в майбутнє, прискорення диверсифікації через прямі іноземні інвестиції тощо.

В основу зазначених заходів з 2011 року закладений щорічний гарантований трансферт з НФ РК на рівні 8 млрд. дол. США з можливістю коректування залежно від ситуації в економіці у бік зменшення або збільшення до 15%. Визначено, що розмір гарантованого трансферту до республіканського бюджету може збільшуватись до 9,2 млрд. дол. США з метою підтримки економічного зростання або знижуватись до 6,8 млрд. дол. США з метою забезпечення ощадної функції НФ РК. Для виконання такої функції встановлюється незнижуваний залишок у розмірі 30% від прогнозного ВВП [109]. На 2016-2018 рр. введені такі розміри гарантованого трансферту до республіканського бюджету: 2016 рік – 2,88 трлн. тенге; 2017 і 2018 рр. – 2,40 трлн. тенге [111].

Інтенсивне накопичення коштів НФ РК пов'язується з ефективними запозиченнями як державного сектора, так і

недержавного, з заходами із забезпечення економічної безпеки держави. Новий підхід до використання коштів виключає можливість залучення облігаційних позик з НФ РК недержавним сектором. Політику збалансованості бюджету і НФ РК планується направити на скорочення ненафтового дефіциту, який повинен складати не більше, ніж 3% до ВВП до кінця цього десятиріччя, а також на скорочення поточних витрат з подальшим переходом на фінансування тільки з бюджету розвитку. До 2020 року кошти НФ РК повинні скласти не менше 180 млрд. дол. США (32% до ВВП). Через механізм формування, акумуляції, інвестування активів НФ РК планується перерозподіл надприбутків надрокористувачів для розвитку переробної промисловості та соціальної сфери, наукомістких галузей та сфер економіки [112, с. 84]. За останніми даними, активи НФ РК в основному розміщені в США, у країнах Євразії, у Великобританії і в Японії, а управляють його активами, окрім Національного банку, 14 іноземних організацій.

Порівняльна характеристика СФД Республіки Казахстан і Російської Федерації представлена в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Порівняльна характеристика суверенних (резервних, рентних) фондів Республіки Казахстан і Російської Федерації

Порядок формування й організаційно-правова структура	
1	2
Загальне	фонди визначені як частина резервів держави, накопичення яких здійснюється на спеціалізованих рахунках центрального уряду; не є самостійними юридичними особами, не ведуть фінансово-господарську діяльність і не мають самостійного балансу; розробка концепції несировинного балансу – розділення коштів на резервну (стабілізаційну) і ощадну; застосування способу «постійного споживання» (або правила «середньої ціни») – частина сировинних доходів використовується на фінансування дефіциту бюджету, решта зберігається
Відмінне	кошти НФ РК є фінансовими активами держави, що зосереджуються на рахунку уряду в Національному Банку РК, а також у вигляді іншого майна, за винятком нематеріальних активів; РФ РФ і ФНД РФ є частиною коштів федерального бюджету, що підлягають відособленому обліку і управлінню

1	2
Джерела формування	
НФ РК	<p>прямі податки від організацій нафтового сектора, в тому числі: корпоративний прибутковий податок, податок на надприбуток, податок на видобуток корисних копалин, бонуси, частка по розділу продукції, рентний податок на експорт, додатковий податок надрокористувача, що здійснює діяльність за контрактом про розділ продукції; інші надходження від операцій, здійснюваних організаціями нафтового сектора (за винятком надходжень, що зараховуються до місцевих бюджетів), у тому числі надходжень за порушення умов нафтових контрактів; надходження від приватизації державного майна, що знаходиться в республіканській власності і відноситься до гірничовидобувних і оброблювальних галузей; надходження від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення; інвестиційні доходи від управління коштами фонду</p>
РФ РФ і ФНД РФ	<p>нафтогазові доходи федерального бюджету: податок на видобуток корисних копалин у вигляді вуглеводневої сировини; вивізні митні збори на нафту сиру, товари, вироблені з нафти, і на газ природний; доходи від управління коштами фонду</p>
Механізм обліку коштів фондів в консолідованому бюджеті	
НФ РК	<p>джерела формування спрямовуються безпосередньо на рахунки фонду, минаючи республіканський бюджет. Таким способом, облік коштів проводиться окремо від коштів республіканського бюджету. Разом з тим надходження, у тому числі й інвестиційні доходи від управління активами, включаються до консолідованого бюджету РК</p>
РФ РФ і ФНД РФ	<p>джерела формування є частиною доходів федерального бюджету, які враховуються в бюджеті центрального уряду з моменту їх надходження на рахунки Федерального казначейства, після чого вказані кошти відповідно до механізму їх розподілу прямують до РФ РФ і ФНД РФ. Інвестиційні доходи від управління активами враховуються у складі доходів бюджету центрального уряду</p>
Використання коштів	
НФ РК	<p>забезпечення гарантованого трансферту з фонду до республіканського бюджету; покриття витрат, пов'язаних з управлінням фондом і проведенням щорічного аудиту</p>
РФ РФ і ФНД РФ	<p>покриття дефіциту федерального бюджету; співфінансування добровільних пенсійних накопичень громадян</p>

Джерело: розроблено на основі [73, с. 3-11; 87; 113]

При запозиченні досвіду формування СФД Російської Федерації і Республіки Казахстан, слід враховувати, що економіка цих країн базується на інтенсивному використанні мінерально-сировинних ресурсів. Експерти наголошують, що накопичувальні рентні фонди Казахстану і Росії потребують своєчасної перебудови

і вдосконалення. Разом із забезпеченням макроекономічної стабільності шляхом вилучення надприбутків (виведення надлишку нафто- і газодоларів) з економіки, пом'якшення тиску на національну валюту та інфляцію, оптимального використання природних ресурсів, функціонування СФД Росії і Казахстану повинно ув'язуватися також з посиленням соціальних аспектів їх економічної політики. Перевагами СФД цих країн є: законодавче закріплення рентних доходів як фіксованих джерел формування фондів; задовільне вдосконалення механізмів акумулювання, розподілу і використання рентних доходів; загалом збереження достатнього рівня ліквідності і забезпечення прибутковості фондів при помірному рівні ризику. Водночас необхідно виділити і певні недоліки: боротьба з інфляцією і здійснення девальвації національної валюти проводиться при слабкому соціальному захисті населення; акумулювання доходів від невідтворюваних ресурсів ускладнюється неефективним інвестуванням; невирішеність проблем захисту від знецінення та ефективного використання накопичених коштів; несаможиттєвість і непрозорість діяльності фондів.

Висновки до глави 2

Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти зумовлений особливостями соціального, політичного, економічного розвитку країни. Провідна роль у формуванні та реалізації механізму належить державі.

За результатами критичного аналізу законодавчих та нормативно-правових актів України, що визначають державну регуляторну політику, зокрема регуляторний вплив на розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти, виокремлено шість етапів формування регуляторного забезпечення (які зі свого боку визначають певні періоди становлення системи та механізму) такого розподілу і перерозподілу: 1991-1996 рр. – започаткування загальних основ законодавства щодо специфікації прав власності на ресурси та платності природокористування, створення нової системи рентних платежів і міжбюджетного розподілу; 1997-2004 рр. – подальше удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення специфікації прав власності та плати за користування надрами й плати за землю; прийняття законодавчих актів стосовно

методів розподілу і перерозподілу; 2005-2010 рр. – розробка нової концепції реформування системи плати за користування надрами і нормативної бази платежів; прийняття Бюджетного, Податкового кодексів України та внесення змін до окремих законодавчих актів, які стосувались регуляторних процесів; 2011-2013 рр. – вдосконалення податкових норм (зміна системи платежів) та дозвільної системи користування надрами; пошук шляхів оптимізації вилучення й розподілу ренти; 2014 р. – втрата чіткої концепції; зміни ставок платежів з метою вилучення надприбутків, розробка законодавства щодо чергової зміни системи рентних платежів та їх розподілу на користь держбюджету; з 2015 р. – набуття чинності нової системи рентних платежів, розробка та затвердження законодавства щодо перерозподілу ренти до місцевих бюджетів. Підставою для виокремлення етапів є зміни національного законодавства в частині специфікації прав власності на природні ресурси, визначення умов використання і користування ресурсами, системи інструментів бюджетно-податкового регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України.

Інформаційну базу аналізу розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці становлять офіційні статистичні дані, дані міністерств та відомств, звітні дані незалежних міжнародних організацій. Для аналізу обрано: основні макроекономічні показники виробництва та утворення доходу за видами економічної діяльності (відповідно до секцій КВЕД); показники рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності; доходи і витрати Зведеного бюджету України, державного та місцевих бюджетів, у тому числі доходи від рентної плати. Проаналізовано абсолютні й відносні показники, темпи їх змін, показники структури.

Віддача добувної промисловості і розробки кар'єрів за валовим прибутком перевищує внесок галузей до ВВП у 1,23 разу, а сільського господарства, мисливства і лісового господарства – у 1,6 разу. За підсумками 2016 р. рівень рентабельності операційної діяльності підприємств добувної промисловості та розробки кар'єрів (16,7%) перевищував відповідний показник підприємств промисловості (4,2%) на 12,7 в. п., майже в чотири рази, а підприємств національної економіки загалом (7,4%) – на 9,3 в. п. та в 2,3 разу, відповідно. Показник рівня рентабельності цих

підприємств в період 2011-2015 рр. коливається від майже 50% у галузі добування металевих руд до -7,9% у галузі добування кам'яного та бурого вугілля. За період з 1999 р. до 2016 р. основні види доходів Зведеного бюджету, що зумовлені платністю використання природних ресурсів, у перерахунку на долари США за середньорічним курсом НБУ, зросли: рентна плата – з 353 до 1824 млн. дол. або в 5,17 разу; плата за землю – з 264 до 913 млн. дол., у 3,46 разу. За підсумками 2016 р. сума рентних доходів Зведеного бюджету України складає 70 210,97 млн. грн., що становить 8,97% всіх доходів бюджету та 2,95% у співставленні з ВВП.

Суверенні фонди добробуту (національні рентні накопичувальні фонди) успішно застосовуються у світовій практиці перерозподілу природно-ресурсної ренти впродовж майже 50-ти років. Сьогодні у світі існує понад 90 таких фондів. За даними Інституту досліджень фондів суверенного добробуту, сумарні активи фондів лише впродовж останніх десяти років зросли в 2,5 разу і станом на початок грудня 2016 року становлять 7 402 млрд. дол. США.

Національні накопичувальні рентні фонди (суверенні фонди добробуту) в провідних країнах світу виступають дієвим інструментом акумулювання і перерозподілу природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою її подальшого цільового використання (на розвиток національної економіки та її галузей, соціальної сфери, захист довкілля, забезпечення суспільного добробуту і створення резервного фонду майбутніх поколінь тощо). Ґрунтовний аналіз закордонної практики використання суверенних фондів добробуту дозволив констатувати, що вони ефективно функціонують та сприяють розвитку національної економіки лише в разі дотримання таких принципів: специфікація прав власності учасників рентних відносин (володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у межах громадської (суспільної) власності на природні ресурси; забезпечення балансу економічних інтересів і запобігання домінуванню окремих груп економічних суб'єктів; можливість громадського контролю за роботою усіх інституцій та елементів системи, високий ступінь прозорості управління коштами. Залежно від цілей (як специфічних, так і загальних) формуються стабілізаційні, пенсійні, ощадні, резервні, інвестиційні фонди. При цьому переважна більшість фондів має

декілька цілей (стабілізацію, заощадження, формування пенсійного резерву, розвиток). Основними джерелами формування активів фондів виступають прибутки і надприбутки від експлуатації та експорту природних ресурсів.

Список використаних джерел до глави 2

1. Міщенко В. Концепція платного природокористування в Україні / В. Міщенко // Економіка України. – 1993, № 7. – С. 68-73.
2. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
3. Артеменко Л. Економічний механізм платного природокористування в Україні // Вісник ТДТУ. – 1996. – № 1. – с. 167-169. – (Економіка).
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХП. (Редакція від 01.02.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
5. Про систему оподаткування: Закон УРСР від 25.06.1991 № 1251-ХІІ. (Втратив чинність з 01.01.2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>
6. Про плату за землю: Закон України від 03.07.1992 № 2535-ХІІ. (Втрата чинності від 01.01.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>.
7. Про плату за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним транспортом через територію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.1993 № 992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/992-93-%D0%BF>
8. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ. (Редакція від 10.03.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
9. Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1994 № 85. (Втратила чинність від 20.08.2005). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85-94-%D0%BF>.
10. Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. (Редакція від 01.01.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>.
11. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. (Редакція від 13.01.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF>.
12. Про встановлення рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні: Указ Президента України від 21.12.1994 № 785/94. (Редакція від 09.03.1995) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/785/94>
13. Про внесення змін до бюджетної класифікації: Лист Міністерства фінансів України від 17.01.1995 № 09-404. (Редакція від 17.01.1995)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/ru/v-404201-95>

14. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. (Редакція від 01.02.2017) – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.

15. Про затвердження Порядку встановлення нормативів відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету, та їх справляння: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.1995 № 645. (Втратила чинність від 29.01.99). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/645-95-%D0%BF>.

16. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (Редакція від 30.09.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

17. Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.1997 № 1014. (Втратила чинність від 27.12.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1014-97-%D0%BF>.

18. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. (Редакція від 19.10.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

19. Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету, та його справляння: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1999 № 115. (Втратила чинність від 27.12.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/115-99-%D0%BF>.

20. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV. (Редакція від 24.05.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.

21. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. (Редакція від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14/page>.

22. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 01.06.2000 № 177-III. (Редакція від 28.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1770-14>

23. Про нафту і газ: Закон України від 12.07.2001 № 2665-III. (Редакція від 12.07.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2665-14>

24. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. (Редакція від 16.04.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

25. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 № 435-IV. (Редакція від 02.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

26. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. (Редакція від 28.06.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

27. Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат: Закон України від 05.02.2004 № 1456-IV. (Втрата чинності від 16.06.2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1456-15>.

28. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. (Редакція від 24.05.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

29. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. (Редакція від 20.04.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

30. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України: Закон України від 02.12.2010, № 2756-VI. (Редакція від 01.05.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2756-17>

32. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 23.12.2010 № 856-VI. (Редакція від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2857-17/ed20101223>

33. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 594. (Редакція від 10.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/594-2011-%D0%BF>.

34. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 615. (Редакція від 10.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF>.

35. Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності: Закон України від 08.07.2011 № 3687-VI. (Редакція від 06.08.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-17>

36. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм: Закон України від 24.05.2012 № 4834. (Редакція від 12.08.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4834-17>.

37. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні: Закон України від 5.07.2012 № 5083-VI. (Редакція від 26.04.2015)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5083-17>.

38. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання: Закон України в Україні від 27.03.2014 № 1166-VII. (Перша редакція від 27.03.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>

39. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. (Редакція від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-18>

40. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.14 № 71-VIII. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

41. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.

42. Про внесення змін до Податкового кодексу України: Закон України від 02.03.2015 № 211-VIII. (Перша редакція від 02.03.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/211-19>.

43. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 16.06.2015 № 521-VIII. (Перша редакція від 16.06.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/521-19>.

44. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. (Перша редакція від 24.012.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19>.

45. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: Закон України від 20.12.2016 № 1791-VIII. (Перша редакція від 20.12.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19/page>

46. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату: Закон України від 20.12.2016 № 1793-VIII. (Набуває чинності з 01.01.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161793.html.

47. Міщенко В. С. Реформування платежів за користування надрами: методологія і практика / В.С. Міщенко // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 38-49.

48. Про державний бюджет на 2004 рік: Закон України від 17 червня 2004 року № 1801-IV / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1344-15>.

49. Мищенко В. Природноресурсная рента и рентная политика в Украине / В. Мищенко, Б. Данилишин // Экономика Украины. – 2003. – № 12. – С. 4-14.

50. Данилишин Б. Реформирование отношений собственности на природные ресурсы / Б. Данилишин, В. Мищенко // Экономика Украины. – 2003. – № 9. – С. 34-42.

51. Проект Податкового кодексу України від 2010 року. – Режим доступу: http://gurt.org.ua/uploads/news/2010/09/22/pc_n7101-1_.pdf.

52. Міщенко В. С. Удосконалення регулювання у надрокористуванні / В. С. Міщенко // Економіка України. – 2013. – № 8 (621). – С. 84-96.

53. Логацький В. М. Удосконалення методів визначення ставок оподаткування за користування надрами для видобутку природного газу / В. М. Логацький // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – с. 58-70.

54. Матюха В. В. Платежі за видобування корисних копалин в Україні: історичний і методологічний аспекти питання / В. В. Матюха, І. Д. Андрієвський // II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання моніторингу і наукового супроводження надрокористування та геологічної експертизи «Геомоніторинг-2014», 7 – 13 вересня 2014 р. – С. 55-62.

55. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення передумов для нової моделі ринку природного газу та забезпечення стабільності розрахунків підприємств енергетичної галузі: Закон України від 24.11.2015 № 812-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/812-19>.

56. Кваснюк Б. Є. Рента і рентні відносини в Україні / Б. Є. Кваснюк // Економічна теорія. – 2004. – № 1. – С. 9-23.

57. Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2015 рік». – Київ. – 2017. – 185 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [zbr_nru2015pdf.pdf](http://zbrnu2015pdf.pdf)

58. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2008-2016 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm

59. Збірник «Промисловість України у 2011–2015 роках». – Київ. – 2016. – 381 с. – Режим доступу: https://зб_рник_Промислов_2011_2015.pdf

60. Звіт Ініціативи прозорості видобувних галузей (ІПВГ) України за 2014-2015 рр. – 561 с. – Режим доступу: https://UAEITI_2014-2015_Report_UKR_final.pdf

61. Звіти про виконання Державного бюджету України за 2007-2016 рр. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

62. Валовий внутрішній продукт за 2007-2016 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2_016u_n.htm

63. Голян В. Рента за природні ресурси: скільки грошей отримав бюджет. 13 березня 2017 року. – Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20172923-renta-za-prirodni-resursi-skilki-groshej-otrimav-derzhbyudzheth>

64. Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls

65. Гасанов С. Фіскальне регулювання природокористування: перспективи модернізації / С. Гасанов, В. Голян // Економіст. – 2015. – № 12. – С. 9-12.

66. Голян В. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект / В. А. Голян // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 7. – С. 7-16.

67. Статистичний збірник: «Бюджет України 2015». – Київ. – 2016. – 307 с. – Режим доступу: [https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20\(with%20cover\).pdf](https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202015%20(with%20cover).pdf)

68. Підгурська О. І. Сутність та етапи розвитку фондів суверенного добробуту // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1457>.

69. Дрозд Н. Фонди суверенного добробуту як особливі міжнародні інвестори в умовах глобального фінансового спаду / Н. Дрозд // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2013. – Вип. № 144. – С. 7-10.

70. Sovereign Wealth Funds Institute. – Mode of access: <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund>.

71. Васин В. А. Повышение эффективности управления суверенными фондами в Российской Федерации : дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / В. А. Васин. – М., 2015. – 191 с.

72. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / За ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

73. Аналитическая справка о практике формирования и распределения Национального фонда Республики Казахстан, Резервного фонда и Фонда национального благосостояния Российской Федерации и учета их активов в консолидированном бюджете сектора государственного управления. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/seminar/Documents/Аналитическая%20справка%20по%20фондам.pdf.

74. Казначеев П. Природная рента и экономический рост. Экономическое и институциональное развитие в странах с высокой долей доходов от экспорта сырьевых ресурсов. Анализ и рекомендации на основе международного опыта. – М.: РАНХиГС, 2013. – Режим доступа: http://www.RANEPA_Resource_rents_reporti_RUS-new.pdf.

75. Гуслистая А. В. Рентные эффекты в современной российской экономике в сфере невозобновляемых природных ресурсов : дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А. В. Гуслистая. М., 2006. – 165 с.

76. Sovereign Wealth Funds: Aspects of Governance Structures and Investment Management. Prepared by Abdullah Al-Hassan, Michael Papaioannou, Martin Skancke, and Cheng Chih Sung // International Monetary Fund, Working Paper 231, 2013 November. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13231.pdf>.

77. Хикл У. Модель Аляски – возможности для России? // Стратегия России. – 2006. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1145953747&archive=1145955478&start_from=&ucat=14&.

78. A Report to the Alaska Budget Report by Richard A. Fineberg, February 28, 2007. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.finebergresearch.com>.

79. Department Releases Revenue Sources Book – December 4, 2013. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.revenue.state.ak.us>.

80. Alaska Permanent Fund Corporation. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.apfc.org/home/Content/home/index.cfm>.

81. Alaska Permanent Fund. Fund Financial History end Projections. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.apfc.org/_amiReportsArchive/201601Proj.pdf.

82. An Alaskan's Guide to the Permanent Fund. Presenting Basic Information About Your Permanent Fund. 12-th edition – July 2009. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.apfc.org/home/Media/publications/2009AlaskansGuide.pdf>.

83. Alaska Permanent Fund Corporation. Annual Report. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.apfc.org/home/Content/publications/reportArchive.cfm>.

84. Базалева Р. Освоение арктического шельфа. Регулирование и налогообложение нефтяных компаний в США, России и Норвегии / Р. Базалева, П. Казначеев // Экономическая политика. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 110–132.

85. Alaska Department of Revenue. Permanent Fund Dividend Division. Overview of the 2015 Dividend Calculation. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://pfd.alaska.gov/LinkClick.aspx?fileticket=m6LKKFK70ug%3d&tabid=504&portalid=6>.

86. Стейнер Р. Реструктуризация налогообложения нефтедобычи с целью максимизации общественной выгоды. Материал для Парламентских слушаний в Государственной Думе РФ на тему: «Макроэкономическая эффективность альтернативных налоговых систем». – Москва, 23 апреля 2001 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://pacificenvironment.org/downloads/Oilgas_2001_%20Restructuring_taxation_for_oil_Steiner.pdf.

87. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998, № 145-ФЗ (Редакция от 28.12.2016). Раздел IV, Глава 13, Статья 96. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/.

88. Национальный банк Казахстана. Официальный интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?finalDate=5.01.2001&finalDate2=25.12.2015>

89. О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части создания Стабилизационного фонда Российской Федерации: Федеральный закон от 23.12.2003 № 184-ФЗ. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_45745/.

90. Сведения о движении средств Стабилизационного фонда РФ. Официальный сайт Казначейства России. – Режим доступа: http://roskazna.ru/dokumenty/finansovye-operatsii/stabilizatsionnyy-fond/svedeniya-o-dvizhenii-sredstv-stabilizatsionnogo-fonda-rf/57820/?sphrase_id=505433.

91. Кудрин А. Стабилизационный фонд: зарубежный и российский опыт / А. Кудрин // Вопросы экономики. – 2006. – № 2. – С. 28-45.

92. Сведения о фактическом зачислении, списании и остатках средств. Официальный сайт Казначейства России. – Режим доступа: http://old.roskazna.ru/svedeniya-o-fakticheskom-zachislenii/?clear_cache=Y.html. (Дата обращения: 04.05.2016).

93. О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части регулирования бюджетного процесса и приведении в соответствие с бюджетным законодательством Российской Федерации отдельных законодательных актов Российской Федерации: Федеральный закон от 26.04.2007 № 63-ФЗ. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_58942/.

94. Сухарев А. Н. Резервный фонд и Фонд будущих поколений РФ: формирование, использование и размещение средств / А. Н. Сухарев // Вестник ТвГУ. Серия «Экономика и управление». – 2016. – № 1. – С. 68-73.

95. Панова Г. С. Суверенные фонды. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <ac.infodesigner.ru/files/Panova.pdf>.

96. Ложникова А. В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях модернизации экономики России : дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Ложникова. – Томск, 2011. – 445 с.

97. Лебединская Е. В. Стабфонд: сегодня, завтра... навсегда? Расчеты Экономической экспертной группы (Москва). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/50/le20.html>.

98. Суверенные фонды. Официальный сайт Министерства Финансов Российской Федерации. – Режим доступа: <http://minfin.ru/ru/statistics/fonds/>

99. Панова Г. С. Суверенные фонды Российской Федерации: вопросы формирования, размещения и использования / Г. С. Панова // Вестник Финансовой академии. – 2008. – № 2(46). – С. 43-56.

100. Дуплинская Е. Б. Суверенные фонды России: анализ ситуации / Е. Б. Дуплинская // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2015. – № 1. – С. 13-18.

101. Сухарев А. Н. Финансовые механизмы формирования и использования суверенных фондов / А. Н. Сухарев // Финансы и кредит. – 2010. – № 18 (402). – С. 28-33.

102. Коновалова-Посель И. Суверенные фонды БРИК: инвестиционная экспансия или подъем благосостояния / И. Коновалова-Посель // Национальный Центр Научных Исследований Франции. Парижская Экономическая Школа. – 2009. – С. 1-20. – Режим доступа: <http://www.parisschoolofeconomics.com/peaucelle-irina/textes/BRIC-09-RU.pdf>.

103. Шапагатова Б. Национальный фонд Республики Казахстан: инвестиции в устойчивое развитие. – Алматы, 2011. – 54 с. – Режим доступа: http://budget.kz/publikatsii/issledovatelskie-otchety/NF_shapagatova_web.pdf.

104. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 24 апреля 2004 года. Раздел 1, Глава 5, Статьи 21-25. – Режим доступа: http://egov.kz/wps/portal/!ut/p/b0/04_Sj9CPyкssy0xPLMnMz0vMAfIjc7PyChKtUvKTS3NT80r0w_Wj9KNgPM8U_UhvAxMDIDA1sYgHSeUk5qWXJqan6kcWl eoX5OZalDsqKgIAOueB5w!!/.

105. Сихимбаева Д. Р. Национальный фонд Республики Казахстан: Инвестиции в устойчивое развитие. – Алматы, 2011. – 36 с. – Режим доступа: http://budget.kz/publikatsii/issledovatelskie-otchety/NF_sikhimbaeva_web.pdf.

106. Куда «пропадают» миллиарды Национального фонда РК? 15 февраля 2016 года. – Режим доступа: http://forbes.kz/stats/kuda_propadayut_milliardy_i_z_natsionalnogo_fonda_kazahstana.

107. Отчеты о поступлениях и использовании Национального фонда РК за 2001-2015 гг. Министерство финансов Республики Казахстан. Официальный интернет-ресурс. – Режим доступа: http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/national_fund_fldr.

108. Концепция формирования и использования средств Национального фонда Республики Казахстан на среднесрочную перспективу: Указ Президента Республики Казахстан от 1 сентября 2005 года № 1641. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/finansyi/id-U050001641_/#z70

109. Концепция формирования и использования средств Национального фонда Республики Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 962. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/finansyi/id-U100000962_/.

110. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана. Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 29 января 2010 года. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/konstit

111. О гарантированном трансферте из Национального фонда Республики Казахстан на 2016-2018 годы: Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 427-V ЗРК. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/finansyi/id-Z1500000427/#z1.

112. Сихимбаева Д. Природная рента и государственное регулирование минерально-сырьевого комплекса Республики Казахстан / Д. Сихимбаева, Г. Кадырова // Экономика и статистика. – 2014. – № 2. – С. 80-84.

113. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV. Раздел 1, Глава 5, Статьи 21-25. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/finansyi/id-K080000095_/#z44.

114. Шерстюкова К. Перерозподіл природно-ресурсної ренти з метою добробуту суспільства: досвід штату Аляска / К. Шерстюкова // Схід. – 2016. – № 3. – 126 с., С. 43-51. DOI: [http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74835](http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74835).

115. Шерстюкова К. Ю. Диференціація платежів за користування надрами як інструмент розподілу і перерозподілу природної ренти / К. Ю. Шерстюкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук. праць. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2016. – Вип. 32, Т. 1. – 315 с., С. 125-132.

116. Шерстюкова К. Ю. Ефективність рентного механізму надрокористування в Україні / К. Ю. Шерстюкова // Економіка та соціум: сучасний фундамент розвитку людства: матеріали міжнар. наук. конф., 31 жовтня 2016 р., Лейпциг, Німеччина, 2016. – Ч. 2. – 272 с., С. 11-13.

117. Шерстюкова К. Ю. Особливості рентного оподаткування в Україні / К. Ю. Шерстюкова // Економіка і управління в умовах глобалізації : матеріали V міжнар. наук.-практ інтернет-конф., 25 трав. 2016 р. / м-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг: [ДонНУЕТ], 2016. – 157 с., С. 133-136.

118. Шерстюкова К. Ю. Особливості ресурсозбереження в сучасних умовах функціонування підприємств / К. Ю. Шерстюкова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2013. – Вип. 1, Т. 2 – 348 с., С. 138-142.

119. Шерстюкова К. Ю. Особенности развития бюджетно-фискального механизма распределения рентной платы в Украине / К. Ю. Шерстюкова // Современные проблемы управления: экономика, образование, здравоохранение и фармацевтика: материалы 4-й Международной научной конференции, 11-14 ноября 2016 г., – Ополе, Республика Польша, 2016. – 208 с., С. 81-83.

120. Шерстюкова К. Ю. Підходи до визначення і оцінки рентних доходів [Електронний ресурс] / К. Ю. Шерстюкова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України: електронне наукове видання / Університет державної фіскальної служби України; гол. ред.: Л. Л. Тарангул. – 2016. – № 2. – 297 с., С. 275-294. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/index.html>.

121. Шерстюкова К. Ю. Світовий досвід акумулювання та використання рентних доходів: суверенні фонди добробуту / К. Ю. Шерстюкова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (Серія «Економічні науки»). – 2015. – № 1 (62). – 172 с., С. 81-92.

122. Prodanova L. Rental relations in the system of sustainable development of the national economy / L. Prodanova, K. Sherstiukova // Economics of sustainable development: methodological approaches and practical solutions: Collective monograph / by general edition of O. Kendiukhov – Kyiv: Publishing «Centre of educational literature», 2016. – 182 p. – Section 1 p. 1.5. – P. 49-60. ISBN 978-611-01-0791-4.

Глава 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

3.1. Напрями вдосконалення концептуальних засад регулювання процесів перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України

Узагальнення основних проблем та напрямів вдосконалення регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні наведено на рис. 3.1, а пропозиції щодо конкретних заходів вдосконалення регулювання – на рис. 3.2.

Відзначаючи основні проблеми формуванні регуляторної політики, можна виділити три аспекти у ролі держави щодо удосконалення розподілу і перерозподілу природної ренти: інституційний, фіскальний і природно-відтворювальний [1, с. 213].

Інститути (зокрема інститути права і власності), інституційне середовище та його принципи можуть стимулювати, обмежувати або коректувати розподіл і перерозподіл (привласнення) природно-ресурсної ренти (рентних доходів).

Реалізувати принцип справедливості й відродити довіру народу до верховної влади в розподілі і перерозподілі природно-ресурсної ренти можливо за умови відповідної інституційної системи, і при громадському всенародному контролі за отриманням і розподілом рентних доходів. Держава повинна розробити стратегію, інституційну структуру та економічні механізми соціально-справедливого розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти та усунути «незалежність» бізнес-системи щодо самостійного рішення «де видобувати, скільки видобувати, де і до якої міри переробляти видобуті корисні копалини, кому, скільки і за якою ціною продавати» [2]. Необхідно ефективне поєднання реалізації особистих і суспільних інтересів.

Рис. 3.1 Проблеми та напрями вдосконалення регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні
Джерело: авторська розробка

Рис. 3.2 Заходи щодо вдосконалення регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні
 Джерело: авторська розробка

Земля та її надра в Україні належать народу, від імені якого виступає держава. Держава в період перехідної економіки зберегла за собою лише право власності на землю та її надра, а інші відносини природокористування в тій чи іншій мірі істотно змінені. Невизначеність прав власності в сучасній Україні характеризується суперечливістю законів різних рівнів. В умовах розмитості інституційного середовища права власності на природні ресурси стали невизначеними, розподіл і перерозподіл природної ренти – непрозорим, що створило можливість присвоєння рентних доходів добувними компаніями (природо- і надрокористувачами, розробниками кар'єрів). Наслідком такого є «система неефективних інститутів рентних відносин», тому вихід вбачається в зміні інституційного середовища, зокрема за рахунок специфікації прав власності [3, с. 98-99].

У реалізації специфікації прав власності державі необхідно знайти рішення оптимального і справедливого взаємозв'язку інтересів між державою (політиками) і підприємствами (бізнесом), центральними та регіональними (місцевими) органами влади, державою і суспільством, між теперішнім і майбутнім поколіннями з приводу перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Невизначеність прав власності на природні ресурси та їх нечіткий розподіл призводять до протиріч інтересів чиновників і бізнес-структур, які проявляються в нераціональному використанні ресурсів і їх надмірній експлуатації, прийнятті неефективних рішень протилежними сторонами, що спричиняє скорочення вилученої ренти і, у підсумку – зменшення суспільного добробуту. Метою держави є максимізація природно-ресурсної ренти, метою бізнесу – також максимізація, але прибутку. Державі необхідно створити систему прав власності на природні ресурси, яка здатна мінімізувати її витрати на специфікацію і захист даних прав. Необхідно знайти ефективні підходи до вирішення завдань перерозподілу ренти не тільки з метою поповнення бюджету, але і стимулювання господарської діяльності. Однак, держава, в особі політиків і чиновників, зацікавлена в явних і негайних вигодах, тому рішення щодо ренти можуть носити (і, як правило, носять) економічно неефективний характер з точки зору суспільства, особливо на довгострокову перспективу, і не збігаються з вимогами ведення бізнесу, що призводить до «пошуку неконтрольованої ренти» окремими групами суб'єктів [4, с. 28-29]. Вирішенням цього

протиріччя має бути розробка та затвердження довгострокових програм, проектів, які враховують інтереси протилежних сторін. Але найголовніше, державі необхідно унеможливити такі явища, як: «приватна власність окремих осіб на функції, які визначаються їх статусом»; монополізація цих функцій та інституційного середовища чиновниками [1, с. 106; 5, с. 9]; перерозподіл доходів, при якому значна частина ресурсів вилучається з господарського обороту і направляється на непродуктивне використання (підкуп, хабарі, отримання інформації, лобіювання інтересів тощо) без примноження національного багатства [1, с. 113; 6, с. 6, 9; 7, с. 62].

Має місце загострення протиріч інтересів центральних і місцевих органів влади. Нечіткий розподіл прав власності на природні ресурси між центром і регіонами зумовлюють: диспропорційність і нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів; обмеженість фінансових можливостей і владних повноважень місцевих органів управління; зростання регіонального утриманства (яке реалізується через систему дотацій і субсидій) і відсутність у регіонах системи стимулів до нарощування податкового та соціально-економічного потенціалу [8, с. 100].

Здійснюючи політику децентралізації та проводячи територіальну реформу, держава свою частку в присвоєнні ренти передала на користь міської громади. Проте чіткого, а головне – обґрунтованого розуміння перерозподілу рентних доходів до сьогодні немає [9, с. 14]. Експерти пропонують різні варіанти схем і пропорцій бюджетного перерозподілу ренти між його різними рівнями [9, с. 14-15; 10, с. 129] і віддають перевагу розподілу на користь місцевих органів влади, що відповідає досвіду розвинених країн. Але процентне співвідношення має бути виваженим і обґрунтованим: у результаті перерозподілу рентних доходів підвищується значення регіональної ренти. Встановлення регульованої частки місцевих податків і зборів у загальнодержавних податках і зборах, орієнтованих на вилучення рентного доходу, може здійснюватися на договірній основі між центральною та регіональною владою.

Проблема природної ренти, а саме її форми, умови утворення, методи обліку, принципи і механізм розподілу, є однією з найскладніших і актуальних не тільки у вітчизняній, а й у світовій економічній науці [11, с. 319]. Але з урахуванням корупційної складової нашої країни, розподіл і перерозподіл ренти в напрямку її

присвоєння та використання усім суспільством, усіма громадянами держави становить особливу складність. Одним з найбільш оптимальних способів вирішення проблеми є формування цільового фонду, а саме позабюджетного національного рентного фонду, який буде акумулювати і перерозподіляти рентні доходи і виплачувати їх громадянам країни у вигляді дивідендів. Для цього необхідна відповідна законодавча база. При розподілі і перерозподілі природної ренти держава в даному випадку виступає від імені народу. Однак, формування національного рентного фонду, програмою якого передбачена виплата національного дивіденду, дозволить громадянам країни стати активними учасниками процесу перерозподілу (здійснювати громадський контроль за діяльністю фонду, розподілом ренти тощо) і кінцевими споживачами рентних доходів.

Специфікація прав власності між теперішнім і майбутнім поколіннями фактично впливає з попереднього протиріччя інтересів, але може мати прояви й іншого характеру, наприклад, у добувному секторі – щодо проведення геологорозвідувальних робіт. Висока зношеність основних фондів, погіршення якості сировинної бази, зростання обсягів та частки важковидобувних запасів, не можуть бути основою збільшення ренти в довгостроковій перспективі і забезпечення добробуту майбутніх поколінь [8, с. 103]. Відтворення мінерально-сировинних ресурсів на цей час в Україні практично не здійснюється, збільшення видобутку корисних копалин відбувається в основному за рахунок раніше відкритих родовищ. Практично забута геологорозвідка, хоча саме вона забезпечує приріст запасів природної сировини [12]. Науковці та експерти вважають, що навіть негайне отримання спеціальних дозволів нафтогазовидобувними підприємствами на розвідку, дорозвідку та подальшу експлуатацію нафтогазових ділянок і родовищ, не дасть можливості у найближчі три-чотири роки досягнути різкого зростання обсягів видобутку вуглеводнів. Необхідно негайне встановлення контролю виконання всіх видів робіт, експертиза та ухвалення їх результатів висококваліфікованими фахівцями галузі.

Оптимальною системою прав власності на землю та її надра з урахуванням принципу справедливості в розподілі і в перерозподілі природно-ресурсної ренти є: збереження власності в руках народу, тобто суспільна власність; право володіння і розпорядження від

імені народу повинно перебувати у держави; право користування – державно-приватне; право на отримання доходу – розщеплене між різними суб'єктами в певних пропорціях [8, с. 105]. Регуляторна роль держави полягає в обліку специфічних особливостей відносин власності, зокрема в розбіжності форми власності добувального підприємства з формою власності на природний об'єкт.

Удосконалення специфікації прав власності бачиться за допомогою змішаних форм власності через державно-приватне партнерство (ДПП). На сьогодні в Україні надзвичайно звужені сфери застосування ДПП (переважно у водокористуванні). ДПП має стати ефективною формою зняття протиріч між різними групами суб'єктів власності. Наприклад, вирішення актуальної на сьогодні проблеми легалізації видобутку бурштину та максимального врахування інтересів сільських територіальних громад та вимоги природоохоронного законодавства [13]. Для цього необхідні відповідні зміни до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [14], що сприятиме зростанню надходжень рентної плати у держбюджет, зокрема і за видобуток бурштину.

Розв'язання перелічених вище протиріч можливо шляхом створення стійкого інституційного середовища і специфікації прав власності: необхідні розробка чіткої законодавчої бази, чітке і послідовне її виконання на основі прозорості та відкритості під контролем громадянського суспільства.

Основою удосконалення регуляторної політики щодо перерозподілу ренти за рахунок інституційної складової є поточне нормативно-правове забезпечення створення більш розвиненої правової бази, її реалізації шляхом внесення відповідних змін до ресурсних кодексів й доповнень до чинного законодавства. Це стосується Кодексу України про надра, Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Водного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», законів України «Про плату за землю», «Про оренду землі» «Про оцінку земель», «Про ринок землі» і ряду інших чинних законів.

Кодекс України про надра, за висновками українських та іноземних експертів, не забезпечує гарантій прав, необхідних для одержання довгострокових інвестицій. З метою удосконалення нормативно-правового регулювання та сприяння створенню

прозорого інвестиційного середовища у добувній сфері (і сфері надрокористування) розроблено проект Кодексу про надра, новаціями якого є: вилучення всіх норм-декларацій; норм, які нічого не регулюють; технічних норм; розділів і норм про повноваження різних органів влади, що достатньо регулюються існуючим законодавством; суттєве обмеження випадків безконкурсного набуття права користування; ухвалення рішення за наслідками конкурсу комісією, до складу якої входять представники органів влади, органів місцевого самоврядування і громадських організацій; суттєве обмеження кількості погоджень; оформлення договорів про відносини щодо використання надр між переможцем конкурсу і Державною службою геології та надр України, що не передбачає надалі існування інституту спецдозволів на використання надр; усунення проблеми поширення у сфері користування положень законодавства про дозвільну діяльність; різновидами договорів про використання надр стануть договір про розподіл продукції, договір концесії; врегулювання інспекційних процедур [15].

На значний час було заблоковано впровадження Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [16], який останнім часом, з визнанням УРП однією з ефективних форм перерозподілу природно-ресурсної ренти, активно доопрацьовується. Додаткового законодавчого рентного врегулювання потребують закон «Про нафту і газ», гірниче, земельне законодавство та законодавство щодо стратегічних видів сільськогосподарської продукції. Зарубіжний досвід свідчить про безперервність удосконалення фіскальної системи щодо природо-, надрокористування, розробки кар'єрів відповідно до ринкових змін, тому своєчасних переглядів та внесення змін і доповнень потребує Податковий кодекс України [17].

Важливість для України нафтогазодобувної галузі надає виключного значення становленню обґрунтованого рівня рентних платежів на нафту, природний газ і конденсат, рівня, який би одночасно відповідав потребам бюджету, розширеного відтворення мінерально-сировинної бази та підвищенню добробуту населення. Свого часу великі надії покладалися на прийняття Закону України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат» [18], метою якого було більш об'єктивне визначення суми рентних платежів шляхом диференціації рентної плати в залежності від

різних гірничо-геологічних умов розробки родовищ. Проте радикальних змін в оподаткуванні природної ренти так і не відбулося, у 2010 році закон втратив чинність, регулювання цих рентних платежів було перекладено на новий Податковий кодекс України.

Вчені ДУ ІЕПСР НАН України свого часу висували пропозицію прийняття закону про ренту на основні класифікації рентоутворюючих ресурсів, зокрема – про гірничу, лісову, водну ренту (а також транспортну, будівельну, фінансову, туристичну, курортну тощо), або прийняття єдиного закону про ренту, який був би спроможним чітко визначити типи, види, форми рентних доходів і порядок їх вилучення, розподілу і перерозподілу [19, с. 49]. Об'єднання всього різноманіття рентних доходів під єдиний законодавчий і нормативний контроль має певний сенс. Отже, по-перше, мають бути усунені деякі суперечності і невідповідності законодавчих актів і норм чинного законодавства, що регулюють розподіл і перерозподіл ренти. Наприклад, за Конституцією України (ст. 13) та Кодексу України про надра (ст. 4), надра є власністю народу України і надаються тільки у користування. Але відповідно до Кодексу України про надра (ст. 31 – Розподіл плати за користування надрами) плата за користування надрами зараховується до державного і місцевих бюджетів згідно з регламентацією Бюджетного кодексу України без подальшого законодавчого регулювання: кошти від власності на надра дістаються далеко не їх власнику – народу [20, с. 115-116]. По-друге, згодом підхід єдиного законодавства може вирішити проблему вилучення і розподілу не тільки природної, але й неприродної ренти, особливо в умовах появи нових видів рентних доходів. По-третє, дасть можливість законодавчого передбачення виділення форм природно-ресурсної ренти (абсолютної, диференціальної) [11, с. 324; 21, с. 7] у рамках її податкового і неподаткового розподілу-перерозподілу. Розмежування абсолютної і диференціальної ренти I та II роду в рамках рентного доходу відповідає більш повній специфікації прав власності.

Щодо понять специфікацій, деякими вченими пропонується введення в науковий обіг певних термінів. Наприклад, такого поняття як «надро-ресурсний продукт» (НРП), під яким розуміються корисні копалини, породи, вода, археологічні об'єкти, «надро-фіскальний доход народу» – плата за користування

надрами, частину якої можна направляти на потреби державних і місцевих бюджетів [20, с. 115-116]. На нашу думку, ці терміни носять занадто специфічний характер, щоб їх вводити в законодавчі акти. Як вже зазначалось, у законодавчих актах України не приділено належної уваги визначенню термінів «природна рента», «ресурсна рента», «природно-ресурсна рента», «рентні платежі». Доцільно ввести в законодавство поняття «природно-ресурсна рента» і «рентний дохід» [10, с. 114], з визначенням кола доходів, які можуть отримати рентних.

При формуванні регуляторної політики, щодо інституційного аспекту держава повинна створити соціально-економічний баланс інтересів всіх учасників рентного процесу через впровадження відповідних організаційно-економічних механізмів. Удосконалення розподілу і перерозподілу природної ренти має носити системний характер, стосуючись всіх сфер природо- і надрокористування – сільськогосподарської, добувної, лісової, водної тощо. Створення більш ефективних інститутів повинно відбуватися разом з адміністративно-політичним реформуванням [22, с. 87].

Фіскальний аспект регуляторної ролі держави в удосконаленні перерозподілу і використання ренти направлений на забезпечення системного підвищення природно-ресурсної частки у податках та її справедливого розподілу через бюджетну систему на користь громадян країни.

На сьогодні назріла необхідність в оновленні бюджетного і податкового регулювання. Чинна бюджетно-податкова система характеризується низкою негативів, які необхідно усунути. Має місце асиметричність між темпами й масштабами змін у відносинах власності на природні ресурси і об'єкти та бюджетно-податковій системі регулювання розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти, що призводить до штучного звуження бази стягнення окремих видів природно-ресурсних платежів. Спостерігається пасивність державних органів влади різних рівнів у напрямі інституціоналізації фіскальних інструментів, незадовільне застосування фіскальних методів природо-, надрокористування, ресурсозбереження [21, с. 4-7].

Існуюча система неповною мірою реалізує свої класичні функції (які притаманні й рентним платежам, рис. 1.3): фіскальну, розподільну, регулюючу, стимулюючу, соціальну. Їх виконання загалом забезпечується за допомогою платежів та зборів рентного,

відтворювального та штрафного характеру. Низька ефективність інституціоналізації більшості фіскальних інструментів пояснюється розглядом їх в якості базових елементів загальної системи економічного регулювання природо- і надрокористування, що призвело до втрати ними конкретизації та диференціації. У сучасних умовах при встановленні базових нормативів рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів не повною мірою враховується їх поширеність, можливість відтворення, місцезнаходження та умови використання. Як вже зазначалось, природно-ресурсні платежі не можуть бути ідентифіковані виключно як податкові регулятори: вони адмініструються з використанням природних ресурсів, які є витвором природи і створені (збережені) в результаті витрат минулих поколінь. Перерозподіл природно-ресурсної ренти характеризуються надмірною уніфікованістю та низькою диференційованістю нормативів плати за окремі види природних ресурсів. Мають місце численні протиріччя між податковим, бюджетним та природоохоронним законодавством у частині ідентифікації стягнення рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів; відсутність рентної спрямованості податкових і неподаткових інструментів та методів у більшості добувних галузей національної економіки.

Слід погодитись з думкою експертів, що удосконалення розподілу і перерозподілу ренти в податковій сфері має відштовхуватися від принципів: максимальної гармонізації податкового, бюджетного та природоохоронного законодавства; дотримання фіскального оптимуму; диференціації фіскальних платежів на різних стадіях природно-продуктової вертикалі; нівелювання стереотипу «дарованості» природних ресурсів; забезпечення релевантності поведінки продавців і споживачів на ринку природних ресурсів [21, с. 8]. Рентна плата повинна повною мірою відображати зміни інституціональних умов володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами, які відбулися в останні роки. Необхідно розширити надто обмежений перелік фіскальних регуляторів, який дозволяв би охоплювати різноманітність інструментів розподілу та перерозподілу ренти. Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів фактично становить лише плату за вилучення природного ресурсу як фізичного тіла, а не як складової національного багатства країни

чи окремих регіонів [там само]. Необхідно подолати надто уніфіковану специфікацію видів рентної плати та її перерозподілу; враховувати вид і форму ренти (абсолютну, диференціальну тощо), щоб забезпечити її адекватний перерозподіл відповідно до природної цінності, затраченої праці минулих поколінь та фінансових витрат держави у попередні періоди.

Підхід до формування єдиного платежу, що існує на сьогодні, є дуже узагальненим і не дозволяє вилучати абсолютну та диференціальну ренту, що зливаються в єдине ціле. Ефективне застосування рентного платежу потребує визначеної методики обчислення кожної складової ренти [23, с. 42] і відповідних моделей розподілу рентних доходів з урахуванням інтересів всіх суб'єктів: абсолютна рента – скеровується для поповнення державного бюджету; дифрента I повинна належати власникові природних ресурсів, яким по праву можна вважати суспільство загалом, від імені якого діє держава; дифрента II – повинна надходити в розпорядження власника інвестиційних ресурсів, розробника кар'єрів [24, с. 20-22; 25, с. 20].

Необхідним є встановлення науково обґрунтованих ставок рентної плати і зборів, які мають враховувати галузеву та регіональну специфіку ресурсоспоживання, наявність і продуктивність «рентоносних» галузей. Нормативи рентної плати та плата за використання інших природних ресурсів повинні бути диференційованими за фізико-географічними, природно-економічними ознаками та за категоріями користувачів. Їх удосконалення має носити достатньо обґрунтований характер і створювати рівні умови для використання природних ресурсів в окремих секторах національного господарства та адміністративно-територіальних утвореннях. Ставки рентної плати доцільно переглянути в сторону зростання щодо більшості корисних копалин, щоб підприємства шукали резерви зниження собівартості й підвищення тим самим конкурентоспроможності продукції не в заниженій величині ренти, яку вони мають сплачувати власнику (українському народу), а в максимально можливій економії мінеральної сировини [26, с. 13].

Диференційований індивідуальний підхід встановлення розміру рентної плати сприяє врахуванню всіх особливостей конкретного природного об'єкта і ресурсу, які використовуються. Розробка системи методів, що врахує індивідуальні особливості

кожного об'єкта, повинна включати велику кількість видів рентних платежів або складових єдиного рентного платежу [23, с. 42]. Але розрахунок такого платежу вимагає використання коефіцієнтів, які відбивають специфіку цілого ряду факторів, що обумовлює дорожнечу цього підходу. На думку експертів, подібні коефіцієнти, кількість яких може досягати десятка, досить складні в розрахунках і в адмініструванні. Однак дана форма вилучення й розподілу рентних доходів з урахуванням обґрунтованої системи її коефіцієнтів є найефективнішою [27]. Необхідна розробка технології диференційованих рентних платежів в окрему систему з подальшим опрацюванням принципів і механізмів її впровадження в податкову систему на основі розрахунку ставок платежів для кожного ресурсу. Тільки таким способом рентні платежі будуть відокремлені від результатів діяльності компаній, а їх рівень буде відображати очікування держави щодо ефективності процесу використання ресурсів, регулювати доступ до ресурсів та рентних доходів від них.

У результаті недиференційованого підходу в оподаткуванні, підприємства, що використовують кращі природні ресурси, привласнюють основну частину надприбутків. На нашу думку, плоска єдина для всіх шкала оподаткування прибутку погіршує становище. В Україні монополістичні бізнес-структури заявляють про своє збиткове становище, при цьому переводячи присвоєні рентні доходи в офшори. Для вилучення надприбутків можливо, по-перше, диференціювати і підвищити рентну плату, що буде сприяти збільшенню частки присвоєння рентних доходів державою (і суспільством); по-друге, диференціювати рентну плату і ввести прогресивний податок на прибуток; по-третє, ввести прогресивну шкалу податків на всі види рентних доходів, диференційовану в залежності від джерела, типу ренти та суми отриманого доходу. Проте, свого часу в Росії відмовилися від диференціації податку на видобуток нафти через неможливість втілення цієї ідеї в життя в умовах державної корупційності, і обмежилися підвищенням вже існуючих «нафтових» податків [там само].

Більшість українських вчених вважає, що якщо держава бере на себе надання преференцій добувним підприємствам і розробникам кар'єрів під час кризових чи кон'юнктурних спадів, то вона повинна також брати участь у їх надприбутках у періоди сприятливої ринкової ситуації. Отже, законодавчо доцільно ввести

прогресивне оподаткування прибутку понад певний рівень рентабельності добувних підприємств [28, с. 94-95]. Приклад такого підходу є у Податковому кодексі Республіки Казахстан. Введення прогресивного податку на прибуток в Україні можна починати з нафтогазодобування, де утворюється основна маса природної ренти. Прогресивне оподаткування, що вловлює надприбутки, доцільно скеровувати на модернізацію виробництва, використання нових сучасних технологій [29].

Платежі за користування надрами для видобування корисних копалин в Україні свого часу введено як форму реалізації економіко-правових відносин між власником ресурсів надр у особі держави та суб'єктами підприємницької діяльності, які займаються видобуванням корисних копалин [30, с. 40-41]. Цей показник за міжнародними нормами розглядається як економічна рента чи орендна плата за користування родовищами корисних копалин, що справляється на користь власника надр – як правило, держави. Тобто плата за надра виступає єдиним податком з різноманітними формами встановлення й методами справляння, по-різному співвідноситься з іншими категоріями податкових стягнень та розподіляється. При такому розумінні плати за надра, а також за умов диференціації плати вона має вилучати надприбутки розробників надр. Основні моменти, що потребують практичного вирішення, це – визначення базового рівня плати за використання надр і диференціація цієї плати.

Експерти визнають деякі суперечності нормативної бази плати за користування надрами, а саме невмотивованість ставок сплати, встановлених Податковим кодексом України проти їх науково обґрунтованого рівня. Наприклад, надвисокі ставки для одних видів корисних копалин (вогнетривка, хімічна, скляна та фарфорова-фаянсова сировина, багатьох корисних копалин місцевого значення) та низькі – для інших (залізни та титанові руди, вугілля тощо). На сьогодні в Україні ставки у відсотках до вартості складають: для вугілля – 0,75-1,5%, рудних корисних копалин – 5-8%, нерудних, неенергетичних корисних копалин, води – 5%, для вуглеводнів – 11-70% [17]. Вважається, що низький рівень ресурсних рентних платежів є чинником недоотримання державним бюджетом значних фінансових ресурсів від високоприбуткової добувної сфери. Зазначається, що «нормативи (ставки) рентної плати за спеціальне використання окремих видів гірничорудної

сировини та інших мінерально-сировинних ресурсів є нижчими від рівня аналогічних показників не лише передових країн, а й країн постсоціалістичного та пострадянського простору» [31]. Існують пропозиції підвищити мінімум в 2-3 рази плату за видобуток окремих руд (наприклад, титанових), адже в європейських країнах ставки у 50-100 разів вище.

Збалансування рівнів платежів має здійснюватися з урахуванням багатьох факторів. Так, базовий рівень плати за користування надрами має складатися з оцінки рейтингу певного виду корисних копалин, кон'юнктури ринку, ліквідності відповідної продукції, ступеня її дефіцитності, стану запасів тощо [28, с. 90]. Базовим рівнем плати може служити ставка LIBOR (2,5%-4% у західних країнах) або ставка рефінансування центрального банку країни. Надання підтримки з боку держави тим чи іншим видобувним підприємствам або галузям здійснюється шляхом встановлення ставок на нижній межі.

Щодо диференціації плати за надра, то рентна плата повинна стимулювати розробку родовищ, як з кращими так і з гіршими гірничо-геологічними умовами, і видобуток корисних копалин різної якості. Величина рентної плати для всіх родовищ не може бути однаковою за умови однакової ціни на видобуті корисні копалини та при єдиній системі оподаткування, адже економічні показники добувних підприємств об'єктивно залежать від специфічних гірничо-геологічних умов родовищ. Так, за оцінкою експертів, понад 85% українського газовидобутку та 99% обсягу виробництва ПАТ «Укргазвидобування» за 2013 рік припав на 133 родовища України [32, с. 60-63]. При більш-менш рівномірному розподілі балансових запасів та обсягів поточного видобутку газу за категоріями величини родовищ, українська ресурсна база має всього 16 родовищ, які відносяться до категорії крупних, великих та середніх і охоплюють 67,3% обсягу поточного газовидобутку. Решта газу видобувається на 117 невеликих, дрібних і дуже дрібних родовищах. За глибиною залягання покладів поточного газовидобутку спостерігається невелика перевага на користь більшої глибини їх залягання: від 3001 до 4000 м – 41,1%; від 4001 до 5000 м – 17,4%; понад 5000 м – 13,0%. Але здійснюється видобуток газу і до 1000 м, який складає всього лише 1,5%, а також від 1001 до 2000 м – 4,8%. За віковими групами розробки родовищ розподіл поточного газовидобутку також характеризується

рівномірністю, проте існують феноменальні родовища – три, що експлуатуються вже понад 65 років, і одне (Дашавське) – вже 90 років. Експерти вважають, що гірничо-геологічні й експлуатаційні фактори (величина родовища, глибина залягання видобувних покладів, середньорічний дебіт свердловин, конденсатний фактор та тривалість (вік) розробки родовища) повинні стати основою диференціації рентної плати з газовидобутку.

Іноді диференціацію розуміють як вирівнювання умов господарювання на родовищах, що відрізняються природними (гірничо-геологічними) умовами та якістю сировинних ресурсів. Звернемо увагу, що законодавством ставка плати за користування надрами розглядається як мінімальна плата, що стягується з користувачів незалежно від геологічних особливостей родовищ і умов їх експлуатації. Незалежність від конкретних умов видобутку корисних копалин підкреслює належність платежів до базових, які не призначені усувати конкурентні переваги при розробці різноякісних родовищ. Диференціація платежів повинна виступати окремим інструментом механізму розподілу і перерозподілу природної ренти, і її слід розуміти наступним (після встановлення базового, науково-обґрунтованого рівня) етапом регулювання певної державної політики [28, с. 93]. Базова ставка плати за користування надрами в національній економіці заснована на рівні, що перевищує ставку рефінансування НБУ, тобто є гарантією рентабельності освоєння корисних копалин. Потенційним користувачам заздалегідь відомі різні гірничо-геологічні та інші умови, які обумовлюють неоднакову дохідність господарської діяльності. Надання державних преференцій за відсутності обґрунтованих соціально-економічних передумов може призвести до гальмування розробки найкращих родовищ. Проте, з метою мотивування видобування високоякісної або низькосортної сировини (наприклад, нафти), держава повинна розробляти і застосовувати пільговий режим для надрокористувачів, зокрема, змінюючи величину ставки платежів.

Деякі фахівці визначення податкових ставок платежів з газовидобутку пропонують на базі диференційованих питомих операційних затрат залежно від умов (факторів) газовидобутку для кожного родовища окремо, посилаючись на досвід США та Канади у визначенні ставок з урахуванням затрат і доходів по кожній свердловині [32, с. 67]. Інші вбачають вирішення проблеми

диференціації у встановленні єдиних диференційованих нормативів плати за користування надрами, які повинні складатися з чотирьох рівнів диференціації, залежно від складності геологічної будови родовищ корисних копалин, їх потужності за початковими затвердженими запасами, за індивідуальними параметрами, характерними для конкретних видів корисних копалин, ліквідності останніх і рівня зростання рентабельності [33, с. 61-62]. На нашу думку, запропонований єдиний норматив досить широко враховує гірничо-геологічні й економічні фактори диференціації нормативів. Проте, доцільніше розрахування поправочного коефіцієнта здійснювати на основі приросту ціни, що дозволить оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. Замість спеціального прогресивного платежу до бюджету за надмірне зростання рентабельності (поправочного коефіцієнта за приріст рентабельності понад ставки рефінансування НБУ) можна впровадити прогресивне оподаткування саме прибутку понад певний рівень рентабельності (нормальний прибуток), що апробовано в країнах світу. Рентне оподаткування має передбачати зміну ставки плати залежно від стадії розробки родовищ, обсягів видобутку, рентабельності, кон'юнктури тощо і мобілізувати рентні надприбутки на користь держави. Перехід на більш диференційовані ставки відповідатиме дотриманню стандартів ЕІТІ (Ініціативи прозорості видобувних галузей).

Збільшення ставок рентної плати за користування надрами сприятиме пошуку резервів зниження собівартості й підвищення конкурентоспроможності продукції не в заниженій величині ренти, а в максимальній економії корисних копалин. Проте зростання ставок повинно здійснюватися не лише заради наповнення державного бюджету. За експертними оцінками, у разі виваженого збільшення ставок, доходи держави у формі природно-ресурсної ренти (та відповідно сума розподілених та перерозподілених доходів) можуть збільшитися в 12-13 разів [34].

Україні необхідно вдосконалювати законодавчу базу нормативами розподілу природно-ресурсної ренти між державою та господарюючими суб'єктами, заснованими на світовому досвіді. Перспективним є поширення практики встановлення нормативів на договірній основі, а також на основі проведення аукціонів і торгів [21, с. 6]. З урахуванням специфіки кризових явищ і трансформаційних перетворень економіки України доцільною, на

наш погляд, є комбінація диференційованого індивідуального підходу рентних платежів і прогресивного оподаткування прибутку понад оптимального рівня рентабельності.

Невірною є думка щодо збільшення обсягу вилучення природної ренти як підвищення податкового тягаря на надрокористувача. Це «не примусове обмеження прибутковості сировинного бізнесу, а об'єктивно-справедливе рішення проблеми» розподілу рентних доходів [25, с. 21]. Орієнтуючись на передовий досвід розвинених країн світу, Україні необхідно виходити на рівень 70%-80% вилучення природно-ресурсної ренти. Але її розподіл і перерозподіл держава повинна здійснювати на основі розробленої національної стратегії, узгодженої з цілями розвитку економіки.

Негативним інституційним моментом фіскального аспекту ролі держави в удосконаленні перерозподілу природно-ресурсної ренти є те, що ресурсні платежі надходять до загальних фондів відповідних бюджетів і не мають цільового спрямування, розчиняються серед видатків, закріплених за відповідними бюджетами, які дуже часто не мають ніякого відношення до природно-ресурсної сфери. Наприклад, збори на паливно-енергетичні ресурси, які введено з 2011 року, а з 2016 року виокремлено від рентної плати, носять цільовий характер у вигляді надбавки до діючого тарифу на природний газ, яка повинна використовуватись для перерахування субвенцій із державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг і субсидій населенню. Проте основна частина рентної плати, не маючи цільового призначення, може розподілятися на фінансування будь-яких бюджетних статей державного або місцевого рівнів, тому простежити її цільове використання неможливо.

Фіскальна функція рентних платежів передбачає спрямування коштів до бюджету без вказівки на те, на що вони повинні використовуватися. Формування рентними платежами і зборами статей загальнобюджетних доходів без надання їм цільового призначення є цілком логічним: пріоритети витрачання коштів повинна визначати держава [35, с. 6]. Але визначення правової природи рентних платежів суперечить виконанню ними лише функції поповнення державного бюджету [36, с. 137].

Формування повноцінного інституційного середовища стане необхідною умовою реалізації державним бюджетом ролі

основного інституту перерозподілу ренти, а також умовою створення цільових фондів, спрямованих на використання рентних доходів на високотехнологічні проекти й суспільні потреби, тобто соціально-економічні цілі суспільства [37, с. 269]. Необхідно законодавче заохочення інновацій, що сприяють впровадженню прогресивних технологій обробки землі, видобутку і переробки корисних копалин, які будуть забезпечувати примноження рентного потенціалу країни. З іншого боку, держава повинна розробити систему штрафів, санкцій та інших дієвих інструментів для реалізації заходів щодо припинення несправедливого присвоєння та нецільового використання ренти.

Одним з останніх нововведень, що готується для здійснення контролю над процесом розподілу природної ренти і внесення своєчасних коректив, є впровадження системи сплати податків і зборів через єдиний рахунок. Державна казначейська служба планує перехід на цю систему, яка передбачає розподіл платежів за окремими рахунками самотійно на базі звітності платника податків, уже з 1 січня 2018 року [38]. Такі інституційні заходи, що вимагають змін Податкового кодексу, будуть мінімізувати ризик корупції в органах Державної фіскальної служби і поліпшать інвестиційний клімат.

Природно-відтворювальний аспект регулювання державною розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти стосується платежів за використання природних ресурсів, які розглядаються як форма компенсації бюджетних та інших витрат власника або користувача природних ресурсів на збереження, відтворення й підвищення якості природно-ресурсного потенціалу, раціоналізацію використання ресурсів [39, с. 99]. Системі цих платежів від самого початку властивий відтворювальний, природоохоронний характер, який на практиці не повною мірою реалізовував рентну методологію визначення нормативів рентної плати. Вдосконалення нормативної бази платності використання природних ресурсів, диференціація рентної плати за певними ознаками здійснюється з урахуванням можливості відтворення рентних відносин у земле-, надро-, лісо та водокористуванні. Раціональне і ощадливе використання природних ресурсів пов'язане з посиленням регулюючої та розподільної функцій рентних платежів, що проявляється в збільшенні їх частки в податкових платежах. Тобто відбувається не зростання бюджетних

доходів, а лише їх структурний перерозподіл. Таке реформування ставить за мету забезпечення більш раціонального використання природних ресурсів. Скерування частини рентних платежів на відтворення природно-ресурсного потенціалу також потребує законодавчого закріплення.

Отже, держава щодо удосконалення розподілу і перерозподілу ренти в Україні має на меті збільшення доходів Державного бюджету шляхом найбільш повного вилучення природно-ресурсної ренти за рахунок підвищення ефективності податкового і неподаткового регулювання. Напрямами досягнення мети є створення сучасних механізмів реалізації права власності держави (народу країни) на природні ресурси, визначення методів і способів оцінки і вилучення рентних доходів, їх регулюючих податкових і неподаткових систем. Засобами досягнення виступають нормативно-правові акти, програмні заходи щодо реалізації пріоритетних завдань, розроблені методики, конкретні пропозиції із впровадження та інституційного забезпечення розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Завдання вдосконалення процесу регулювання перерозподілу природно-ресурсної ренти визначається [40, с. 35-36]:

- на концептуальному рівні як: розкриття основних положень ролі держави в розподілі і перерозподілі та ступеня її участі в цих процесах; обґрунтування концепції перерозподілу на перспективу;

- на методологічному рівні виокремлюються як: розроблення класифікації типів і видів ресурсів та ранжування за стратегічним значенням для національної економіки; систематизація методів розподілу і перерозподілу відповідно до ступеня впливу на галузі; розробка методів визначення частки суб'єктів відповідно до їх участі у процесі формування рентних доходів; визначення напрямів регулювання умов одержання доходу; обґрунтування та визначення розмірів рентних платежів і напрямів цільового використання рентних доходів;

- на технологічному рівні – полягають у розробці та реалізації технологій планування, організації, контролю й аналізу ефективності розподілу і перерозподілу.

Напрями вдосконалення регулювання перерозподілу природно-ресурсної ренти певним чином окреслені в цілому ряді законопроектів, представлених останнім часом на розгляд до Верховної Ради України.

Законопроекти «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» (zareєстровані у вересні 2015 року: реєстр. №3038 і №3038-1) стосуються перерозподілу рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату на користь місцевих бюджетів. Порівняння їх основних положень міститься у табл. 31, Додатку 3 [41–43]. У результаті впровадження зазначених законопроектів, регіони, багаті на поклади корисних копалин, маючи підстави для прямого відшкодування за господарську діяльність, пов'язану із видобутком надр на їх території, можуть отримати кошти для вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем. Удосконалення перерозподілу природної ренти запобігатиме негативним економічним наслідкам діяльності підприємств нафтогазовидобувного комплексу і зі свого боку забезпечить їх ефективне надійне функціонування.

Проте у висновках Верховної Ради України (від 17.02.2016 р.) до представлених на розгляд проектів законів, звертається увага на відсутність обґрунтування доцільності запровадження саме запропонованих обсягів розподілу надходжень від плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату між відповідними місцевими бюджетами; перерозподілу видаткових повноважень між зазначеними бюджетами для забезпечення їх збалансованості поряд із перерозподілом доходів [42; 43]. За оцінкою Міністерства фінансів України, у разі реалізації законопроектів у 2016 році загальний фонд державного бюджету повинен був зменшитись, а місцевих бюджетів – збільшитись, на 2,5 млрд. грн. – 5 млрд. грн. [43]. Але фінансово-економічного обґрунтування (включаючи відповідні розрахунки) та пропозицій щодо скорочення витрат бюджету та/або джерел додаткових надходжень бюджету для досягнення збалансованості бюджету до законопроекту не надано.

Слід очікувати суттєвого розширення фінансових можливостей місцевого самоврядування за рахунок передачі з державного бюджету місцевим бюджетам ряду доходних джерел та упорядкування видаткових повноважень між різними місцевими бюджетами. Законом України від 28.12.2014 р. № 79-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [44] запроваджено та вже зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування акцизний податок з

реалізації через роздрібну торгівлю підакцизних товарів, розширено базу оподаткування податку на нерухоме майно і єдиного податку. Але зарахування коштів до загального фонду місцевих бюджетів не забезпечує гарантій скеровування додаткових надходжень для покращення еколого-економічної ситуації населених пунктів і своєчасного та якісного проведення робіт з будівництва та експлуатації підприємств нафтогазовидобувного комплексу. Реалізація принципу справедливого розподілу рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, на який спираються законопроекти, не гарантована. Наприклад, 84% загальної кількості видобутку природного газу по Україні зосереджено у Полтавській та Харківській областях, 63% видобутку нафти – в Івано-Франківській та Сумській, а в деяких областях такі корисні копалини взагалі відсутні. Тобто справляння рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення нерівномірне, що призведе до значних переваг бюджетів місцевого самоврядування одних громад в порівнянні з іншими. Знаходження ділянок надр одночасно на території кількох сільських (селищних, міст районного значення) рад; погіршення екологічних проблем, стану доріг та ін. тих чи інших районів, областей, через які транспортуються видобуті корисні копалини, може спричинити виникнення проблем щодо зарахування коштів та конфліктних ситуацій на місцях. Комітетом Верховної Ради з питань бюджету ухвалено рішення щодо доопрацювання законопроекту реєстр. № 3038, а законопроект за реєстр. № 3038-1 відхилено [42; 43].

Порівняльний аналіз можливостей підвищення фінансування місцевих бюджетів різних рівнів у результаті запровадження законопроектів № 3038 і № 3038-1 наведено в табл. 32 Додатку 3 [42; 43; 45].

Розрахунок розподілу рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, у тому числі рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, відповідно до законопроектів № 3038, № 3038-1, показує можливості підвищення фінансування місцевих бюджетів різних рівнів. Законопроект № 3038 має простіший механізм розподілу рентної плати, але значно більше рентної плати отримують місцеві

бюджети за проектом № 3038-1: навіть враховуючи рентну плату за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яка надходить до місцевих бюджетів – 944,9 млн. грн., сума в 1707,2 млн. грн. за законопроектом № 3038 менше доходів місцевих бюджетів – 3414,5 млн. грн. законопроекту № 3038-1. Відзначимо, що запропонована редакція розподілу рентної плати за проектом № 3038-1 не є коректною. Уточнення п.5 ч.2 ст.29 «крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, яка зараховується до загального фонду ДБ у повному обсязі» за відсутністю коригування інших статей призводить до неможливості точного зведення показників бюджету. Викликає сумніви відсотковий розподіл рентної плати проекту № 3038-1. На нашу думку, бюджети міст районного значення, сільських, селищних бюджетів в місцях розміщення видобувних об'єктів повинні отримувати більше ніж 1%, тим більше в порівнянні з 5% і 4% бюджетів інших рівнів (проект № 3038). Слід погодитись з оцінками міжнародних експертів Агентства США з міжнародного розвитку USAID в рамках «Ініціативи прозорості видобувних галузей (ІПВГ) в Україні» (одного з учасників розробки законопроекту № 3038), що враховуючи вражаючий розмір рентної плати, яка надходить до загального фонду держбюджету, навіть незначна її частина в 2% сприятиме захисту та розвитку громад, на території яких проводиться видобуток [46].

Часткове з'ясування бюджетного розподілу рентної плати від видобутку вуглеводнів у 2015 році пояснюється цільовою державною програмою підтримки населення у зв'язку із підвищенням цін на енергоносії. Місцевим бюджетам перераховуються субвенції на надання пільг та житлових субсидій населенню за рахунок надходження рентної плати за користування надрами для видобування природного газу та газового конденсату, що сплачується Національною акціонерною компанією «Нафтогаз України» та ПАТ «Укртрансгаз» до загального фонду державного бюджету. За 2015 рік для компенсацій громадянам було направлено близько 26 млрд. грн., що змушує задатися питанням про розподіл і використання частини коштів від решти суми. Незрозумілим залишається факт отримання і використання цих коштів місцевими бюджетами.

3 вересня 2015 року у Верховній Раді зареєстровано законопроект «Про внесення зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин в умовах дії угоди про розподіл продукції» № 3027, який передбачає значне зниження ставки рентної плати при видобутку нафти та конденсату у розмірі 2%, а для газу – 1,25% [47]. Автори законопроекту вважають, що необхідність підвищення обсягів внутрішнього видобутку та формування незалежності України від закордонних енергоносіїв є можливим шляхом створення умов для залучення інвесторів до видобувної галузі, ефективним механізмом чого є укладення угод про розподіл продукції. Проте, несприятливий фіскальний режим газовидобувної галузі та передача значної частини (50-70% в 2015 р.) видобутого обсягу вуглеводнів безпосередньо у власність держави за умовами УРП, на їх думку, є непомірним тягарем для інвесторів. Тому пропонується встановлення окремих, значно менших ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин в умовах дії УПР [там само]. Однак, у пояснювальній записці законопроекту розрахункові дані не наведені, показники передбачуваного економічного ефекту відсутні. Законопроект й досі знаходиться на розгляді у відповідних комітетах Верховної Ради.

На нашу думку, введення низьких ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин в умовах дії УРП є неприйнятним. Залучення інвесторів не повинно здійснюватися за рахунок інших суб'єктів-отримувачів ренти (народу, який є власниками землі і її надр). Цілком доцільно застосування інших інструментів стимулювання інвестора, наприклад, зниження податку на прибуток підприємств.

Існує думка, що з розвитком УРП місце українських компаній починають займати іноземні під виглядом порятунку української енергетики [12]. Усе, що стосується формування й розподілу природно-ресурсної ренти повинно здійснюватися на основі оптимальності і справедливості, але пріоритет має бути за національними підприємствами-розробниками кар'єрів. Залучення до УРП не тільки іноземних інвесторів, а й національних видобувних компаній є найголовнішим завданням держави. Для цього необхідно розробити послідовну систему стимулів, починаючи з зацікавлення національних компаній в отриманні

передового досвіду та технологій. Уряд повинен брати участь у фінансуванні процесів розвідки та видобутку, у програмах з обміну досвіду та технологій для працівників компаній; добиватися участі національних компаній у іноземних проектах УРП [48].

У реалізації УРП на місцях вбачається важливим збереження балансу між вимогами про місцеву складову УРП та об'єктивними можливостями їх забезпечити на прозорих умовах, зокрема, через проведення відповідних відкритих тендерів і державне сприяння розвитку відповідних виробництв і послуг на місцях. При цьому перевага має надаватися не жорсткому регламентуванню місцевої складової, а включенню в УРП положень про сприяння розвитку місцевого виробництва та послуг, що стимулюватиме розвиток бізнесу, супутнього для капіталомісткої добувної промисловості.

У червні 2015 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 521-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях», який спрямований на впровадження міжнародних стандартів звітності, забезпечення прозорості діяльності у добувних галузях та удосконалення системи управління природними ресурсами [49]. На думку експертів, раніше непрозорість ринку не відштовхувала іноземних інвесторів, на відміну від високих рентних ставок [50]. Іноземні інвестори при розгляді перспективних проектів з метою прорахування вартості інвестицій у розвідку та видобуток у конкретній країні враховують не тільки так звані «технічні» ризики, які обумовлені геологічними умовами і факторами, наявністю і розміром запасів, складнощами видобутку тощо, але й «організаційні» – пов'язані з встановленням, налагодженням відносин з органами влади у приймаючій країні, тобто враховується відмінність конкретної ситуації від стандартів чіткості, надійності та послідовності правил гри [48]. Високі організаційні витрати можуть компенсуватись низькою рентною платою, але її підвищення в сукупності з високими організаційними ризиками роблять ведення бізнесу не вигідним, а інвестиції непривабливими.

Добувні компанії повинні як мінімум надавати інформацію про платежі урядам і громадянам країни, в інтересах яких держава їх використовує [51, с. 33]. Світовим співтовариством фактично відтворено вимоги щодо розукрупненої фінансової звітності добувних компаній: у 2010 р., 2012 р., 2015 р. – США, у 2014 р. – Велика Британія, Австралія, Канада, у 2015 р. – Німеччина [52,

с. 5]. За свідченнями представників Мінфіну, добувні компанії в Україні за міжнародними стандартами не звітують, а ведуть три різні типи звітності на національному рівні, що не дозволяє отримати дані щодо відрахувань рентної плати на рівні окремих проектів [52, с. 9].

Перший український звіт ППВГ було оприлюднено в грудні 2015 року, який містить агреговані дані про платежі нафтогазової галузі (видобуток нафти, газу, конденсату, інших вуглеводнів, транзит нафти і газу) на користь держави, а також надходження, задекларовані урядом. Другий звіт ППВГ планується поширити на видобуток вугілля та залізної руди. Проте, якісна робота над звітом стала можливою завдяки своєчасним змінам до законодавства.

Неодноразові внесення змін до ПК України з приводу збільшення або зменшення ставок рентної плати протягом значно невеликого періоду часу (2014-2017 рр.), майбутні зміни розподілу рентної плати між бюджетами різного рівня з 2018 року (у результаті прийняття законопроекту за реєстр. № 3038 від 20.12.2016 р. Закон України № 1793-VIII «Про внесення змін до Бюджетного Кодексу України» щодо впорядкування системи надходження та використання коштів із рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату» набуває чинності з 01.01.2018 р. [53]), наполегливо і невідкладно потребують інформаційної прозорості.

Тому особливого значення набуває проект Закону України «Про розкриття інформації у видобувних галузях» (реєстр. № 4840 від 17.06.2016 р.) [54]. Метою законопроекту є підзвітність добувних компаній та отримувачів платежів на користь останніх; контроль через суспільне ознайомлення та обговорення розподілу коштів шляхом оприлюднення інформації за стандартом Ініціативи прозорості видобувних галузей (ППВГ) (про який згадано вище і який впроваджується у 48 країнах світу). Отже, територіальна громада матиме можливість доступу до інформації щодо рентної плати, яку сплачують добувні підприємства, її розподілу між державним, обласними, районними та місцевими бюджетами, участі видобувних компаній у соціальних проектах тощо. Звіти мають публікуватися на офіційному веб-сайті Міністерства енергетики та вугільної промисловості України і бути публічно відкритими протягом 10 років. Завдяки ППВГ можливо змінити імідж видобувної сфери, насамперед нафтової і газової галузей,

знявши з них ярлик необґрунтованих привілеїв та «особливих» умов співпраці з державою та зробити привабливою для інвесторів. Але проект закону було відхилено на підставі доцільності внесення необхідних змін до вже діючих законодавчих актів (Кодексу України «Про надра», Закону України «Про нафту і газ» тощо). Проте саме цей закон дасть можливість відкрити інформацію, що дозволить об'єктивно формувати оптимальні ставки рентних платежів, систему ліцензій та дозволів; владі, суспільству та потенційним інвесторам чітко розуміти ситуацію у добувному секторі і приймати своєчасні рішення щодо розподілу природно-ресурсної ренти [52, с. 15].

Комплексно прозорість досягається шляхом забезпечення чіткості, надійності, передбачуваності і послідовності «правил гри». У цьому напрямі державі необхідно розробити єдиний підхід до різних компаній, що буде сприяти антикорупційній політиці уряду країни, – застосовувати єдиний тип УРП для врегулювання відносин між державою (приймаючим урядом) та інвестором (іноземною компанією); запровадити «єдине вікно» з метою спрощення й раціоналізації процедури отримання дозволів і ліцензій, забезпечення координації дій між органами влади різних рівнів і гілок і єдиного розуміння і виконання законодавства як на національному, так і на місцевому рівні. Це буде сприяти істотному зниженню організаційних ризиків для добувних компаній. Варіантом дотримання єдиного принципу є створення або визначення існуючого органу виконавчої влади з відповідними політичними та адміністративними повноваженнями [48]. На сьогодні таким органом є Державна служби геології та надр України. За ініціативи служби (у квітні 2016 року) Кабінетом Міністрів прийнято зміни, які значно покращили механізм надання спеціальних дозволів на користування надрами [55; 56]. Оновлена редакція дозволила з січня 2017 року скоротити погодження та зняти функцію їх отримання з заявників. Комісія з питань надрокористування та аукціони стали абсолютно відкритими для ЗМІ, громадськості. Скорочено підстави на отримання спецдозволів поза аукціоном, що дозволяє залучити до держбюджету додаткові кошти [57]. Щодо реалізації УРП, доцільно призначити або створити спеціальний державний орган з високим рівнем технічної компетенції та відповідними повноваженнями, завдання якого – оперативність прийняття рішень на основі моніторингу і контролю

за виконанням зобов'язань інвестиційної компанії. Насамперед це стосується прискорення схвалення витрат, що підлягають відшкодуванню інвестору як компенсація, але з урахуванням їх об'єктивності і оптимальності.

3.2. Пропозиції щодо формування національного рентного фонду України

У п. 2.3 монографії з'ясовано, що важливу роль у системі розподілу та перерозподілу доходів, отриманих від використання природних ресурсів (природно-ресурсної ренти), у провідних економіках світу відіграють національні рентні фонди (суверенні фонди добробуту).

На жаль, загальна методологія й система інструментів та методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні не є цілісною (не забезпечує підвищення рівня життя населення та ефективного використання найважливішої складової національного багатства – природних ресурсів) та не передбачає застосування в якості інструменту суверенних фондів добробуту.

Водночас проблеми низького рівня життя громадян сучасного українського суспільства і поглиблення диференціації його доходів залишаються невирішеними. Національна система соціального захисту населення і дотепер є фрагментованою за цільовим спрямуванням, обмеженою в наявних ресурсах, характеризується низькою ефективністю функціонування інститутів, що обумовлює її слабкість, недосконалість та відсталість від європейських соціальних стандартів [58, с. 3]. Різке соціальне розшарування суспільства і бідність значної його частини зумовлені цілою низкою чинників, у тому числі несправедливим присвоєнням обмеженою групою осіб надприбутків від експлуатації природних ресурсів.

Щодо питання про створення національного фонду накопичення рентних доходів (або їх частки) в Україні. Деякі науковці та практики вважають створення такого фонду неможливим, тому що Україна, на їх думку, не відноситься до групи країн, що вважаються багатими на природні (або мінеральні) ресурси. Інші посилаються на невдалий вітчизняний досвід 2006-2010 років, результатом якого є ліквідація стабілізаційного фонду

як засобу прихованого накопичення державного боргу. Деякі фахівці вважають, що створення накопичувального рентного фонду можливе лише за рахунок інших надходжень, а не від експорту ресурсів.

Проте, за даними Світового банку, частка природного капіталу (землі, корисних копалин, біоресурсів) у структурі національного багатства України становить 23,5% [59]. Зарубіжні експерти оцінюють запаси мінеральних ресурсів України у 8 балів за 10-бальною шкалою. Це означає, що Україна належить до основних мінерально-сировинних держав світу, і за запасами основних видів корисних копалин з розрахунку на одну особу посідає одне з перших місць у Європі. Загальновідомо також, що природні запаси України інтенсивно експлуатуються.

Ми приєднуємося до думки, що фонд накопичення рентних доходів (платежів) в Україні на основі принципів формування і функціонування СФД провідних країн світу можна і необхідно створити. Джерелом надходжень можуть стати стабільні фіксовані відрахування від оренди ділянок землі та її надр [60, с. 207-208], частка надходжень від рентних платежів, що вже існують та повністю зараховуються до державного й місцевих бюджетів, частка від податку на прибуток окремих добувних підприємств.

Законодавче закріплення нормативного розподілу і перерозподілу природної ренти в українському суспільстві шляхом створення національного рентного фонду України, однією з основних функцій якого буде виплата всім громадянам країни національного дивіденду, стане основою забезпечення народу країни права на отримання доходів від експлуатації природних ресурсів (які, відповідно до чинного законодавства, є власністю народу).

Розглянутий раніше світовий досвід акумулювання та використання рентних доходів у суверенних фондах добробуту розкриває основні моменти, на яких необхідно зосередити увагу в процесі формування подібного фонду в Україні. Оскільки саме власність є причиною перетворення додаткового доходу в ренту, то передусім треба звернути увагу на систему прав власності, що суттєво відрізняє українську практику, де специфікація прав власності знаходиться в процесі становлення, від міжнародної. Керуючись досвідом суверенних фондів добробуту інших країн та як наочного прикладу – штату Аляска, саме суспільна власність і її

законодавче закріплення повинні стати фундаментом створення фонду України.

На нашу думку, формування національного рентного фонду України, загалом, може ґрунтуватися на концепції національного майна (запропонованій Разовським Ю). Але щодо здійснення його дивідендної програми відзначимо деякі особливості. Її реалізація можлива в кілька етапів, на першому з яких має відбутися виділення частини рентних доходів індивідуально кожному члену суспільства; перерахування цих коштів на особисті рахунки громадян у визначеному банку (або декількох); безготівкова форма індивідуального використання цих коштів на соціальні потреби (охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальні послуги, соціальне забезпечення незаможних, інвалідів тощо). Тобто національний дивіденд на цьому етапі більшою мірою подібний до «соціального дивіденду» (запропонованого Львовим Д.), але носить не суспільно-організований, а індивідуальний характер. Такий підхід до організації дивідендної складової дасть можливість налагодити процес акумулювання, розподілу і використання рентних доходів, врахувати особливості соціально-економічного становища держави, залучити додаткові кошти в соціальну сферу і, тим самим, сприятиме здійсненню намічених реформ. Тривалість етапу може становити 3-5 років. На другому етапі має здійснитися перетворення «національного дивіденду» з «соціальної» форми в «громадянську», тобто перехід до готівкової форми виплат або монетизація дивідендів. Самостійне визначення пріоритетів задоволення своїх потреб кожним членом суспільства сприятиме реалізації права свободи вибору і принципу справедливості.

Важливе значення в ефективності функціонування фондів має питання їх управління, яке забезпечує певну ступінь прозорості і доступності інформації про акумулювання та розподіл коштів.

Проте, досвід Казахстану і Росії демонструє, що НФ РК і ФНД РФ, не будучи самостійними юридичними особами, не маючи самостійного балансу і фінансово-господарської діяльності, тим паче не мають змоги створення спеціальної керуючої компанії. Постійний фонд штату Аляска таку компанію має, незважаючи на державний характер структури якої, ефективність управління активами фонду і прийняття рішень про інвестиції забезпечується при здійсненні контролю представниками громадськості. З огляду на тотальну корупцію в усіх сферах і рівнях влади українського

суспільства, управління національним рентним фондом можуть здійснювати комерційні структури. «Якщо вилучення доходу з майна, що належить суспільству, є завданням приватних компаній, обраних відповідно до ринкових критеріїв конкуренції – із стійкою репутацією, надійним забезпеченням, гарантованим рівнем дохідності та ін., ймовірність втрати даного майна набагато менші, ніж в разі вибору керуючих національним майном на основі їх призначення «представниками» суспільства» [61, с. 95].

Світова практика, зокрема досвід штату Аляска демонструє ефективність діяльності Конституційного бюджетного резервного фонду, консультативних рад, які дозволяють громадянам здійснювати нагляд за діяльністю компаній, що розроблюють кар'єри та видобувають корисні копалини, і реалізовувати суспільні інтереси. Жорсткий фінансовий контроль і проведення всебічних аудиторських перевірок сприяє виявленню та покаранню компаній, які приховують рентну складову високих прибутків. Видається доцільним створення галузевих громадських або національних рад, що будуть виконувати подібні функції, в Україні. Формування національного рентного фонду сприятиме забезпеченню громадян України надійною і об'єктивною інформацією про вилучення й розподіл природної ренти.

Питання створення українського фонду громадянських дивідендів за аналогією з російським фондом на основі концепції громадянської власності і громадянської ренти досліджували О. Сухіна, В. Матюха, М. Мовчан. Проблема ренти в аспекті діяльності держави по створенню умов підвищення добробуту усього народу на основі системи (фонду) національного майна, що дозволяє ефективно використовувати національне багатство, проаналізували Г. Задорожний і А. Кацуба. Отже, ця проблематика періодично піднімається українськими економістами та громадськістю, проте навіть до розробки відповідних законодавчих актів справа так і не дійшла.

На відміну від України, Російська Федерація і Республіка Казахстан неодноразово обговорювали пропозиції введення у законодавчу практику перерозподілу природної ренти у вигляді дивідендів.

У 2001 році російські вчені запропонували концепцію федерального закону «Про порядок регулювання доходів, що формуються у процесі використання природних ресурсів» [62].

Метою законопроекту було встановлення порядку, при якому кожен громадянин Російської Федерації отримував можливість здійснювати контроль надходження і використання ренти від промислового, комерційного або іншого використання природних ресурсів країни, використовуючи право вибору і повноваження депутатів представницьких органів влади Росії. Незважаючи на позитивні відгуки депутатів, вчених та експертів, законопроект так і не розглянули через протидію незацікавлених структур. У 2003 році на розгляд Державною Думою був внесений проект закону, яким передбачалося створення державного цільового позабюджетного фонду прав громадян [63]. Планувалось, що фонд акумулюватиме 80% рентних платежів від природокористування і через систему іменних особових рахунків буде регулярно розподіляти їх за принципом рівності безпосередньо між усіма громадянами Росії, а у перспективі – інвестувати частину цих коштів безпосередньо в економіку. Джерелом формування коштів фонду спочатку повинна виступати рента як надприбуток від експлуатації корисних копалин (вуглеводнів, руд чорних і кольорових металів, дорогоцінних металів), а згодом – і від інших природних ресурсів (лісового фонду, водних, біоресурсів і ін.). Зазначалось, що частка коштів, які спрямовуються на інвестування, не може перевищувати 30% від загального обсягу фонду. Джерела інвестицій розглядалися спочатку у вигляді збільшення банківських кредитних ресурсів (за рахунок постійного знаходження коштів фонду у кредитних організаціях), а у перспективі – у вигляді передачі частини коштів фонду безпосередньо у довірче управління інвестиційним компаніям. Вилучення ренти планувалось на основі якісної перебудови податкової системи шляхом внесення відповідних змін до податкового законодавства. Йшлося не тільки про рентні платежі. Авторами законопроекту зазначалося: розподіл доходів від природних ресурсів серед населення дозволить реально знизити податкове навантаження на обробні галузі, ПДВ, відрахування на соціальні потреби. Однак, у висновку до проекту зазначено, що податки та інші платежі за користування природними ресурсами є одними з основних джерел бюджетних доходів, кошти яких спрямовуються на фінансове забезпечення виконання завдань і функцій держави, у тому числі мають соціальний характер (виплати пенсій, допомоги, заробітної плати працівникам бюджетної сфери, державні інвестиції у розвиток

систем життєзабезпечення та охорони здоров'я загального користування). Зазначено, що ухвалення такого закону призведе до скорочення можливостей держави направляти додаткові доходи від експлуатації природних ресурсів, на реалізацію програм соціально-економічного розвитку країни та соціальну підтримку малозабезпечених громадян. Отже, пропозицію вирішення тих самих питань, але шляхом виділення та скорочення, а згодом і ліквідації корумпованої складової у вигляді рентних платежів з розподільною державною бюджетною системою відхилено.

Подібні причини відмови від можливості розподілу нафтової ренти серед населення прозвучали і в Республіці Казахстан: по-перше, можливе зростання інфляції і зміцнення національної валюти спричинить зниження конкурентоспроможності вітчизняних виробників, слід очікувати переорієнтації попиту на імпорتنу продукцію і різке зростання цін на внутрішні товари, особливо житло, комунальні послуги, охорону здоров'я; по-друге, можливі брак грошових коштів і неналежне виконання соціальних зобов'язань державою у разі різкого спаду цін на нафту. У Казахстані дійшли висновку, що саме наявність національного рентного фонду (нерозподіленого серед населення) сприяє фіскальній стійкості Казахстану [64].

Як вже зазначено вище, на сьогоднішній день і в Казахстані, і в Росії фонди для заощадження коштів, джерелом яких є природно-ресурсна рента все-таки існують. Але для перерозподілу природно-ресурсної ренти серед громадян країни зазначені фонди не використовуються.

Однією з останніх спроб запровадження перерозподілу природної ренти серед населення в Росії вважається внесення у вересні 2016 року чергового законопроекту до Державної Думи. Проект, що дає право громадянам Росії на отримання частини доходів федерального бюджету від видобутку корисних копалин, вже охрестили «тринадцятою зарплатою» [65]. Саме таку схожість матимуть початкові річні виплати. Цю законодавчу ініціативу можна також назвати «трудовою», тому що правом отримання своєї частки доходів будуть володіти не всі громадяни Росії, а тільки ті, які: мають трудовий стаж не менше дев'яти місяців на фінансовий рік і не отримували за цей час допомогу по безробіттю; перебували на обліку у службі зайнятості, але не отримували допомогу; пенсіонери, які мають не менше п'яти років трудового стажу. На

думку авторів, законопроект, по-перше, дозволяє уникнути посилення таких негативних соціальних явищ, як дармоїдство, а по-друге, стимулює громадян до оформлення трудових відносин відповідно до законодавства та сприяє зменшенню тіньового сектору економіки. Проектом передбачено, що сума яка планується для розподілу і перерозподілу, буде змінюватися за роками: перший фінансовий рік – 20% доходу від видобутку природних ресурсів на території країни, а кожного наступного року – на два відсотки більше, ніж у попередньому. Частки осіб, якими не скористалися – не накопичуються, не розподіляються між іншими, а підлягають зарахуванню у дохід федерального бюджету. Переказ грошових коштів планується на особові рахунки в Ощадному банку Російської Федерації. Незважаючи на ряд недоліків, затвердження цього проекту вперше у законодавчій практиці Росії могло б регулювати відносини щодо створення системи безпосереднього доступу громадян до доходів від природних ресурсів.

Цілком передбачувано: якщо Росія і Казахстан – держави, які є світовими експортерами мінеральних ресурсів, відмовляються від прийняття дивідендної програми та перерозподілу природно-ресурсної ренти на користь усього населення країни, мотивуючи свої дії недостатністю коштів у бюджеті, то Україна, як енергетично залежна держава, що у великих обсягах імпортує вуглеводні, і поготів не в змозі створити будь-який національний рентний фонд. Проте, за даними Державної служби геології та надр, Україна входить до числа держав, які володіють багатими та різноманітними корисними копалинами. У надрах України виявлено майже 20 тисяч родовищ і проявів 117 видів корисних копалин, з яких 8172 родовища за 94 видами мінеральної сировини мають промислове значення і обліковуються Державним балансом запасів [57].

Україна займає перше місце у світі за підтвердженими запасами марганцевих руд; входить до числа провідних країн світу за ресурсами та запасами цирконію, титану (монопольний виробник серед країн СНД титанових концентратів), урану (у першій десятці країн світу і провідна в Європі, на сьогодні відкрито й розвідано 21 родовище урану) [66]. Перші позиції на європейському просторі Україна займає за підтвердженими запасами кам'яного вугілля, залізних руд, каоліну, графіту, сульфатно-калійної та натрієвої солей, облицювально-декоративного каміння. Серед держав СНД

Україна займає перше місце за запасами марганцевих руд і германію, друге – кам'яного вугілля, залізних руд, низки рідкісних металів. Згідно з пометалевою оцінкою сировинної бази рідкісних металів, Україна займає друге місце в СНД. Одне з перших місць серед країн Європи та СНД забезпечують Україні великі запаси, різноманіття та високі лікарські властивості мінеральних вод.

У надрах України виявлено родовища і прояви практично всіх видів рудних і нерудних корисних копалин (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Види сировини за промислово-економічним значенням як складова мінерально-сировинної бази України

Види сировини
1
<i>Категорія А.</i> Види мінеральної сировини, що інтенсивно видобуваються, характеризуються значними розвіданими запасами корисних копалин і компонентів та є предметом експорту або можуть розглядатися як такі з метою забезпечення в стислі строки валютних надходжень і надходжень до державного бюджету
1. Паливно-енергетичні ресурси: газ, нафта, конденсат, вугілля, уран 2. Металічні корисні копалини 2.1 Чорні метали: залізні руди, марганцеві руди 2.2 Кольорові та легуючі: титан
<i>Категорія Б.</i> Види мінеральної сировини, що видобуваються в обмежених обсягах
3. Неметалічні корисні копалини 3.1 Неметалічна сировина для металургії: – 3.2 Сировина для гірничо-хімічного та агропромислового комплексів: сірка самородна, калійні солі 3.3 Інша нерудна сировина: первинні каоліни і опоки, вапняки для цукрової промисловості, буто-щебенева сировина
<i>Категорія В.</i> Види мінеральної сировини, родовища яких наявні, запаси розвідані, але сировина видобувається в обмежених обсягах або не видобувається взагалі
1. Паливно-енергетичні ресурси: метан вугільних родовищ 2. Металічні корисні копалини. 2.1 Чорні метали: – 2.2 Кольорові та легуючі: алюміній, нікель і кобальт 2.3 Рідкісні та рідкісноземельні метали: літій, рідкісні землі та ітрій 2.4 Дорогоцінні метали та алмази: золото і срібло 3. Неметалічні корисні копалини 3.1 Неметалічна сировина для металургії: флюсові вапняки і доломіти, бентонітові глини 3.2 Сировина для гірничо-хімічного та агропромислового комплексів: – 3.3 Інша нерудна сировина: барит, графіт

1
<i>Категорія Г.</i> Види мінеральної сировини, родовища яких на даний час в Україні не розробляються і недостатньо вивчені, але в перспективі можуть стати важливими для економіки держави, враховуючи потреби інших галузей промисловості
1. Паливно-енергетичні ресурси: високоглиноземна сировина, сланцевий газ
2. Металічні корисні копалини.
2.1 Чорні метали: хромові руди
2.2 Кольорові та легуючі: мідь, свинець і цинк, олово, вольфрам, молібден
2.3 Рідкісні та рідкісноземельні метали: тантал і ніобій, цирконій і гафній, скандій, розсіяні елементи – реній
2.4. Дорогоцінні метали та алмази: платиноїди, алмази
3. Неметалічні корисні копалини
3.1 Неметалічна сировина для металургії: плавиковий шпат, бентонітові глини, вогнетривка сировина, магнезит, високоглиноземна сировина
3.2 Сировина для гірничо-хімічного та агропромислового комплексів: апатит, фосфорити
3.3 Інша нерудна сировина: каменесамоцвітна сировина, глауконіт, кварцити та кварцовий пісок для металургії та виробництва скла, польовий шпат, техногенна сировина

Джерело: розроблено на основі [67]

До промислового освоєння в Україні залучено від 40 до 100 відсотків розвіданих запасів корисних копалин (2868 родовищ), на базі яких працює понад дві тисячі підприємств добувної та переробної промисловості [57]. У значних обсягах ведеться видобування кам'яного вугілля (1,7% загального видобутку у світі), товарних залізних (4,5%) та марганцевих (9%) руд, урану, титану, цирконію, графіту (4%), каоліну (18%), брому, вохри, нерудної металургійної сировини (кварцитів, флюсових вапняків і доломітів), хімічної сировини (самородної сірки, кам'яних і калійних солей), облицювального каменю (гранітів, габро, лабрадоритів), скляного піску тощо [68, с. 4].

Водночас значні обсяги споживання нафти і природного газу (п'яте місце у світі за обсягами газоспоживання після США, Росії, Німеччини та Великобританії) і недостатній власний видобуток, що покриває внутрішнє споживання нафти на 10-12% і газу – на 20-25%, змушує Україну імпортувати ці види сировини у великих обсягах (щодо імпорту газу держава займає третє місце у світі після США і Німеччини), що негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни [57]. Єдиною вуглеводневою викопною сировиною є вугілля (у паливно-енергетичному балансі

воно займає провідне місце), запаси якого можуть забезпечити потреби промисловості й енергетики України в найближчі 200-500 років. Якщо в структурі світових запасів вуглеводневої викопної сировини вугілля становить 67%, нафта – 18% і газ – 15%, то в Україні відповідно 94,5%, 2% і 3,6%. Ресурси вугілля в Україні до глибини 1500 м складають 117,2 млрд. т, з яких 45,8 млрд. т – розвідані балансові запаси, серед яких 32,1 млрд. т – енергетичне вугілля і 13,7 млрд. т – коксівне [69].

Фахівцями ДУ ІЕПСР НАН України загальна вартість природного багатства України визначена у розмірі 1,06 трлн. грн. У поресурсній структурі земельний капітал становить 44,7% від загальної вартості природного багатства, мінеральний – відповідно 24,8%, лісовий – 7,9%, водний – 6,4% (станом на 01.01.2013 р.: 473,9 млрд. грн., 263,0 млрд. грн., 84,6 млрд. грн. і 67,9 млрд. грн. відповідно) [70]. Тобто головним ресурсом є земельний капітал, мінеральний ресурс виконує провідну роль у формуванні виробничого потенціалу держави, водні та лісові ресурси – мають вагомe структуроформуєчe і допоміжне значення для національного господарства.

Проте, не всі природні ресурси є багатством. Необхідно, щоб ресурси були готові до безпосереднього використання в господарському обігу та капіталізовані, тобто виступали об'єктом прикладання людської активності та створювали додану вартість. Україна належить до країн з середньозабезпеченим рівнем природних ресурсів (природне багатство світу складає приблизно 44,6 трлн. дол. США), проте з відносно зниженими показниками природного багатства через низький рівень капіталізації природних ресурсів. Саме їх недокапіталізація виступає головною причиною існування бідних держав з великою кількістю природних і людських ресурсів. Показник забезпеченості природним багатством на особу населення країни на 2012 рік становив 2 922 дол. США (за курсом 8,0 грн./дол. США), що в 2,17 рази менше від світового. Однак, природне багатство України у вартісному вимірі дорівнює одній десятій частині золотого запасу світу загалом. Увесь світовий золотий запас на 2014 рік, за оцінками американських вчених, оцінювався у 30 тис. т. Тоді 1,06 трлн. грн. еквівалентне більше 3,0 тис. т золота в ринкових цінах (1 т золота – майже 33 млн. дол. США) [там само].

Отже, природне багатство є величезним потенціалом безпосереднього використання у виробництві та формуванні, розподілі і перерозподілі рентних доходів у системі національної економіки з метою їх остаточного використання населенням країни. Обмеженість землі й запасів природної сировини, що є однією з умов виникнення ренти, набуває нового значення з появою нових об'єктів для рентного оподаткування. Відомо, що в сучасному світі збільшується число природних факторів і ресурсів, що приносять ренту. Відкриттю нових родовищ, появі технологічних можливостей розробки запасів, які раніше не використовувалися, застосуванню мінеральних ресурсів і продукції, що випускається в результаті їх видобутку та переробки, в якості вторинної сировини сприяє науково-технічний прогрес [71, с. 180]. Країни Заходу, вичерпавши ренту від сирих продуктів природи, переходять до наповнення бюджету за рахунок вилучення ренти від нетрадиційних ресурсів. Наприклад, діапазони радіохвиль для мобільних телефонів, що дозволяють виходити в Інтернет. Ще в 2000 році в Німеччині від продажу права використання цих діапазонів отримані доходи бюджету в розрахунку 615 євро на 1 жителя, а в Великобританії – 630 євро. Великобританія та Індія розглядають можливості отримання рентних доходів від використання земельних смуг відчуження уздовж залізниць з їх сервитутами з метою прокладки кабелю для телекомунікацій. Підраховано, що оновлення смуг британських каналів для прокладки оптико-волоконних кабелів даватиме щорічно рентний дохід у розмірі 6-7 млн. фунтів стерлінгів [72].

Рентні доходи за користування радіочастотним ресурсом також вже протягом багатьох років поповнюють державний бюджет України. У проекті Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» передбачено збільшення ставки рентної плати для окремих діапазонів (які є перспективними для розвитку 4G стільникового зв'язку) у 488 разів – з 41 грн. до 20 тис. грн. за кожний 1 МГц смуги радіочастот на місяць [73, с. 10].

Усе це свідчить про те, що все більше ресурсів визнаються рентопродукуючими, спостерігається зростання рентних доходів, а значить, розширюються і збільшуються можливості створення і функціонування фондів, джерелами наповнення яких є рента.

Доходи від експлуатації природних ресурсів у вигляді рентних платежів надходять до держбюджету, в якому, як вже неодноразово

зазначено, вони розчиняються серед інших податків і зборів. В існуючій системі розподілу доходів абсолютно неможливо простежити, куди саме направляються ці кошти і на що вони використовуються. Державний бюджет є найбільшим джерелом корумпованої складової в країні в силу складної і запутаної системи перерозподілу й обліку витрат. Судячи з електронних декларацій політиків і чиновників, джерелами їх доходів здебільшого є те, що повинно належати народу – природно-ресурсна рента, яка шляхом тіньових схем перетворюється на ренту політичну і статусну, осідаючи в кишенях обраних. Загальні доходи декларації народних депутатів склали: 1324,37 млн. дол. США, 177,48 млн. євро, 390,17 млн. грн., 0,33 швейцарських франків, з яких 68,5% коштів – готівка [74]. Разом з тим, відповідно до оприлюднених даних, українські чиновники володіють значними (за площею) ділянками землі (розміри яких сягають десятків та навіть сотень гектарів).

За підсумками 2016 року сума рентних доходів Зведеного бюджету України становить 70 210,98 млн. грн. (табл. 3.2). Чисельність постійного населення України в 2016 році (станом на 1 січня 2017 року) – 42 414,9 тис. жителів. Рентна плата за користування надрами, яка в 2016 р. становить 40 780,81 млн. грн., з розрахунку на одну особу дорівнює близько 961 грн. У разі відрахування 80% рентної плати за користування надрами до національного рентного фонду і перерозподілу коштів кожному громадянину країни, на іменний особистий рахунок може бути скеровано близько 769 грн. щорічно.

Безумовно, наведені суми є незначною величиною, і можна сказати, що не варто розпорошувати ці кошти серед багатомільйонного населення. Але ці кошти можуть спрямовуватись на вирішення проблем у сфері охорони здоров'я, освіти, науки. Наприклад, уряд виділив на охорону здоров'я всього 2,7% ВВП при рекомендаціях ВОЗ та ЄС – не менше 5%. Видатки для Міністерства охорони здоров'я України у Державному бюджеті України на 2017 рік передбачено в сумі 62019,68 млн. грн. (при необхідних 140-160 млрд. грн.), 1461 грн. – з розрахунку на одну особу. У тому числі кошти на: керівництво та управління у сфері охорони здоров'я (58,18 млн. грн.); дослідження, наукові і науково-технічні розробки, підготовку та підвищення кваліфікації наукових кадрів у сфері охорони здоров'я і т. д. (108,8); підготовку

і підвищення кваліфікації медичних та фармацевтичних, наукових та науково-педагогічних кадрів вищими навчальними закладами та у сфері охорони здоров'я (3947,62); функціонування Національної наукової медичної бібліотеки, збереження та популяризацію історії медицини (24,56 млн. грн.) та інше, що безпосередньо не відноситься до лікувального процесу [73, с. 57-63]. Тому сума коштів, призначених для надання саме медичної допомоги населенню становитиме всього 210 грн. (державний тариф, який передбачає річне обслуговування одного пацієнта).

Таблиця 3.2

Рентні доходи Зведеного бюджету України в розрахунку на одну особу населення країни

Показники	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Усього рентних надходжень, млн. грн., у тому числі:	36 032,13	35 501,64	40 922,38	64 035,05	70 210,98
рентна плата за користування надрами	3 271,60	14 225,34	19 620,44	38 008,28	40 780,81
Чисельність населення (постійного, тис. осіб)	45 372,7	45 245,9	42 759,3	42 590,9	42 414,9
Припадає рентних надходжень (доходів) з розрахунку на одну особу постійного населення (грн.)	795	785	957	1 504	1 655
Припадає надходжень (доходів) від рентної плати за користування надрами з розрахунку на одну особу постійного населення (грн.)	72	314	459	892	961

Джерело: розроблено на основі [45; 75]

Відповідно до новітніх підходів до використання бюджетних грошей, запропонованих Концепцією реформи фінансування системи охорони здоров'я України 2016 року, вони повинні направлятися на конкретні послуги для конкретного пацієнта. Проте, цих витрат катастрофічно мало. Громадяни, яким потрібна медична допомога, зможуть додатково використати кошти, що сформується як національний дивіденд. Принцип реформи охорони здоров'я «гроші йдуть за пацієнтом» [76] відповідає реалізації першого етапу концепції національного дивіденду.

Природно-ресурсна рента, що вилучається і скеровується до державного бюджету у вигляді рентної плати, може становити суми на порядок більше за умови прозорості цих процесів і ліквідації

тіньових схем. Наприклад, за 9 місяців 2016 року НАК «Нафтогаз» отримала чистий прибуток у розмірі 25,5 млрд. грн., який на 78% був забезпечений прибутком від транзиту газу [77]. У порівнянні з аналогічним періодом минулого року, прибуток «Нафтогазу» виріс у понад 100 разів, що починаючи з 2016 року зробило компанію донором державного бюджету, а не одержувачем бюджетної допомоги. Нагадаємо, що величина рентного доходу пов'язана з загальними витратами на виробництво і нормальним прибутком, який залишає підприємство у своєму розпорядженні. Отже, підвищення заробітної плати працівників компанії в 2016 році майже вдвічі – до 505,65 млн. грн. проти 283,5 млн. грн. у 2015 році при тій же кількості співробітників – 645 осіб, можна вважати необ'єктивним та таким, що значно зменшує рентні відрахування. Середньомісячні витрати на оплату роботи одного співробітника НАК, які у 2016 році зросли до 61,24 тис. грн. проти 36,63 тис. грн. торік, ніяк не узгоджується із середньою зарплатою по галузі і по країні. Члени правління «Нафтогазу» (4 особи) за підсумком року одержать додатково 46,6 млн. грн. Таке десятикратне підвищення «Нафтогаз» пояснює необхідністю доведення витрат на оплату праці складу правління компанії практично до її середнього рівня оплати праці керівництва аналогічних компаній в інших країнах, зокрема, Австрії, Польщі, Румунії, Росії, Угорщині. Але при цьому не враховується ефективність праці працівників усіх рівнів «Нафтогазу України», а також те, що середній рівень заробітної плати в зазначених країнах у кілька разів вище, ніж в Україні [78].

У міру розвитку економіки і вдосконалення розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти виплати національних дивідендів будуть незмінно зростати. Розширення дивідендної програми можливе за рахунок розширення джерел наповнення національного рентного фонду – від рентної плати за користування надрами до плати за використання інших природних ресурсів, а в перспективі до нього можна буде залучати також і квазірентні доходи.

Викладене дає змогу зробити узагальнення щодо особливостей створення національного рентного фонду і запропонувати концептуальні засади формування рентного фонду в Україні (рис. 3.3).

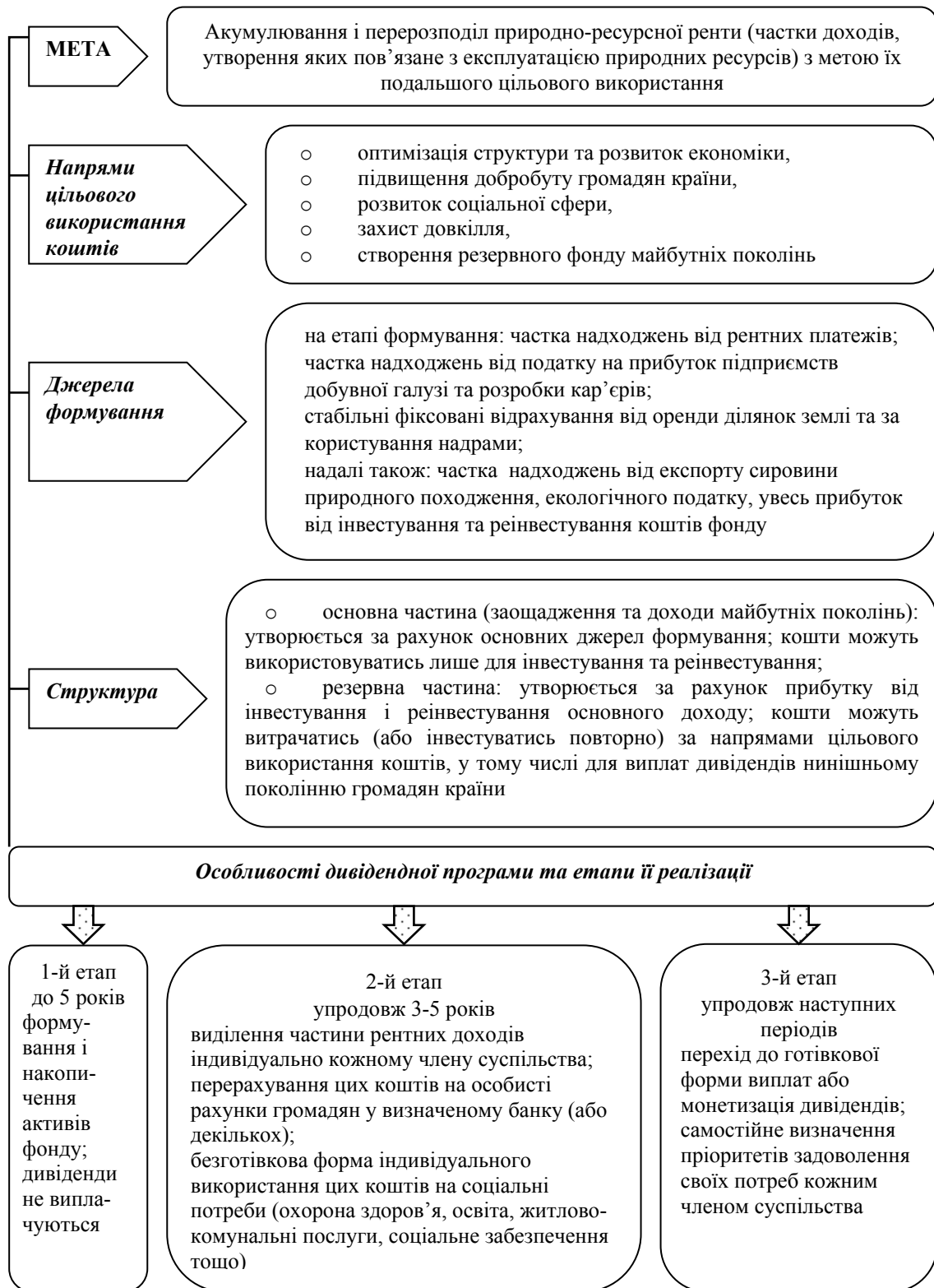

Рис. 3.3. Методичні положення формування рентного фонду в національній економіці

Джерело: авторська розробка

Отже, створення фонду – це шлях єднання суспільства за допомогою наділення його статусом економічних прав, що відповідає реаліям інституційного суспільства.

З метою створення цільового позабюджетного національного рентного фонду України необхідно використовувати передовий світовий досвід функціонування суверенних фондів добробуту. Як позитивний приклад пропонується використовувати досвід Постійного фонду штату Аляска в реалізації права народу на землю та надра через суспільну власність, у виконанні суспільно-значущих функцій (інвестиційної, ощадної, антиінфляційної, соціальної) і трансформації природної ренти в економічну. Досвід фондів Республіки Казахстан і Російської Федерації цінний щодо встановлення правил формування коштів суверенних фондів. Однак відсутність чіткості порядку їх використання можна розглядати в як негативний досвід і повчальні помилки. Соціальна функція серед інших функцій цих фондів є найменш слабкою, а здійснення індивідуальних виплат громадянам зовсім відсутнє.

Враховуючи поточну соціально-економічну ситуацію в країні, тенденції останніх років і прогнозовані перспективи розвитку національної економіки в найближчі роки, а також тенденції динаміки макропоказників економічного і соціального розвитку країни (зокрема ВВП і рентних доходів Зведеного бюджету), визначимо орієнтовні параметри національного рентного фонду (загальний обсяг накопичення коштів і суму можливих щорічних виплат населенню).

Постановою КМУ від 1 липня 2016 р. № 399 передбачено два сценарії розвитку національної економіки в період 2017-2019 рр.: 1) успішне та швидке реформування економіки, за умов підтримки міжнародного співтовариства та сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури (зростання інвестиційного попиту та експорту), з прогнозом прискорення зростання ВВП до 3%; 2) гірша (порівняно з першим варіантом) зовнішньоекономічна кон'юнктура та послаблення конкурентних позицій вітчизняної продукції в умовах повільних процесів модернізації економіки на тлі наявних викликів та ризиків, з прогнозом темпів приросту ВВП на рівні 1,5%. Відповідно до зазначених сценаріїв (табл. 3.3): у середньому протягом 2018-2019 рр. щорічне зростання ВВП може становити від 2% (сценарій 2) до 4% (сценарій 1) [79]. Згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [80]

надходження (доходи) Державного бюджету від рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів на 2017 рік заплановано в сумі 48,09 млрд. грн., що на 9,1% більше, порівняно з показником виконання Державного бюджету 2016 року за цією статтею доходів (44,09 млрд. грн.).

Показник співвідношення рентних доходів Державного бюджету до ВВП протягом 2014-2016 рр. в середньому становить 1,96%. Відповідно до цього сума рентних доходів у 2017 році може скласти 50,7 млрд. грн. (сценарій 1) або 50,5 млрд. грн. (сценарій 2) (табл. 3.3). Загальна сума рентних доходів за період 2017-2019 рр. (сумарно за три роки) за сценарієм 1 може досягнути 168,6 млрд. грн., а за сценарієм 2 – 167,3 млрд. грн. (що пропонується як основне джерело коштів для наповнення і формування національного рентного фонду впродовж перших трьох років – без виплати дивідендів).

Таблиця 3.3

Прогнозні показники акумульованих коштів (частини природно-ресурсної ренти) національного рентного фонду, 2017-2019 рр.

№ п/п	Показники	Середнє значення з 2014 до 2016 року	Прогнозні значення						
			2017		2018		2019		
			сценарії		сценарії		сценарії		
			1	2	1	2	1	2	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1.	Валовий внутрішній продукт:								
	номінальний, млрд. грн.	1986,2	2584,9	2574,3	2867,5	2853,4	3148,4	3108,1	
	відсотків до попереднього року		103,0	101,5	104,0	102,0	104,0	102,0	
2.	Рентні доходи Державного бюджету в співвідношенні до ВВП, %	1,96							
3.	Рентні доходи Державного бюджету, млрд. грн.	39,3	50,7	50,5	56,2	55,9	61,7	60,9	
4.	Рентні доходи Державного бюджету – сумарно за 1, 2 і 3 роки відповідно, млрд. грн.		50,7	50,5	106,9	106,4	168,6	167,3	
5	Накопичення національного рентного фонду (з розрахунку, що фонд щорічно акумулює 80% рентних доходів Державного бюджету), млрд. грн.		40,6	40,4	85,5	85,1	134,9	133,8	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	Чисельність постійного населення, тис. осіб	42588,5	42245,2		42076,2		41907,9	
7.	Припадає накопичених коштів фонду з розрахунку на одну особу постійного населення – прогнозована сума (що є основою для визначення щорічного дивіденду), грн.		961,1	956,3	2032,0	2022,5	3219,0	3192,7

Джерело: розроблено на основі [79; 45]

Щодо прогнозованої суми накопичених коштів фонду з розрахунку на одну особу постійного населення (що є основою для визначення щорічного дивіденду), то з урахуванням чисельності постійного населення України (середнє значення цього показника в період 2014-2016 рр. – 42 588,5 тис. осіб), за підсумками 2017 року вона може становити 953,1 грн. (сценарій 1) або 948,6 грн. (сценарій 2). Але динаміка показників природного та міграційного приросту населення України характеризується тенденцією до зниження [75]: лише за період з 2001 до 2013 року чисельність населення зменшилася на 6%, скорочення населення щороку в період 2014-2016 рр. становить 2,1%, найбільше скорочення (5,5% до попереднього року) є особливістю 2014 року (з причин воєнного конфлікту на сході країни та масової еміграції населення). Темп скорочення показника чисельності населення в 2015 році дорівнює 0,39%, а в 2016 році – 0,41%, що в середньому складає -0,4%. Розрахунки прогнозованої чисельності постійного населення (за умов її щорічного скорочення на 0,4%) та прогнозованої суми накопичених коштів рентного фонду з розрахунку на одну особу постійного населення представлені в табл. 3.3.

Якщо тенденція динаміки показника чисельності населення України збережеться впродовж 2017-2019 рр., то з розрахунку на одну особу постійного населення сума накопичених коштів рентного фонду становитиме:

– за сценарієм 1: 961,0 грн. у 2017 році, 2032,0 грн. у 2018 році і 3219,0 грн. в 2019 році;

– за сценарієм 2: 956,3 грн. – 2017 рік, 2022,5 грн. – 2018 рік, 3192,7 грн. – 2019 рік.

Формування рентного фонду та цільове використання накопичених коштів на реалізацію соціально-економічних програм і підвищення рівня доходів населення країни сприятиме зростанню рівня його життя та покращенню демографічної ситуації в державі.

Висновки до глави 3

Проблеми регулювання перерозподілу природно-ресурсної ренти в економіці України, на вирішення яких має спрямовуватися державна регуляторна політика, полягають у: відсутності ефективних інститутів рентних відносин та перерозподілу ренти й концепції їх розвитку; неефективності перерозподілу бюджетної та податкової систем; недосконалості і суперечливості законодавства щодо визначеності природно-ресурсної ренти та її форм, специфікації прав власності на природні ресурси; неврахуванні науково обґрунтованих нормативів розподілу і перерозподілу, розмірів рентних платежів, інших інструментів, а також методів перерозподілу.

Цільовими орієнтирами вдосконалення регуляторного забезпечення перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці має бути: концептуальне обґрунтування: напрямів і механізму регулювання розподілу і перерозподілу ренти; стратегії розподілу і перерозподілу на основі ефективного використання стратегічних видів ресурсів; вдосконалення системи інструментів та методів розподілу та перерозподілу за відповідними напрямами державної економічної політики, зокрема бюджетної та податкової; формування і розвиток інститутів та інституційного середовища, що забезпечують ефективне вилучення, розподіл і перерозподіл ренти (зокрема акумуляцію коштів для вирішення завдань цілей сталого соціально-економічного розвитку національної економіки та її суб'єктів); забезпечення розробки та реалізації дієвих методів контролю й аналізу ефективності розподілу, перерозподілу й цільового використання ренти.

Вирішення проблем та реалізації цільових орієнтирів регуляторного впливу держави на процеси перерозподілу природно-ресурсної ренти в Україні має відбуватися шляхом реалізації низки запропонованих заходів, спрямованих на вдосконалення:

- 1) науково-методичного обґрунтування

регуляторного впливу через формування регуляторної політики на основі чіткої специфікації прав власності; дотримання принципів справедливості (як засобу гармонізації інтересів різних груп) та економічної ефективності (як умови раціонального природо-, надрокористування і розробки кар'єрів, екологічної безпеки та вмотивованої діяльності господарюючих суб'єктів); 2) організаційно-економічного забезпечення регулювання шляхом створення національного рентного фонду і запровадження системи національного дивіденду; створення консультативних галузевих громадських рад, національної ради для контролю за використанням ресурсів і дотриманням суспільних інтересів; встановлення обґрунтованих ставок рентної плати і зборів (з урахуванням галузевої та регіональної специфіки ресурсоспоживання, продуктивності рентоносних галузей); застосування диференційованих нормативів плати за використання різних видів природних ресурсів (залежно від їх фізично-географічних та природно-економічних характеристик і за категоріями користувачів); визначення базового нормативу (мінімальної ставки) плати за користування надрами; формування системи індивідуальної, пооб'єктної диференціації платежів; 3) інституційно-правових засад регулювання на основі розроблення та прийняття єдиного закону про ренту (визначення поняття, видів і форм ренти, порядку їх вилучення, розподілу і перерозподілу, методів контролю й аналізу ефективності використання ресурсів та перерозподілу ренти); внесення до чинних законодавчих актів відповідних поправок та доповнень (у частині визначення словосполучень «природно-ресурсна рента», «рентний дохід»), введення прогресивного податку на прибуток для вилучення надприбутків, запровадження прогресивної шкали податків на всі види рентних доходів, залежно від джерела, типу ренти та суми отриманого доходу.

В Україні назріла необхідність створення національного фонду акумулювання та цільового використання природно-ресурсної ренти на основі принципів формування і функціонування суверенних фондів добробуту. Україна належить до основних мінерально-сировинних держав світу, і за запасами основних видів корисних копалин з розрахунку на одну особу посідає одне з перших місць у Європі. Природне багатство України інтенсивно експлуатується. За розрахунками автора, за підсумками 2016 року в

Україні на одну особу населення країни припадає 1 665 грн. природно-ресурсної ренти.

При формуванні національного рентного фонду України доцільно враховувати досвід країн, яким вдалося досягти успіху у вирішенні цього завдання.

Загальною метою створення фонду є акумулювання і перерозподіл природно-ресурсної ренти (частки доходів, утворення яких пов'язане з експлуатацією природних ресурсів) з метою їх подальшого цільового використання. Напрями цільового використання коштів: оптимізація структури та розвиток економіки, підвищення добробуту громадян країни, розвиток соціальної сфери, захист довкілля, створення резервного фонду майбутніх поколінь. Джерела активів: на етапі формування – частка надходжень від рентних платежів, надходжень від податку на прибуток підприємств добувної галузі та розробки кар'єрів; стабільні фіксовані відрахування від оренди ділянок землі та за користування надрами; надалі також – частка надходжень від експорту сировини природного походження, екологічного податку, увесь прибуток від інвестування та реінвестування коштів фонду. Особливості структури: основна частина (заощадження та доходи майбутніх поколінь): утворюється за рахунок основних джерел формування; кошти можуть використовуватись лише для інвестування та реінвестування; резервна частина: утворюється за рахунок прибутку від інвестування і реінвестування основного доходу; кошти можуть витратитись (або інвестуватись повторно) за напрямками цільового використання коштів, у тому числі для виплат дивідендів нинішньому поколінню громадян країни.

Особливості дивідендної програми та етапи її реалізації: 1-й етап (до 5 років) – формування і накопичення активів фонду; дивіденди не виплачуються; 2-й етап (впродовж 3-5 років) – виділення частини рентних доходів індивідуально кожному члену суспільства і перерахування коштів на особисті рахунки громадян у визначеному банку (або декількох), безготівкова форма індивідуального використання коштів на соціальні потреби (охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальні послуги, соціальне забезпечення тощо); 3-й етап (упродовж наступних періодів) – перехід до готівкової форми виплат або монетизація дивідендів, самостійне визначення пріоритетів задоволення своїх потреб кожним членом суспільства.

Враховуючи поточну соціально-економічну ситуацію в країні, тенденції останніх років і прогнозовані перспективи розвитку національної економіки в найближчі роки, прогнозні параметри національного рентного фонду вже в 2019 році можуть становити: показник загального обсягу накопичення коштів – 168,6 млрд. грн.; показник накопичених коштів фонду з розрахунку на одну особу постійного населення – 3219,0 грн.

Список використаних джерел до глави 3

1. Латков А. В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика : дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Латков. – Саратов, 2008. – 325 с.
2. Кимельман С. А. Будет ли в России справедливая экономика? Доклад экспертной группы «Новая модель экономического роста. Обеспечение макроэкономической и социальной стабильности» по обновлению «Стратегии – 2020». – Режим доступа: <http://gosbook.ru/node/48637>.
3. Виноградова А. В. Институциональный механизм диффузии природной ренты и его особенности в нефтегазовом комплексе России / А. В. Виноградова // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2011. – Т. 3. – № 2. – С. 98-103.
4. Могильний О. М. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва у трансформаційний період : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. экон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. М. Могильний. – К.; – 2003. – 37 с.
5. Кожем'якіна С. М. Причини низького рівня продуктивності праці в Україні / С. М. Кожем'якіна, С. Г. Кривуша // Ринок праці та зайнятість населення. – 2016. – № 2. – С. 8-11.
6. Гуровська Т. В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки» / Т. В. Гуровська. – Київ, 2011. – 17 с.
7. Могильний О. М. Роль експортно-орієнтованого сільського господарства в стратегіях розвитку економіки / О. М. Могильний // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2015. – Вип. 2(4). – Ч. 1. – С. 58-65.
8. Виноградова А. В. Рентные отношения в системе социально-экономических интересов и отношений собственности в России / А. В. Виноградова, Е. З. Климова // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – 2014. – Т. 5. – № 3. – С. 97-106.
9. Будзяк В. М. Розподіл рентних доходів в агросфері / В. М. Будзяк, О. С. Будзяк // Збалансоване природокористування. – 2015. – № 4. – С. 10-16.
10. Токмачева Н. В. Государственное регулирование рентных отношений как фактор устойчивого развития экономики России : дис. На соискание учен. степени канд. экон. наук. / Н. В. Токмачева. – Ростов-на-Дону, 2005. – 193 с.
11. Ткаченко Н. И. Особенности формирования и распределения рентных доходов природопользователей во время экономического кризиса / Н. И. Ткаченко, И. Д. Ткаченко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – Т. 2. – № 1 (3). – С. 318-325.
12. Подолати енергокризу здатні допомогти геологи. І. Гонта, Г. Люта. – 15 травня 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://gazeta.dt.ua/energy_market/podolatienergokrizuzdatnidopomogtigeologi_.html.

13. Василь Голян: як можна легалізувати видобуток бурштину – потрібні незначні зміни в законодавстві. Український журнал «Економіст». 24.02.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/11893-vasil-golyan-yak-mozhna-legalzuvati-vidobutok-burshtinu-potrnb-neznachn-zmni-v-zakonodavstv.html>.

14. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. (Редакція від 24.05.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

15. Міністерством екології та природних ресурсів України розроблено проект Кодексу України про надра (нова редакція), який на сьогодні проходить відповідну процедуру погодження. 6.06.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/news/23856/ministerstvomekologiji-ta-prirodnih-resursiv-ukrajini-rozrobleno-proekt-kodeksu-ukrajini-pro-nadra-nova-redaktsiya,-yakiy-na-sogodni-prohodit-vidpovidnu-protseduru-pogodzhennya.html>.

16. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. (Редакція від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14/page>.

17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

18. Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат: Закон України від 05.02.2004 № 1456-IV. (Втрата чинності від 16.06.2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1456-15>.

19. Рентне забезпечення розвитку регіональних господарських систем (теорія, методологія, механізми): Клиновий Д. В., Пепа Т. В., Петровська І. О., Фащевський М. І. / За науковою редакцією д.е.н., проф. Л. Г. Чернюк. – К.: РПВС України, 2008. – 64 с.

20. Бодюк А. В. Надрокористування як джерело фіскальних ресурсів / А. В. Бодюк // Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Гірництво», Випуск 27. – 2015. – С. 112-119.

21. Хвесик М. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації / М. Хвесик, В. Голян, В. Бардась // Економіст. – 2013. – № 9. – С. 4-13.

22. Данилишин Б. М. Рента та розвиток рентних відносин / Б. М. Данилишин, В. С. Міщенко // Наука та інновації. – 2006. – Т. 2. – № 5. – С. 81-92.

23. Пилипів В. В. Формування рентних відносин в державному регулюванні економіки. / В. В. Пилипів // Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах: Матеріалі міжнар. наук.-практ. конф. м.

Київ, 17 травня 2007 р. – У трьох частинах / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2007. - Ч. 2. – 256 с. (С. 34-43).

24. Сотников В. М. Горная рента и экономический механизм ее распределения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / В. М. Сотников. – М., 2004. – 24 с.

25. Комекбаева Л. С. Вопросы совершенствования природной ренты Казахстана / Л. С. Комекбаева // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2010. – № 3(79). – С. 18-22.

26. Голян В. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект / В. А. Голян // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 7. – С. 7-16.

27. Угримова С. Н. Совершенствование рентных отношений как основа посткризисного развития экономики РФ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / С. Н. Угримова. – Владикавказ, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-rentnykh-otnoshenii-kak-osnova-postkrizisnogo-razvitiya-ekonomiki-rf#ixzz2pqWТyv4a>.

28. Міщенко В. С. Удосконалення регулювання у надрокористуванні / В. С. Міщенко // Економіка України. – 2013. – № 8 (621). – С. 84-96.

29. Александров М. В. Рентные отношения в сфере природопользования в условиях устойчивого экономического развития : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / М. В. Александров. – Чебоксары, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/rentnye-otnosheniya-v-sfere-prirodopolzovaniya-v-usloviyakh-ustoichivogo-ekonomicheskogo-raz#ixzz2pqTVB9Vs>.

30. Міщенко В. С. Реформування платежів за користування надрами: методологія і практика / В. С. Міщенко // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 38-49.

31. Голян В. Як навести порядок на ринку нафти та природного газу – скільки мають платити підприємства олігархів / В. Голян // Економіст. 17-02-2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/11809-vasil-golyan-yak-navesti-poryadok-na-rinku-nafti-ta-prirodnogo-gazu-sklki-mayut-platiti-pdpriyemstva-olgarhv.html>.

32. Логацький В. М. Удосконалення методів визначення ставок оподаткування за користування надрами для видобутку природного газу / В. М. Логацький // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – С. 58-70.

33. Матюха В. В. Платежі за видобування корисних копалин в Україні: історичний і методологічний аспекти питання / В. В. Матюха, І. Д. Андрієвський // II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання моніторингу і наукового супроводження надрокористування та геологічної експертизи «Геомоніторинг-2014», 7 – 13 вересня 2014 р. – С. 55-62.

34. Голян В. Эксплуатация олигархами природных ресурсов усугубляет экономический кризис в Украине // Электронный журнал «Економіст». – 6-

04-2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/12352-vasiliy-golyan-ekspluataciya-oligarhami-prirodnih-resursov-usugublyayet-ekonomicheskij-krizis-v-ukraine.html>.

35. Міщенко В. С. Щодо формування ефективної рентної політики в Україні / В. С. Міщенко, О. І. Барановський, Я. В. Петраков // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 3–14.

36. Шувалова Е. Б. К вопросу о природной ренте / Е. Б. Шувалова, И. С. Никитин // Экономика, статистика, информатика. – 2011. – № 2. – С. 137-143.

37. Ложникова А. В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях модернизации экономики России : дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А. В. Ложникова. – Томск, 2011. – 445 с.

38. В Украине готовят новую систему уплаты налогов и сборов / Экономическая правда 17.02.2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2017/02/17/621319/>.

39. Прядко В. В. Рентна політика як складова механізму регулювання природокористування / В. В. Прядко, П. І. Шилепницький // Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах: Матеріалі міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 17 травня 2007 р. – У трьох частинах / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2007. - Ч. 1. – 256 с. (С. 95-101).

40. Проблеми та шляхи розвитку рентної політики в Україні / За редакцією д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 84 с.

41. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. (Редакція від 20.04.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

42. Про внесення змін до Бюджетного Кодексу України (щодо упорядкування системи надходження та використання коштів із рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату): Проект Закону України реєстр. № 3038 від 04.09.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56386

43. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо справедливого розподілу рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату): Проект Закону реєстр. № 3038-1 від 09.09.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56420.

44. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII. (Редакція від 01.01.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.

45. Звіти про виконання Державного бюджету України за 2007-2016 рр. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

46. ППВГ – інструмент контролю за розподілом бюджетних коштів. – Режим доступу: http://www.ppk.org.ua/uk/interaction_EITI.html.

47. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо встановлення ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин в умовах дії угоди про розподіл продукції: Проект Закону України реєстр. № 3027 від 03.09.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56368.

48. Чи стануть угоди про розподіл продукції майбутнім українського газовидобутку? 27 вересня 2015 року. – Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari-ta-ocinki/item/909-chi-stanut-ugodi-pro-rozpodil-produktsiyi-maybutnim-ukrayinskogo-gazovidobutku?>

49. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 16.06.2015 № 521-VIII. (Редакція від 16.06.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/521-19>.

50. Газовидобуток: особливості національної конверсії? І. Маскалевич. 17 вересня 2016. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/gazovidobutok-osoblivosti-nacionalnoyi-konversiyi-_html.

51. Разумнова Л. Роль государства в распределении ренты добывающих отраслей: опыт развивающихся стран / Л. Разумнова // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 1, С. 24-33.

52. Брошура «Закон про розкриття інформації у видобувних галузях: наступний крок до кращого регулювання» (DiXi Group, 2016). – Режим доступу: [Web_Global-Standards_Transparency_A5_2016.pdf](http://www.dixigroup.com/web_global-standards_transparency_A5_2016.pdf).

53. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату: Закон України від 20.12.2016 № 1793-VIII. (Набуває чинності з 01.01.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161793.html.

54. Про розкриття інформації у видобувних галузях: Проект Закону України реєстр. № 4840 від 17.06.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59455.

55. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 615. (Редакція від 01.04.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF>.

56. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 594. (Редакція від 10.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/594-2011-%D0%BF>.

57. Державна служба геології та надр України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.geo.gov.ua/>.

58. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економ думки» / М. М. Руженський. – К., 2016. – 34 с.

59. The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium / The World Bank. – Washington, DC, 2011). – Mode of access:

<http://siteresources.worldbank.org/ENVIRONMENT/Resources/ChangingWealthNations.pdf>.

60. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазірента в глобально-цивілізаційному вимірюванні [Текст] / – М.: ІКЦ «Академкнига», 2003. – 240 с.

61. Львов Д. С. Вернуть народу ренту. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 256 с.

62. Разовский Ю., Макаркин Ю. О порядке регулирования природной ренты. Бурение и Нефть журнал про газ и нефть. Ноябрь 2011. – Режим доступа: <http://burneft.ru/archive/issues/201111/12>.

63. О правах граждан России на доходы от использования природных ресурсов Российской Федерации: Проект Федерального закона № 372560-3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=PRJ&n=19697#0>.

64. Концепция формирования и использования средств Национального фонда Республики Казахстан на среднесрочную перспективу: Указ Президента Республики Казахстан от 1 сентября 2005 года № 1641. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/finansyi/id-U050001641_/#z70.

65. В ГД внесли проект о праве россиян на доходы от добычи полезных ископаемых. 14.09.2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/economy/20160914/1476887439.html>.

66. Василенко А. П. Мінерально-сировинна база України. Стаття 2. Стан мінерально-сировинної бази металічних корисних копалин України та основні напрями геологорозвідувальних робіт / А. П. Василенко // Мінеральні ресурси України. – 2014. – № 3, С. 3-7.

67. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України від 21 квітня 2011 року № 3268-VI. (Редакція від 10.06.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3268-17>.

68. Гошовський С. В. Мінерально-сировинна база України. Стаття 1. Щодо необхідності внесення змін до загально-державної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року / С. В. Гошовський, М. Д. Красножон, Н. Г. Люта, А. П. Василенко., М. М. Костенко // Мінеральні ресурси України. – 2014. – № 2, С. 4-7.

69. Калько А. Д. Про мінерально-сировинну безпеку як складову національної безпеки / А. Д. Калько // Наукові записки. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NZTNPU/geogr/2011_1/6/003Kalko.pdf.

70. Хвесик М. А. Природне багатство України: загальнопорівняльна характеристика / М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Д. В. Клиновий // Український журнал Економіст. 14.06.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaekonom.merkel.org.ua/12920prirodnobagatstvoukrayinizagalnoporivnyalnaharakteristika.html>.

71. Жикаляк Н. В. Рента в горной промышленности: виды и причины образования / Н. В. Жикаляк // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3 (33). – С. 180-185.

72. Демина М. П. К проблеме рентных отношений в условиях глобализации экономики / М. П. Демина // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2012. – № 4. – Режим доступа: <http://eizvestia.isea.ru.isea.ru>.

73. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Пояснювальна записка до проекту Закону України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032.

74. Е-декларации: у чиновников и депутатов миллиарды под матрасами. Е. Гуржий. 31 октября 2016. – Режим доступа: – <http://kr.ua/politics/555827-e-deklaratsyy-u-chynovnykov-y-deputatov-myllyardy-pod-matrasamy>.

75. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2012-2016 рр. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.

76. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України, підготовлена робочою групою з питань реформи фінансування охорони здоров'я при МОЗ України. Лютий 2016. – Режим доступу: http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160205_0_dod.pdf.

77. Прибыль Нафтогаза выросла более чем в 100 раз. 20.12.2016. – Режим доступа: <http://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/3565671-naftogaz-v-2016-godu-poluchil-25-5-mlrd-grn-chistoy-pribyli.htm>.

78. Оголений король: скільки і на чому заробляє «Нафтогаз» відповідно до фінплану - 2016. 8 грудня 2016. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1425237-ogolenij-korol-skilki-i-na-chomu-zaroblyae-naftogaz-vidpovidno-do-finplanu-2016>.

79. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2017 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2018 і 2019 роки: Постанова КМУ від 1 липня 2016 р. № 399. (Редакція – Прийняття від 01.07.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/399-2016-%D0%BF/ed20160701>

80. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801-19. (Редакція – Прийняття від 21.12.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/ed20161221>.

81. Шерстюкова К. Перерозподіл природно-ресурсної ренти з метою добробуту суспільства: досвід штату Аляска / К. Шерстюкова // Схід. – 2016. – № 3. – 126 с., С. 43-51. DOI: [http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74835](http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74835).

82. Шерстюкова К. Ю. Рентний механізм в умовах реформування системи земельних відносин в Україні / К. Ю. Шерстюкова // Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр. / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Кривий Ріг, 2016. – Вип. 39-40. – С. 79-89.

83. Шерстюкова К. Ю. Вдосконалення механізму бюджетно-податкового розподілу рентної плати в Україні / К. Ю. Шерстюкова // Можливості та перспективи забезпечення сталого розвитку економіки України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 жовтня 2016 р., Ужгород / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Krynski. Ужгородський національний університет – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 176 с., С. 14-18.

84. Шерстюкова К. Ю. Диференціація платежів за користування надрами як інструмент розподілу і перерозподілу природної ренти / К. Ю. Шерстюкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук. праць. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2016. – Вип. 32, Т. 1. – 315 с., С. 125-132.

85. Шерстюкова К. Ю. Ефективність рентного механізму надрокористування в Україні / К. Ю. Шерстюкова // Економіка та соціум: сучасний фундамент розвитку людства: матеріали міжнар. наук. конф., 31 жовтня 2016 р., Лейпциг, Німеччина, 2016. – Ч. 2. – 272 с., С. 11-13.

86. Prodanova L. Distribution and Redistribution of Natural Resource Rent: Opportunities of National Rental Fund / Larysa Prodanova, Karyna Sherstyukova // *Evropský Časopis Ekonomiky a Managementu* – Praha: Vydavatel: Berostav Družstvo. – 2017. – Vydání 1, Svazek 3. – 116 p., P. 77-86.

ПІСЛЯМОВА

Природно-ресурсна рента як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються в результаті залучення до господарчої діяльності в національній економіці природних ресурсів. Класифікацію природно-ресурсної ренти (рентних доходів) необхідно здійснювати за системою критеріїв залежно від використовуваного ресурсу, способу його отримання, умов формування, корисності або шкоди, сфери господарювання, галузі діяльності, а також за аналітичною та територіальною ознаками.

Для регулювання розподілу та перерозподілу рентних доходів у національній економіці необхідно застосовувати сукупність: адміністративних, законодавчих, економічних методів, податкових і неподаткових, а також методів прямої і опосередкованої дії. Розмаїття прояву природно-ресурсної ренти сприяє урізноманітненню інструментів її розподілу і перерозподілу (форм рентної плати), які сукупно з методами визначають систему надання державою права користування надрами: дозвільну (ліцензійну) або договірну (контрактну). Основними важелями перерозподілу ренти виступають регуляторна, бюджетна, податкова та інші напрями державної економічної політики.

Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти слід розуміти як систему взаємозв'язків суб'єктів національної економіки, умов їх взаємодії, а також інструментів, методів та важелів, що впливають на умови і взаємозв'язки в ході перерозподілу доходів, зумовлених використанням у національній економіці природних ресурсів. Необхідною умовою реалізації та важливим елементом механізму виступає специфікація прав власності: точне визначення змісту прав власності щодо природних ресурсів і природних об'єктів, розподіл правоспроможностей між суб'єктами (володіння, розпорядження, використання, право на дохід) впливає на основні пропорції розподілу і перерозподілу рентних доходів. Специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, виступає своєрідним інституційним регулятором розподілу і перерозподілу. Логіко-змістовна схема елементів механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти включає: мету і завдання перерозподілу, що

полягають у забезпеченні отримання ренти (доходу) відповідними суб'єктами; суб'єкти – учасники процесу перерозподілу, які забезпечують функціонування механізму; об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки між суб'єктами, які визначають розподіл і перерозподіл; інструменти, методи та важелі, які активно впливають на перерозподіл та зв'язки суб'єктів.

Становлення державної регуляторної політики щодо забезпечення регуляторного впливу на розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти відбувалося в період з 1991 до 2016 рр. у шість етапів та супроводжувалося формуванням системи та механізму такого розподілу і перерозподілу. Підставою для виокремлення етапів стали відповідні зміни законодавства, що визначали трансформацію регуляторного впливу держави. Нині регуляторне забезпечення в національній економіці представлено сукупністю законодавчих та нормативних актів, які стосуються специфікації прав власності на природні ресурси, умов їх використання і користування ними, системи інструментів, методів, важелів регулювання.

Аналіз природно-ресурсної ренти в економіці України потрібно здійснювати на основі сукупності індикаторів рентних доходів і рентних платежів: показників виробництва та доходу, рентабельності діяльності підприємств за видами економічної діяльності (відповідно до секцій КВЕД); доходів і витрат Зведеного бюджету України, державного та місцевих бюджетів, у тому числі доходів від рентної плати. Це дозволяє виявити рентну складову в доходах і прибутках окремих галузей, проаналізувати динаміку рентних доходів і рентної плати в національній економіці, їх розподіл між державним та місцевими бюджетами. За період з 1999 р. до 2016 р. доходи Зведеного бюджету України, що зумовлені платністю використання природних ресурсів, у перерахунку на долари США за середньорічним курсом НБУ, зросли: рентна плата – у 5,17 разу; плата за землю – у 3,46 разу. За підсумками 2016 р. сума цих доходів складає 70 210,97 млн. грн., що становить 8,97% всіх доходів бюджету та 2,95% у співставленні з ВВП.

Цільовими орієнтирами вдосконалення концептуальних засад регуляторного забезпечення перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці є: обґрунтування напрямів регулювання перерозподілу, стратегії розподілу і перерозподілу з урахуванням стратегічних видів природних ресурсів;

вдосконалення системи інструментів, методів та важелів розподілу та перерозподілу за відповідними напрямками державної економічної політики, зокрема бюджетної та податкової; формування і розвиток інститутів та інституційного середовища, що забезпечують ефективне вилучення, розподіл і перерозподіл ренти; забезпечення розробки та реалізації дієвих методів контролю і аналізу ефективності розподілу, перерозподілу і цільового використання ренти. Сукупність запропонованих заходів, реалізація яких спрямована на вдосконалення державного регуляторного впливу на перерозподіл ренти, включає: 1) науково-методичне обґрунтування регуляторного впливу; 2) організаційно-економічне забезпечення регулювання; 3) удосконалення інституційно-правових засад регулювання.

Ефективним інструментом акумулювання природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою її перерозподілу та подальшого цільового використання є національні рентні фонди, що у світовій практиці відомі як суверенні фонди добробуту. В Україні назріла необхідність та є усі можливості створення національного фонду акумулювання та цільового використання природно-ресурсної ренти. Ефективне формування та функціонування фонду вимагає чіткого визначення мети його створення, напрямів цільового використання коштів, джерел формування активів, структури фонду, специфіки та етапів реалізації дивідендної програми, підпорядкування його діяльності меті суспільного добробуту, забезпечення можливості громадського контролю за роботою фонду, доступності інформації про результати його функціонування та високого ступеня прозорості управління коштами фондів.

Враховуючи поточну соціально-економічну ситуацію в країні, тенденції останніх років і прогнозовані перспективи розвитку національної економіки в найближчі роки, а також тенденції динаміки макропоказників економічного і соціального розвитку країни (ВВП і рентних доходів Зведеного бюджету), основні прогнозні параметри національного рентного фонду вже в 2019 році можуть становити: показник загального обсягу накопичення коштів – 168,6 млрд. грн.; показник накопичених коштів фонду з розрахунку на одну особу постійного населення – 3219,0 грн.

Додаток А

Таблиця А1

Визначення ренти і природно-ресурсної ренти, її форм та видів у сучасній економічній літературі

Автор	Визначення
1	2
Рента	
Гуровська Т. [20, с. 5, 7]	Рента є надлишковим доходом і тому виступає як частина економічного ефекту від використання економічних ресурсів суспільства. Економічна природа надлишкового доходу різна залежно від рентабельних факторів.
Даниленко Л. [13, с. 9]	Рента є відтворювальною категорією, що виявляється на всіх рівнях господарської діяльності – від мікрорівня до світової економіки, проте, у сучасній економіці основне її джерело й виникнення нових видів рентабельних доходів слід пов'язувати не стільки з виробництвом благ, скільки зі сферою їх обміну та споживання.
Волконський В., Кузовкин А., Мудрецов А. [21, с. 63]	Рентний дохід – це перевищення загальним первинним доходом його нормативного значення або різниці між фактичним первинним доходом галузей природокористування від використання трудових, капітальних та інших ресурсів, крім природних, і «нормативним» доходом.
Кузик Б., Агеев А. [22, с. 20, 23]	Рента – це економічний ефект, одержуваний завдяки використанню природного ресурсу за одиницю часу, зазвичай за рік (у разі непоновлюваного ресурсу говорять і про інтегральну ренту, тобто ренту за весь період її експлуатації).
Львов Д. [23, с. 26, 88, 112]	Рента – дохід від використання землі, території країни, її природних ресурсів, магістральних трубопроводів, засобів сполучення (транспорт і сучасні засоби зв'язку), монопольного становища виробників важливих видів продукції, що користуються підвищеним попитом на ринку.
Макконнелл К., Брю С. [24, с. 176]	Рента – це плата за користування ресурсами (землею, майном, працею, майном, обладнанням тощо), кількість яких (їхні запаси) суворо обмежені.
Мещеров В. [25, с. 9]	Рента є формою реалізації монополії власності на рентний ресурс, у зв'язку з чим у всіх видах і формах вона виступає надлишком над дійсною вартістю.
Михасюк І., Косович Б. [26, с. 138]	Рента як економічне явище – це постійно отримувана частка доходу з капіталу, майна чи землі, що не залежить від підприємницької діяльності власника. Земельна рента є однією з форм розподілу створеного національного доходу.
Чернявський С., Моргунов Є. [27, с. 4]	Будь-який дохід, чи-то відсоток на капітал, прибуток, чи то навіть частина заробітної плати, у сучасному розумінні вчених-економістів вважається рентним, якщо їх рівень значно перевищує, відповідно, поточну норму відсотка, нормальний прибуток або середню заробітну плату.

Продовж. табл. А1

1	2
Кацуба А. [28, с. 9]	Рента – це різновид доходу, отриманий у результаті дійсних практик людини щодо продуктивного освоєння матеріально-фізичних властивостей природи (земельна рента, гірнича рента і тощо).
Самуэльсон П., Нордхаус В. [29, с. 285]	Рента є платою за використання факторів виробництва, пропозиція яких фіксована. Якщо в XIX ст. поняття «рента» трактувалось... як дохід, отриманий від використання землі, то нині це поняття поширюється на дохід, що сплачується з будь-якого фактору, пропозиція якого фіксована, тобто абсолютно нееластична за ціною.
Трісеєва Л. [30, с. 102]	Рента – це та частина доходу, яка не зароблена працею людей, а надана природою, це певний елемент загального надбання суспільства, що не може включатися в прибуток.
Яковець Ю. [2, с. 8-9, 14]	Рента є формою вираження надприбутку (додаatkового продукту), отриманого в результаті експлуатації обмежених різноякісних ресурсів.
Природно-ресурсна рента	
Виноградова А., Климова Е. [31, с. 98]	Природна рента – надприбуток, який створюється в галузях, де ресурс вичерпний, невідновлюваний, а конкурентна боротьба жорстко обмежена.
Волинська Н., Єжов С. [32, с. 5]	Ресурсна рента – додатковий дохід, що перевищує «нормальну» прибутковість інвестицій; обчислюється як різниця між виручкою і витратами з урахуванням нормального прибутку.
Гражевська А. [6, с. 52]	Природно-ресурсна рента – надлишковий (додатковий) дохід, отриманий в процесі використання різноякісних і обмежених природних ресурсів (земельна, гірнича, водна, лісова, рекреаційно-туристична, екологічна та інші ренти). Цей дохід має постійний характер і виникає в первинному секторі економіки в процесі видобутку чи використання обмежених невідтворюваних або важковідтворюваних диференційованих природних ресурсів.
Данилишин Б. [18, с. 214]	Природо-ресурсна рента – категорія рентного доходу, який виникає в результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва, обмежених кількісно, і які характеризуються вичерпністю чи відновлюваністю, чи різноякісними параметрами (властивостями).
Данилов-Данил'ян В. [33]	Природна (природно-ресурсна) рента – частина прибутку, обумовлена використанням природного ресурсу в процесі виробництва.
Дмитрієв А. [34, с. 24]	Природна рента – загальногромадянський вид доходу, отриманий на основі прав власності (володіння, розпорядження, використання) на певні природні ресурси, обумовлений їх природними властивостями, не пов'язаний з вкладенням праці та капіталу в даний природний об'єкт, що не виключається и не зникає у часі.

1	2
Куликов А. [35, с. 264]	Під природною рентою розуміється диференціальна частина повної ренти природокористування, що має переважно природний характер виникнення. Це частина незаробленого «надприбутку», що підлягає вилученню з податками в державний бюджет.
Олександров М. [36] Педько С. [37]	Природна рента – економічна категорія, що виражає надприбуток, отриманий від експлуатації природних ресурсів. Природно-ресурсна рента – додатковий (рентний) дохід, що виникає в результаті господарського використання в суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва; яка у методологічному аспекті є ціною, що сплачується за використання ресурсів, кількість яких обмежена та які характеризуються вичерпністю чи відновлюваністю. Ця ціна відображає економічні відносини, що складаються між власником природних ресурсів, передусім державою, і суб'єктами їх господарського освоєння.
Разовський Ю. [38, с. 173]	Природна рента – блага створені природою і споживані людиною. Природна рента включає - земельну, гірничу, водну, лісову тощо.
Шапар А. [39, с. 40]	У грошовому вираженні природна рента набуває форми громадянських дивідендів (громадянської ренти). Природно-ресурсна рента – різниця між ціною, за якою природний ресурс продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.
Форми та види природно-ресурсної ренти (рентних доходів, що зумовлені залученням до господарської діяльності та використанням природних ресурсів)	
Мочерний С., Устенко О., Фомішин С. [40, с. 418-419]	Розрізняють три основні форми земельної ренти: диференціальну, абсолютну та монополю. У свою чергу диференціальна рента поділяється на диференціальну ренту І і ІІ. Причиною виникнення диференціальної ренти І є обмеженість земель кращої та середньої якості, що змушує залучати до сільськогосподарського обороту гірші за якістю ділянки землі. Диференціальна рента ІІ утворюється внаслідок інтенсивного ведення господарства, тобто використання кращих сільськогосподарських машин, насіння, поліпшення культури землеробства і тваринництва, за рахунок додаткових капіталовкладень. Абсолютна рента – форма земельної ренти, яку оплачують власникові за будь-яку ділянку землі незалежно від її родючості і розташування. Аналогічні форми ренти в добувній промисловості.
Ткаченко Н., Ткаченко І. [41, с. 321, 324]	Диференціальна рента, як економічна категорія, виражає відносини, що виникають між власником і підприємцем-орендарем з приводу розподілу доходів, створених у процесі виробничого природокористування з урахуванням відмінностей природно-компонентного складу окремих ділянок.

Продовж. табл. А1

1	2
Жикаляк Н. [42, с. 182-183]	Гірничка рента являє собою частину економічного прибутку від передачі прав власності (прав на використання) ділянки землі і надр для цілей розвідки і видобутку корисних копалин або від реалізації продукції гірничої компанії, яка обумовлена факторами, які в основному не залежать від рішень і дій конкретних господарюючих суб'єктів.
Сотніков В. [43, с. 5]	Під гірничою рентою розуміються економічні відносини з приводу отримання доходу від господарського, комерційного або іншого використання надр, вилучення запасів корисних копалин.
Міщенко В. [44, с. 28-29]	Монопольна гірничка рента одержується з тих ділянок, де видобуваються рідкісні корисні копалини, які продаються за монопольними цінами, що визначаються лише платіжною здатністю споживачів.
Кирилюк І. [45, с. 7]	Земельна рента – частина доходів, що генерується у процесі сільськогосподарського виробництва, і попиту на продукцію цієї галузі. Породжується, по-перше, диференціацією індивідуальних і граничних витрат на виробництво продукції (у тій частині, в якій така диференціація не зумовлена відмінностями зусиль і витрат на формування виробничого потенціалу), по-друге, надлишком суспільної оцінки цінності граничного продукту галузі над граничними витратами на його виробництво.
Тумаланов Н. [46, с. 16]	Земельна рента – частина річного матеріального (натурального) продукту землі понад ту, яка відшкодовує витрачену живу і уречевлену працю.
Наврозова Ю. [47]	Водна рента є певним видом надприбутку, який залежить від природних властивостей води, що отримує суб'єкт господарювання завдяки експлуатації обмежених різноякісних водних ресурсів. Розрізняють три основні форми водної ренти: абсолютну, диференційну та монопольну.
Врублевська О. [48, с. 13]	Лісова рента - частина доданої у процесі природокористування вартості, на яку претендує власник лісу, властивості якого залучаються разом з іншими факторами виробництва. Лісова рента існує у формі диференційної ренти І роду (за якістю й місцезнаходженням) та диференційної ренти ІІ роду, що відображає ефективність додаткових витрат на відтворення, охорону та експлуатацію лісових ресурсів.
Разовський Ю. [38, с. 173]	Громадянська природна рента – це дохід від здачі в оренду природних ресурсів. Реалізується в грошовій формі в процесі сільськогосподарського, промислового, комерційного або іншого використання природних ресурсів (земля, надра, ліси, вода, флора і фауна, повітряний простір, сукупність екологічних характеристик середовища проживання людини, кліматичні умови, сонячне світло та тощо). Формується в результаті використання природних ресурсів, власником яких є народ країни, на території якої розташовані такі природні ресурси. Концентруючись у спеціальних фондах, вона виплачується громадянам у натуральній або грошовій формі цивільних дивідендів.

1	2
Разовський Ю., Сухіна О., Горенкова О. [49, с. 226-227]	Екологічна рента – це дохід, що виникає як різниця фактичних витрат на підтримання стану забрудненого навколишнього природного середовища і тими витратами, які б її відновили до початкового природного натурального стану.
Яковець Ю. [2, с. 80-81, 107, 170]	Світова природна рента – це додатковий продукт (дохід), який отримують і привласнюють локальні цивілізації, країни та ТНК, що використовують порівняно більш сприятливі природні ресурси: родючі землі, джерела їх зрощення, мінеральні або лісові ресурси, а також знаходяться в кращих кліматичних умовах, на перетині торгових шляхів. Екологічна рента це надприбуток, який виникає в природоосподарській або природоексплуатуючій сферах у результаті застосування ефективнішої (як порівняти з переважаючими) техніки і технології, засобів організації виробництва. Екологічна антирента – «незаконнонароджений» надприбуток, що отримується підприємствами внаслідок хижацького використання природних ресурсів та наднормативних викидів у навколишнє середовище.

Джерело: авторська розробка

**Класифікація видів ренти Ю. Разовського (доповнена
С. Булатом, Е. Савельєвою, Ю. Макаркиним, В. Хадарцевим,
1995-2010 рр.)**

Тип, клас, вид (різновид ренти)	
Громадський (природний) тип	Земельний: сільськогосподарський (абсолютна і диференціальна); транспортний (абсолютна); територіальний (абсолютна і диференціальна)
	Гірничий: гірничий будівельний (об'ємна абсолютна), гірничий видобувний (потонна абсолютна і гірнича диференціальна: рудна, нерудна, вугільна, торф'яна, сланцева); горнохімічний (сировинна абсолютна і диференціальна: апатитова, фосфоритна, соляна; хімічна: розсільно-хімічна, вилуговувальна); свердловинний нафтогазовий (нафтова абсолютна і диференціальна; газова абсолютна і диференціальна; свердловинна надглибока; попутногазова диференціальна)
	Водний: гідроенергетичний (абсолютна); гідротранспортний (абсолютна); водоспоживчий (абсолютна і диференціальна); глибоководний (океанічна, озерна)
	Лісовий: лісовий (абсолютна і диференціальна)
	Промисловий: промисловий (риболовна, полювального господарча); збиральницький (грибна, ягідна, трав'яна)
	Аеротранспортний (аеротранспортна абсолютна)
	Екологічний (екологічна диференціальна)
	Космічний: сонячний (світова, тепла); місячний (місячна абсолютна і диференціальна); марсіанський; метеоритний; орбітальний
	Енергетичний: атомний, ядерний, паливний (термоядерна, вуглеводнева, вибухова, біопаливна); термальний, припливний, вітровий
	Частотний: комунікаційний (телевізійна, радіочастотна, телефонна мобільна та телефонна супутникова)
Техногенний	Електромагнітний (електромагнітна)
	Захоронено-відходний: поверхневий, підземний, спецмогильний відходний (твердопобутова, рідинно-хімічна відходна, ядерно-, промислово- і будівельно-відходна)
	Переробно-відходний: металургійно-шлаковий, металево-брухтовий (кольоровометвідходна, чорнометвідходна)
Економічний тип	Утилізаційний: збиральницький (паперова, склотарна, пластикова)
	Монопольний: державно- і приватно-монопольний (промислово-, торговельно-монопольна та ін.)
	Олігопольний: картельний (промислово-, торговельно-олігопольна, у сфері послуг)
	Монопсонний: державно-, приватно-монопсонний (промислово-, торговельно-монопсонна)
	Виробничий (виробнича)
	Торговельний (посередницька, дилерська, спекулятивна)
	Фінансовий (банківська, трастова, акціонерна, валютно-курсова)
	Майновий: орендно-лізинговий (орендна, лізингова)
	Дарчий: спадково-дарчий (спадкова, дарча, скарбна)
	Експортно-імпортний (експортна, імпортна)
Інтелектуальний: творчий (живописна, поетична, музикальна, художня); науково-технічний (винахідницька, науково-фундаментальна, науково-прикладна); інноваційний (інноваційна товарна, інноваційна у сфері послуг); рекламний (рекламна творча, рекламна посередницька)	

Джерело: розроблено на основі [50, с. 24-26]

Класифікація видів ренти Ю. Яковця (світової ренти, антиренти, квазіренти, 2003 р.)

Види, різновиди та джерела світової ренти, антиренти і квазіренти	
1	2
Природна рента	Сільськогосподарська (земельна) рента (за видами сільськогосподарської продукції). Джерело: відмінності родючості та місця розташування земель країн-експортерів сільськогосподарської продукції
	Гірнична, нафтогазова, гірничорудна, гірничохімічна. Джерело: відмінності масштабів, якості, місця розташування родовищ корисних копалин країн-експортерів мінеральної сировини і палива
	Лісова. Джерело: відмінності якості, місця розташування лісових ресурсів країн-експортерів лісопродуктів
	Рибна. Джерело: відмінності в запасах і якості риби у прибережній зоні і внутрішніх водоймах країн-експортерів рибопродуктів і риби
	Транспортна. Джерело: відмінності в місцерозташуванні і транспортних витратах країн-експортерів та імпортерів відносно країн, що визначають нормальний рівень транспортних витрат
	Туристична. Джерело: наявність сприятливих природно-кліматичних та історико-культурних умов, привабливих для іноземних туристів
Екологічна рента, антирента	Екологічна рента (атмосферна, водна, радіаційна та ін.). Джерело: використання країнами та ТНК ефективних екологічних технологій, що зменшують забруднення довкілля і приносять надприбутки
	Екологічна антирента (земельна, гірнична, лісова, водна, атмосферна, радіаційна та ін.). Джерело: хижацьке використання ТНК і країнами природних ресурсів, невиконання екологічних заходів заради одержання надприбутків
Світова квазірента	Технологічна квазірента (інформаційна, біотехнологічна, військово-технічна та ін.). Джерело: використанні країнами-експортерами та ТНК ефективніших технологій, що приносять надприбутки
	Інтелектуальна квазірента (від продажу патентів на ліцензії, використання авторських прав). Джерело: надприбуток, що одержують власники патентів та авторських свідоцтв на світовому ринку
	Організаційно-господарська та управлінська квазірента. Джерело: надприбуток, що одержують країни, які використовують ефективніші методи організації і кооперації виробництва, управління експортними виробництвами
	Фінансово-кредитна і валютна квазірента. Джерело: надприбуток, що одержують ТНК, країни та міжнародні фінансові організації від експорту капіталу, проведення кредитних і валютних операцій, міжнародного страхування

Джерело: розроблено на основі [2, с. 18]

Додаток Б

Таблиця Б1

Система рентних платежів у економіці України в період 1991-2017 рр.

№ з/п	Назва платежів	Назва законодавчого акту	Дата, номер
1	2	3	4
1	Плата за використання природних ресурсів; плата за землю (земельний податок, орендна плата); лісовий дохід; екологічний податок	Закон УРСР «Про систему оподаткування»	25.06.1991, 1251-XII
2	Плата за землю	Закон України «Про плату за землю»	03.07.1992, 2535-XII
3	Плата за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним транспортом через територію України	Постанова Кабінету Міністрів України «Про плату за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним транспортом через територію України»	06.12.1993, 992
4	Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	Лісовий кодекс України	21.01.1994, 3852-XII
5	Плата за користування надрами (в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони): платежі за користування надрами; відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір за видачу спеціальних дозволів (ліцензій)	Кодекс України «Про надра»	27.07.1994, 132/94-ВР
6	Рентна плата за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні	Указ Президента України «Про встановлення рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні»	21.12.1994, 785/94
7	Плата за спеціальне водокористування	Водний кодекс України	06.06.1995, 213/95-ВР
8	Орендна плата за землю	Закон України «Про оренду землі»	06.10.1998, 161-XIV
9	Збір за використання радіочастотним ресурсом	Закон України «Про радіочастотний ресурс України»	01.06.2000, 177-III

1	2	3	4
10	Збори за спеціальне водокористування (збір за використання води водних об'єктів та за скидання забруднюючих речовин)	Закон України «Про внесення змін до Водного кодексу України»	21.09.2000, 1990-III
11	Плата за землю	Земельний кодекс України	25.10.2001, 2768-III
12	Рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат	Закон України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат» (не набув чинності)	05.02.2004, 1456-IV
13	Збір за використання лісових ресурсів	Закон України «Про внесення змін до Лісового кодексу України»	08.02.2006, 3404-IV
14	Плата за користування надрами (об'єднання з відрахуваннями за геологорозвідувальні роботи): плата за користування надрами для видобування корисних копалин; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України; РП за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; збір за спеціальне використання води; збір за користування радіочастотним ресурсом України; плата за землю	Податковий кодекс України	02.12.2010, 2755-VI
15	РП за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні – виключено з 01.01.2013 (об'єднання з платою за користування надрами)	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм»	24.05.2012, 4834
16	Рентна плата: РП за користування надрами для видобування корисних копалин; РП за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку; РП за спеціальне використання лісових ресурсів; РП за спеціальне використання води; РП за користування радіочастотним ресурсом України. Податок на майно (у тому числі плата за землю)	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»	28.12.2014, 71-VIII

Закінчення табл. Б1

1	2	3	4
17	РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку; РП за користування надрами для видобування корисних копалин (доповнено - за бурштин)	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році»	24.12.2015, 909-VIII

Джерело: авторська розробка

Таблиця Б2

Світова практика застосування інструментів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти (на прикладі галузей нафто- та газовидобутку)

Інструменти	Сутність і призначення	Переваги	Обмеження та недоліки	Світова практика застосування
1	2	3	4	5
Бонус	разовий платіж фіксованого розміру, який не залежить від видобутку; сплачується державі користувачем надр до початку експлуатації родовища за право доступу до визначеної ділянки надр; оплата здійснюється під час: підписання контракту на надання надр у користування або видачі ліцензії (бонус підписання), оголошення відкриття економічно ефективних запасів корисних копалин (бонус комерційного відкриття), початку видобутку і досягненні певного рівня видобутку; розміри можуть визначатися за результатами конкурсів, аукціонів, тендерів і повинні забезпечувати доступність участі зацікавлених фірм у конкурсі; як платежі, що не прив'язані до прибутку, регресивні для виробників (чим нижче прибутковість проекту, тим відносно вищий рівень цих платежів)	достовірна оцінка та можливість капіталізації витрат; менший ступінь прив'язки платежів до валового доходу компанії сприяє більшій гнучкості податкової системи	не забезпечують значних фінансових доходів державі; аукціони без конкуренції призводять до недоотримання державою доходів; рівень бонусу	США, Норвегія, Індонезія, Казахстан, Нігерія
Ренталс	регулярний платіж (який не залежить від видобутку) за використання певної території з метою пошуку, розвідки та видобутку (різновид орендної плати та аналог бонусу, що сплачується за право доступу до родовища); стягується, як правило, на стадії видобутку з надкористувачів; базою оподаткування є надана в користування площа ділянки надр; ставки встановлюються законодавчо, диференціюються залежно від стадії користування надрами та місяця проведення робіт (суша або шельф), можуть змінюватись через деякий час	можливість поступової сплати платежу; регулярні надходження до бюджету	ризик дострокового припинення виплат, застосовується переважно в країнах з високорозвинутим фондовим ринком	США (741-1235 дол. за 1 км ²), Велика Британія (за прогресивною шкалою з 1 км ²), Норвегія

Продовж. табл. Б2

1	2	3	4	5
Роялті	<p>гарантований мінімальний платіж за право розробки ділянки надр, сплачуваний протягом усього періоду експлуатації родовища; платіж власнику природних ресурсів за їх використання, за користування надрами для видобування корисних копалин; відноситься до податків на випуск і визначається (призначається) як частка випуску або відсоток від вартості виробленої сировини, тобто його можна розглядати як плату за видобуті корисні копалини; у світовій практиці використовувалися ставки у відсотках до обсягу видобутої мінеральної сировини або 1/6 – 1/8, в останні десятиріччя – залежно від рівня видобутку, терміну розробки, економічних факторів (наприклад, ціни нафти), якості ресурсу, продуктивності свердловин і ін.);</p> <p>як платежі, що не прив'язані до прибутку, регресивні для виробників (чим нижче прибутковість проекту, тим відносно вищий рівень цих платежів);</p> <p>ряд країн повністю виключили або зменшили значення роялті на користь оподаткування отриманого прибутку</p>	<p>забезпечення стабільних доходів за весь термін експлуатації родовища; стабільне вилучення частки доходу на користь держави; простота адміністрування й низькі витрати на збір; сприяє гнучкості податкової системи</p>	<p>потреба в адаптації під конкретний вид корисних копалин; практично нечутливий до змін цін і рівнів прибутку; можуть перешкоджати інвестиціям у менш ефективні родовища</p>	<p>США (1/8-1/6 видобутку), Канада (8-16%), Австралія (4-8,5%), Велика Британія (12,5%), Норвегія (8-16%), Єгипет (10%), Нігерія, Казахстан (7-20%)</p>
Рентний (ресурсно-рентний) податок (рентна плата)	<p>обов'язковий платіж у розмірі надлишкового доходу, сплачуваний у разі наявності прибутку від експлуатації родовища; стягуються після досягнення моменту економічної окупності інвестицій;</p> <p>база оподаткування – чистий накопичений дохід інвестора з певним дисконтом;</p> <p>використовуючи податок, держава не тільки отримує «адекватну» частку ресурсної ренти, але і створює сприятливі умови для інвестицій;</p> <p>у системі оподаткування видобутку мінеральних ресурсів є найкращою формою, що здатна автоматично реагувати на широкий діапазон одержуваних результатів, однак значення має здатність держави ефективно адмініструвати його застосування</p>	<p>стабільне вилучення частини рентного доходу на користь держави; більшою мірою узгоджуються з цілями держави, ніж з завданнями інвесторів</p>	<p>необхідність диференціації та адаптації під конкретний вид корисних копалин та умови видобутку</p>	<p>США (35%), Канада, Австралія (36%), Велика Британія (30%), Норвегія (28%), Єгипет (40-55%), Казахстан (10-60%)</p>

Продовж. табл. Б2

1	2	3	4	5
Податок на видобуток корисних копалин	альтернативний рентний платі обов'язковий платіж	стабільне вилучення частини рентного доходу на користь держави	необхідність диференціації та адаптації для конкретного виду ресурсу та умови видобутку	Росія (єдиний податок на видобуток) – 6-16%
Податок на випадковий прибуток	виникають при перевищенні ціни ресурсу (переважно нафта або газ) базової ціни; податок акційного типу, певна частка якого стягується на користь держави в період надвисоких цін (наприклад, на нафту та газ)	США, Австралія (40%); Норвегія (50%), Казахстан (0-30%).
Податок на надприбуток	база оподаткування – прибуток, що перевищує «нормальний» рівень рентабельності (свого часу в США – понад 8% на вкладений капітал)	
Додатковий податок на прибуток	на додачу до загальногосподарського податку на прибуток; база оподаткування – звичайний податок на прибуток; іноді застосовується підвищена ставка податку на прибуток, корпоративний податок на прибуток «поглинається» спеціальним додатковим податком на прибуток	Велика Британія (від видобутку нафти та газу) – 10%
Експортне мито (вивізне мито)	обов'язковий платіж за право продажу видобутої сировини на зарубіжних ринках за вищою ціною, як порівняти з ціною, що склалася на внутрішньому ринку; сплачують підприємства, які безпосередньо пов'язані з експортом-імпортом продукції (природних ресурсів і сировини); рідко застосовуються розвиненими країнами, через те, що відіграють переважно не фіскальну, а регулюючу роль	обмеження експорту корисних копалин, вагоме джерело надходжень до бюджету, простота адміністрування	обмежує пропозицію корисних копалин, підвищує кінцеву ціну споживання; негативно впливає на торговельний баланс країни, конкурентоздатність національних підприємств	Казахстан (рентний податок на експорт) – 2-32%

Закінчення табл. Б2

1	2	3	4	5
Акциз	обов'язковий платіж тимчасового характеру; є платою за надмірне споживання ресурсу чи його спеціальне використання	додаткове джерело податкових надходжень	обмежує попит корисних копалин, підвищує кінцеву ціну споживання	Австралія (використовує «нафтовий акциз») – 0-55%
Платежі за угодою про розподіл продукції	обов'язкові платежі, що отримуються в рамках окремих угод як альтернатива загальним рентним податкам для вилучення надприбутку	гнучкий інструмент, спрямований на збалансування інтересів як держави, так і надрокористувачів	індивідуальний характер застосування	

Джерело: розроблено на основі [65, с.22-23; 66, с. 6-9; 67, с. 114-120; 68-71]

Особливості поєднання специфікації прав власності на природні ресурси і застосування інструментів та методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти: світова практика

Країна	Особливості застосування інструментарію
1	2
США	<p>Власник ділянки землі є і власником надр. Характерна децентралізація – вилучення основної частини природної ренти і її використання здійснюється на рівні окремих штатів, а не на загальнодержавному рівні. Особливістю регулювання є фіксований роялті для континентальних родовищ – 1/8, а для шельфових – 1/6 виручки від видобутих ресурсів. Орендна плата визначається вартістю запасів корисних копалин. При проведенні торгів стягується бонус. Ренталс встановлений у розмірі 741 дол. за 1 км² впродовж перших п'яти років і 1235 дол. за км² після п'яти років. Податок на прибуток (35%) стягується з розробників надр (нафти і газу) [71]. Окремі штати можуть встановлювати свій податок на прибуток. Законодавство країни сприяє раціональному використанню надр та зростанню віддачі шляхом надання знижок на виснаження надр, умови видобутку, місце розташування ділянки і т.д. У штаті Аляска: 57,5% доходів від видобутку відраховується державі (33,7% – до бюджету штату і 23,8% – до бюджету уряду) [83, с. 56].</p>
Канада	<p>Право розробки надр надано національним і міжнародним компаніям. В енергетичній та добувній галузі відсутні державні компанії, видобуток ресурсів повністю знаходиться в приватних руках. Надання надр у користування засноване на ліцензійній системі, права власності власників ліцензій гарантовані і процес їх отримання прозорий і простий. Ставки роялті відносно невисокі (наприклад, у нафтовидобувній галузі від 8 до 16% вартості видобутої сирової нафти). Основний податок видобутку мінеральних ресурсів є не податок з виручки, а податок на прибуток підприємств, що в плані податкового навантаження значно нижче, ніж в інших країнах. Провінції мають великі повноваження законотворчості, в їхньому віданні перебуває близько 80% всіх мінерально-сировинних ресурсів, що забезпечує відсутність додаткових вимог до надрокористувачів у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку території. Країна – один з лідерів у світі з видобутку сланцевої нафти [69, с. 63-64; 78].</p>
Австралія	<p>Особливості збігаються з канадською моделлю. Політика лібералізації системи видачі ліцензій і дозволів на видобуток корисних копалин, що проводиться урядом країни, різко збільшила приплив інвестицій та активізувала інновації. Ефективність регулювання розподілу і перерозподілу також пов'язана з політикою зниження податків і гнучкою системою регулювання ринку праці. Основні податки: податок на ресурсну ренту, акциз на нафту – 0-55%, роялті – 4-8,5% і, крім цього, податок на прибуток у розмірі 36% [69, с. 60-62; 81, с. 164-166].</p>

1	2
Велика Британія	Використовує ліцензійну систему, співпрацюючи з технічно і фінансово привабливими суб'єктами. При невиконанні програми співпраці ліцензія анулюється. Податок на доходи від видобутку нафти і газу становить 10%, на прибуток корпорацій – 30%. Використовується також спеціальний податок. На початковому етапі освоєння родовища спеціальним податком не обкладається частина прибутку на рівні 15% рентабельності. Роялті може стягуватися не тільки в грошовому виразі, але і в натуральній формі. Високий ступінь участі держави в нафтогазовому секторі [81, с. 162-163].
Норвегія	Ліцензійна система базується на прямій фінансовій участі держави. Особливістю є жорсткий протекціонізм. Держава контролює близько 60% видобутку нафти і газу через національні компанії і приблизно таку ж частку запасів вуглеводнів [69, с. 66]. Операційні витрати та інвестиційна діяльність держави відповідають процентній частці в проектах. Ліцензії виділяються державою, як правило, консорціумам компанії і визначаються їх частки в проектах. Для контролю виконання умов ліцензії призначається компанія-оператор. Рентні податкові платежі представлені спеціальним галузевим податком на прибуток (50%), і загальним податком на прибуток (28%). Для цих податків передбачені знижки. Ставка спеціального податку – 30%. Використання цього податку запобігає скороченню податкової бази, бо не дозволяє компаніям направляти прибуток від видобутку нафти на покриття збитків від інших видів діяльності. Важливе місце в системі платежів займають ренталс (не змінюється протягом перших 6 років, потім збільшується), роялті (8-16% в залежності від обсягу видобутку). Це стимулює розробку невеликих родовищ з глибоким заляганням нафти [81, с.157-161].
Нідерланди	Переважно використовується договірна система. Укладання угод про співпрацю сприяє незалежності держави від приватних компаній. Згідно із законодавством частка державної участі повинна становити не менше ніж 50%, створюються пріоритетні умови для національного капіталу [78]. З метою залучення іноземних інвестицій організовані та діють спільні підприємства. Усі доходи і платежі за розвідку надр і видобуток корисних копалин у повному обсязі надходять до державного бюджету.
Єгипет	Регулювання засноване на УРП. Угоди укладаються між державною компанією EGPC (частка становить 50%) і зарубіжними компаніями (контракторами) не більше ніж на 35 років. Стосовно кожної угоди приймається спеціальний закон. Компанія-надрокористувач несе всі ризики щодо геологорозвідки. При виявленні рентабельних запасів нафти контрактору компенсується сума інвестицій, і родовище надається в оренду терміном на 20-30 років. Угода автоматично розривається, якщо запасів для комерційної розробки не виявлено. Потім створюється операційна компанія (приватна), учасниками якої в рівних частках є держава і приватний капітал. Використання роялті має свої особливості. Державна нафтова компанія 10% видобутої нафти в натуральній або грошовій формі виплачує уряду. Контрактор сплачує податок на прибуток корпорації у розмірі 40,55%. Розділ нафти здійснюється в залежності від величини спеціального коефіцієнта, що розраховується відношенням накопичених доходів надрокористувача до суми його інвестицій [79, с.114-115].

І	<p>2</p> <p>Співпраця між державою та іноземними компаніями заснована на УРП. Забезпечення країни нафтопродуктами законодавчо закріплена за державною нафтогазовою компанією Pertamina, яка керує всіма спільними підприємствами нафтової галузі країни. Контрактори сплачують бонус і податок на прибуток. Розподіл чистого прибутку від видобутку: нафта – 85 (частка держави) і 15 (частка контрактора), газу – 70 і 30. Дохід держави виплачується як у натуральній, так і в грошовій формі. Для розробки родовища Pertamina може найняти підрядника. Держава компенсує попередні витрати або оплачує перші три роки роботи, потім уряд і підрядник ділять витрати та прибутки 50/50 [79, с.114-116]. Державні доходи добувного сектора збільшилися майже в п'ять разів за період 2000-2006 рр. при зниженні загальних ставок податків і ліцензійних платежів для добувних компаній з 60 до 45%. Цього результату країна досягла завдяки залученню приватних інвестицій у добувну промисловість, у результаті чого видобуток золота, олова й нікелю збільшився на 50% за останні десять років [69, с.41].</p> <p>На думку експертів, малайзійська «Petronas» – найефективніша з усіх національних нафтових компаній. Регулювання засноване на об'єднанні державних і приватних компаній за допомогою угод про розподіл продукції та гарантії недоторканності. Частка держави у видобутку нафти і газу становить 60%, а міжнародних і національних нафтових компаній – 40%. Частка «Petronas» від виручки продукції територій, що розробляються спільно з іноземними партнерами, становить 15-25%. Зарубіжні проекти «Petronas» досягли 36% її сукупного видобутку вуглеводнів і дозволили державі вирішити проблему падіння видобутку на родовищах, що виснажуються [69, с.64-66].</p>
Малайзія	<p>Застосовуються два типи угод між іноземними інвесторами та національною нафтовою компанією (NNPC): спільні операційні угоди і УРП. За першим типом: витрати розподіляються між партнерами відповідно до їх акціонерних часток; податок на нафтові доходи і роялті сплачують партнери, податок на прибуток корпорації видобувна компанія не платить; оператором спільного підприємства призначається один з партнерів; держава сплачує видобувним компаніям бонус у грошовій формі, якщо відкриті запаси протягом року перевищать обсяг видобутку компанії; частка NNPC в спільних підприємствах становить 55-60%. [71]. УРП: використовується у важкодоступних районах країни; термін дії – 30 років, розвідувальний період – 10 років; контрактор несе всі витрати, пов'язані з розвідкою, а також щодо видобутку, якщо нафта виявлена; видобута нафта розподіляється на податкову (для сплати податків, роялті та концесійних платежів уряду), витратну (для відшкодування надкористувачеві капітальних інвестицій і операційних витрат), прибуткову (ділиться між державою (NNPC) і компанією, з якою укладено договір); щодо кожного проекту укладається угода й умови розподілу продукції та оподаткування [79, с. 116-118].</p>
Чилі	<p>Країна займає перше місце в світі з видобутку міді, природних нітратів, йоду і літію, друге – з видобутку молібдену, п'яте – з видобутку срібла і тринадцяте – з видобутку золота. Добувна галузь діє на основі змішаної системи власності та концесій, які дозволяють концесіонерам розробляти родовища за власною стратегією і відповідно до ринкової ситуації. Конституційний закон про добувну промисловість вважається загальносвітовим «золотим стандартом» щ захисту концесіонерів. Він трактує концесію як приватну власність і забезпечує гарантований захист від експропріації [69, с. 68-70].</p>

Закінчення табл. Б3

1	2
Саудівська Аравія	Жорсткий державний контроль. Державна компанія «Saudi Aramco» є монополістом з видобутку нафти в країні. На нафтовий сектор припадає близько 40% ВВП, доходи від продажу нафти становлять близько 90% експортних надходжень. Державний бюджет приблизно на 75% складається з надходжень від нафтової промисловості. Іноземні компанії в нафтовій галузі можуть виконувати лише сервісні контракти, газовий сектор відкритий для іноземного капіталу лише в останні роки [79, с. 118].
Кувейт	Державна власність і жорсткий державний контроль. Участь іноземного капіталу в нафтовій промисловості на основі разових контрактів обмежена будівництвом і технічним обслуговуванням об'єктів. Конституцією заборонені будь-які концесії (надання права на природні ресурси) іноземним суб'єктам. Залучення іноземних інвестицій може здійснюватися на основі операційних сервісних угод, які дозволяють уряду повністю зберігати право власності на нафтові запаси, контролювати рівень видобутку і керувати стратегією підприємств. Іноземним фірмам передбачаються премії з бареля видобутої нафти, компенсації витрат капіталу, а також винагороди за відкриття нових запасів [79, с. 119].
Азербайджан	Розподіл між державою і приватним бізнесом відбувається на основі УПР. Розподіл нафти залежить від родовищ, на яких вона видобувається. Нафта, що видобувається на старих родовищах, розділяється на «нафту місцевого ринку» (підлягає обов'язковому продажу державі за поточними внутрішніми цінами і за місцевою валютою) і «нафту світового ринку» (може бути реалізована на експорт, але в основному використовується для погашення витрат операційної компанії і розподіляється у вигляді прибутку між партнерами). Для нових родовищ подібного поділу не існує: виручка від продажу нафти використовується для покриття капітальних і експлуатаційних витрат операційної компанії; держава й учасники проекту розподіляють «прибуткову» нафту 50/50 в початковий період дії контракту і 90/10 до закінчення терміну угоди; уряд застосовує жорсткі санкції за невиконання умов контракту, аж до його припинення (період розробки – 25 років [68; 80, с. 131-134]. Останнім часом частка держави за УРП в залежності від досягнутої норми прибутку становить 45-65%, а в капіталі підприємства – 7,5-20%. За видобуток корисних копалин на шельфових родовищах, що знаходяться в секторі Каспійського моря, що належать країні, стягується промисловий податок, ставки якого встановлені у відсотках від вартості видобутих корисних копалин: 26% – для нафти, 20% – для газу, 3-10% – за іншими видами корисних копалин [66, с. 35].
Туркменістан	Застосовуються УПР. Основа оподаткування видобутку корисних копалин – спеціальний податок за користування надрами зі ставками: 10% – нафта, 22% – природний газ. Податковою базою для нафти і газу є виручка від реалізації продукції (без ПДВ), а для інших корисних копалин – прибуток від реалізації продукції понад пороговий рівень рентабельності, що впливає на зміну ставки за прогресивною шкалою. При рентабельності менш 15% і до понад 25% ставка податку становить від 0% до 50%, що відповідає функціонуванню податку за користування надрами як стандартний роялті стосовно вуглеводнів, і як податок на надприбуток – щодо інших видів корисних копалин [66, с. 35-36].

Джерело: авторська розробка

Додаток В

Таблиця В1

Перелік законодавчих актів України, що визначають державну регуляторну політику щодо розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти

№ з/п	Дата, № документа	Назва	Зміст	Статус документа
1	25.06.1991, 1264-ХІІ	Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища»	5	6
1	25.06.1991, 1264-ХІІ	Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища»	Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Р.1, ст.4. Право власності на природні ресурси Української РСР є власністю народу України, який має право на володіння, використання природними багатствами республіки. Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада Української РСР.	Чинний Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19
2	25.06.1991, 1251-ХІІ	Закон УРСР «Про систему оподаткування»	Закон визначає принципи побудови системи оподаткування в Україні, податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників. Ст.5. Загальнореспубліканські податки, збори та обов'язкові платежі: плата за природні ресурси; плата за землю; лісовий дохід; екологічний податок. Р.ІІ. Податки, збори та обов'язкові платежі Ст.15. Плата за використання природних ресурсів – сплачують всі підприємства, об'єднання і організації та громадяни, які одержали їх у встановленому порядку у володіння, користування або оренду. Нормативи, порядок визначення лімітів та плата за використання природних ресурсів встановлюються Кабінетом Міністрів Української РСР (КМ УРСР). Ст.16. Плата за землю – сплачують всі, кому земля надано у володіння, користування, в тому числі на умовах оренди. Плата за землю визначається залежно від якості та місцезнаходження земельної ділянки, виходячи з кадастрової оцінки землі, та справляється як плата за деревину та плата за інші лісові користування у лісах державного значення. Плата за деревину справляється за таксами, затверджуваними КМ УРСР. Ст.18. Екологічний податок зараховується до бюджету адміністративно-територіальної одиниці базового рівня місцевого самоврядування.	Втратив чинність з 01.01.2011 (Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI)
3	03.07.1992, 2535-ХІІ	Закон України «Про плату за землю»	Р.1. Загальні положення Ст.1. Використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку (сплачують власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі) або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Ст.3. Розмір земельного податку не залежить від результатів господарської діяльності власників землі та землекористувачів.	Втратив чинність з 01.01.2011, підстава 2755-17

Продовж. табл. В1

1	2	4	5	6
			<p>Ст.4. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди. Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, у тому числі орендар.</p> <p>Р.5. Обчислення і строки сплати земельного податку. Використання коштів від плати за землю</p> <p>Ст.19. Платежі за землю зараховуються на спеціальні бюджетні рахунки сільської, селищної, міської Ради народних депутатів, на території яких знаходяться земельні ділянки.</p> <p>(Дію ст.19 (з 01.01.1997 – ст.20) було зупинено на 2000-2005 рр. згідно із Законами № 1458-III від 17.02.2000, № 2120-III від 07.12.2000, № 2905-III від 20.12.2001, № 380-IV від 26.12.2002, № 1344-IV від 27.11.2003, № 2285-IV від 23.12.2004.</p> <p>Ст.20 в 2006-2010 рр. в редакції Закону № 2505-IV від 25.03.2005 - Платежі за землю зараховуються до відповідних місцевих бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України № 2542-III від 21.06.2001 для плати за землю.)</p> <p>Ст.21. Кошти від плати за землю, що надходять до місцевих бюджетів, використовуються для цілей: фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів; відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості; економічного стимулювання власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду.</p>	
4	06.12.1993, 992	Постанова Кабінету Міністрів України «Про плату за транзит нафти, газу та аміаку трубопровідним транспортом через територію України»	<p>З метою компенсації витрат на транзит вантажів, що збільшуються у зв'язку з подорожчанням енергоносіїв і зростанням заробітної плати у сфері матеріального виробництва.</p> <p>1. Встановити з 1 січня 1994 року плату за транзит територію України трубопровідним транспортом (виходячи з витрат на експлуатацію, обсягів інвестицій та відрахувань до бюджету) у розмірах з розрахунку на 100 км: нафти – 2,2 дол. США за 1 т; газу природного – 2,28 дол. США за 1 тис. куб. м; аміаку 3,2 дол. США за 1 т.</p> <p>3. Установити, що валютні надходження за транзит нафти, газу та аміаку, за винятком прямих витрат, пов'язаних з транспортуванням цих продуктів через територію України, зараховуються до державного бюджету і використовуються для розрахунків за нафту і газ, що надходять з Російської Федерації та інших країн СНД.</p>	Чинний
5	21.01.1994, 3852-ХП	Лісовий кодекс України	<p>Р.1, гл.1, Ст. 6. Власність на ліси. Усі ліси в Україні є власністю держави. Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України.</p> <p>Р.VII, гл.17. Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду</p> <p>Ст.89. Плата за використання лісових ресурсів є безплатним. Спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду є платним. Плата справляється за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах.</p> <p>(Ст.89. зі змінами згідно із Законом № 1492-III від 02.02.2000; ст.89 в новій редакції кодексу – ст.77. Збір за використання лісових ресурсів згідно із законом № 3404-IV від 08.02.2006; ст.77. в редакції закону № 2756-VI від 02.12.2010 – Збір за спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним; встановлюється Податковим кодексом України.)</p>	Чинний Редакція від 10.03.2017, підстава 1832-19

1	2	4	5	6
6	08.02.1994, 85	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку управління плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин»	<p>Ст.91. Розподіл платежів за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду. Платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення в розмірі 80% зараховуються до державного бюджету і 20% - відповідно до бюджету Республіки Крим та бюджетів областей. Плата за використання лісових ресурсів місцевого значення і користування земельними ділянками лісового фонду зараховується відповідно до бюджету Республіки Крим та бюджетів місцевого самоврядування.</p> <p>Платежі спрямовуються на виконання робіт щодо відтворення лісів, проведення лісгосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані.</p> <p>(Дію ст.91, ч.1 було заповнено на 2001-2005 рр. згідно із законами № 2120-III від 07.12.2000, № 2905-III від 20.12.2001, № 380-IV від 26.12.2002, № 1344-IV від 27.11.2003, № 2285-IV від 23.12.2004.</p> <p>Дія ст.91 в 2006-2010 рр. в редакції Закону № 2505-IV від 25.03.2005 - 1) Плата за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення зараховується до державного бюджету - 100%.</p> <p>Ст.91, ч.3 виключено на підставі закону № 2505-IV від 25.03.2005)</p>	Втратав чинність з 20.08.2005, підстава Постанова КМ № 788 (788-2005-п)
7	27.07.1994, 132/94-ВР	Кодекс України «Про надра»	<p>Відповідно до Закону УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища»</p> <p>1. Затвердити Тимчасовий порядок управління плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин (далі - плати), який: 1) Визначає єдині на території України, її континентальному шельфу та виключній (морській) економічній зоні правила управління плати загальнодержавного і місцевого значення. Внесення плати не звільняє зазначені суб'єкти від відшкодування витрат на проведення геологорозвідувальних робіт. 3) Об'єктом управління плати є обсяг погашених балансів (для нафти, конденсату, газу та гідромінеральних ресурсів - обсяг видобутих) корисних копалин. 4) Для суб'єктів підприємницької діяльності встановлюється єдиний норматив плати за кожен одиницю погашених (для нафти, конденсату, газу та гідромінеральних ресурсів - видобутих) балансів запасів корисних копалин (в розмірі 1% ціни реалізації одиниці видобутої мінеральної сировини без врахування податку на додану вартість). 5) Єдиний норматив плати встановлюється для всіх видобувачів незалежно від якості ресурсу і умов експлуатації. Плата відноситься на витрати виробництва.</p> <p>2. Розробити та затвердити інструкцію про порядок обчислення і сплати платежів за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин.</p> <p>3. Визначити перелік корисних копалин місцевого значення.</p>	Чинний Редакція від 01.01.2016, підстава 867-19
			<p>Р.І, гл.1. Основні положення</p> <p>Ст.4. Власність на надра. Надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування Український народ здійснює право власності на надра через Верховну Раду України (ВРУ), Верховну Раду Республіки Крим і місцеві ради.</p> <p>Ст.6. Види корисних копалин: за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення.</p> <p>Гл.4. Плата за користування надрами</p> <p>Ст.28. Плата за користування надрами: в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони справляється у вигляді: 1) платежів за користування надрами; 2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; 3) збору за видачу спеціальних дозволів (лицензій).</p>	

Продовж. табл. В1

1	2	4	5	6
8	12.12.1994, 827	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення»	<p>Ст.31. Розподіл плати за користування надрами. Платежі за користування надрами спрямовуються у державний бюджет, бюджеті Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у співвідношенні: за видобування корисних копалин: 1) загальнодержавного значення: державний бюджет – 40%, бюджеті Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 60%; 2) місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: бюджеті Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 100%; 3) за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: державний бюджет – 80%, бюджеті Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 20%; 4) за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: державний бюджет – 100%.</p> <p>(Дію ст.31, ч.1, п.1 було заповнено на 2001-2005 рр. згідно із законами № 2120-III від 07.12.2000, № 2905-III від 20.12.2001, № 380-IV від 26.12.2002, № 1344-IV від 27.11.2003, № 2285-IV від 23.12.2004.</p> <p>Для ст.31, ч.1, п.1 в 2006-2010 рр. в редакції Закону № 2505-IV від 25.03.2005 - 1) за видобування корисних копалин загальнодержавного значення зараховуються до державного бюджету - 100%.</p> <p>Для ст.31 з 2011 р. із змінами, внесеними згідно з Бюджетним кодексом України, в редакції Закону № 2756-VI від 02.12.2010)</p> <p>Ст.34. Збір за видачу спеціальних дозволів (ліцензій). Розмір збору на користування окремими ділянками надр визначається КМУ виходячи з витрат, на експертизу заявок, матеріалів та обґрунтувань на користування надрами, організаційних та інших витрат.</p>	Чинний Редакція від 13.01.2012, підстава 1370-2011-п
9	21.12.1994, 785/94	Указ Президента України «Про встановлення рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні»	<p>З метою поступового вирівнювання цін на природний газ і нафту, що видобуваються в Україні, та цін, за якими вони надходять з інших держав, створення умов для розвитку нафтової та газової промисловості та поповнення доходів до Державного бюджету України:</p> <p>1. Установити рентну плату за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні. Рентна плата встановлюється в доларах США, сплачується у валюті України за офіційним валютним курсом українського карбованця до долара США на дату відпуску продукції нафтогазовидобувними підприємствами і включається в ціну на нафту і природний газ (без податку на додану вартість).</p> <p>2. Затвердити ставки рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні.</p> <p>3. Визначити порядок зарахування рентної плати за нафту і природний газ до Державного бюджету України.</p>	Чинний Редакція від 09.03.1995, підстава 198/95
10	17.01.1995, 09-404	Лист Міністерства фінансів України «Про внесення змін до бюджетної класифікації»	<p>Згідно з Указом Президента України від 21 грудня 1994 року «Про встановлення рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні» у класифікацію доходів і видатків державного та місцевих бюджетів України по доходах вводиться розділ 17 «Рентна плата».</p>	Чинний Редакція від 17.01.1995

1	2	4	5	6
11	06.06.1995, 213/95-ВР	Водний кодекс України	<p>Водний кодекс, в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.</p> <p>Р.1 Загальні положення</p> <p>Гл.1, ст.6. Власність на води (водні об'єкти) є виключно власністю народу України і надаються тільки у користування. Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві ради.</p> <p>Р.П. Економічне регулювання національного використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів</p> <p>Гл.7, ст.30. Плата за спеціальне водокористування - включає плату за забір води з водних об'єктів та за скидання в них забруднюючих речовин. Розмір плати визначається на основі нормативів плати, фактичних обсягів забору (скидів) води та встановлених лімітів на забор (скидів) води.</p> <p>(Ст.30. Збори за спеціальне водокористування в редакції Законів № 1990-III від 21.09.2000; № 2756-VI від 02.12.2010)</p> <p>Ст.32. Розподіл платежів за спеціальне водокористування та користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту</p> <p>Платежі за забір води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до Державного бюджету України – 80%, до бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів областей – 20%. Платежі за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту зараховуються до Державного бюджету України – 100%.</p> <p>Платежі за забір води з водних об'єктів місцевого значення в повному обсязі зараховуються до місцевих бюджетів відповідних Рад народних депутатів.</p> <p>Платежі спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків.</p> <p>(Ст.32. Розподіл зборів за спеціальне водокористування</p> <p>2. Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення на території Автономної Республіки Крим зараховуються до Державного бюджету України – 50%, до бюджету Автономної Республіки Крим – 50% (в редакції Закону № 1990-III від 21.09.2000; ст.32, ч.2 виключено на підставі Закону № 2505-IV від 25.03.2005)</p> <p>(Дню ст.32, ч.1, 2 було зупинено на 2001-2005 рр. згідно із законами № 2120-III від 07.12.2000, № 2905-III від 20.12.2001, № 380-IV від 26.12.2002, № 1344-IV від 27.11.2003, № 2285-IV від 23.12.2004</p> <p>Дія ст.32 в 2006-2010 рр. в редакції Закону № 2505-IV від 25.03.2005 - 1) Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до державного бюджету - 100%.</p> <p>Ст.32 виключено на підставі закону № 2756-VI від 02.12.2010)</p>	Чинний Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19
12	11.08.1995, 645	Постанова Кабінету Міністрів України	<p>Відповідно до ст.33 Кодексу України про надра:</p> <p>1. Затвердити Порядок встановлення нормативів відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету, та їх справляння, і ввести його в дію з 1 жовтня 1995 року:</p> <p>1. Встановлюються нормативи цих відрахувань, що справляються з користувачів надр усіх форм власності, які видобувають корисні копалини на раніше розвіданих родовищах, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, а також здійснюється справляння цих відрахувань.</p>	Втратив чинність з 29.01.99, підстава Постанови КМ 115 (115-99-п)

1	2	4	5	6
13	28.06.1996, 254к/96-ВР	Конституція України	<p>2. Нормативи відрахувань за геологорозвідувальні роботи визначаються як частка вартості одиниці видобутої мінеральної сировини. При цьому вартість одиниці видобутої мінеральної сировини обчислюється за цінами її реалізації без урахування плати за користування надрами при видобуванні корисних копалин, рентної плати і податку на добавлену вартість. 5. Відрахування за геологорозвідувальні роботи сплачуються до Державного бюджету і відносяться на собівартість продукції користувачів надр.</p> <p>2. Розробити і затвердити інструкцію про порядок обчислення і справляння відрахувань за зазначені геологорозвідувальні роботи.</p>	Чинний Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19
14	12.09.1997, 1014	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин»	<p>Р.1. Загальні засади</p> <p>Ст.13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.</p> <p>Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.</p> <p>Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.</p> <p>Ст.14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.</p> <p>Відповідно до ст.30 Кодексу України про надра:</p> <p>1. Затвердити базові нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядок справляння цієї плати. Запровадити їх з 1 січня 1998 року.</p> <p>2. Установити, що на період до 2002 року до базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин (крім нафти, конденсату, газу природного, вугілля кам'яного, вугілля бурого) застосовується коефіцієнт 0,3, для залізної руди багаті, доломіту, флюсового вапняку, вапняків для цукрової промисловості – 0,2.</p> <p>4. До 1 грудня 1997 р. затвердити Інструкцію про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин.</p>	Втратив чинність з 27.12.2010, підстава Постанова КМ № 1236 (1236-2010- п)

1	2	4	5	6
15	06.10.1998, 161-XIV	Закон України «Про оренду землі»	<p>Р.І. Загальні положення</p> <p>Ст.4. Об'єкти оренди землі – земельні ділянки, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб України, територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), держави.</p> <p>Ст.5. Орендодавці землі. 1. Громадяни та юридичні особи України, у власності яких перебувають земельні ділянки. 2. Органи місцевого самоврядування (комунальна власність); 3. Районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України (державна власність).</p> <p>Ст.6. Орендарі землі – 1. Юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою. 2. Відповідає суб'єктам-орендодавцям землі ст.5.1-3. з доповненням: релігійні, громадські організації, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави, іноземні юридичні та фізичні особи, особи без громадянства. 3. Орендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути юридичні особи, установчими документами яких передбачено здійснення цього виду діяльності, а також фізичні особи, які мають необхідну кваліфікацію досвід роботи в сільському господарстві. (ст.6, ч.3 виключено в новій редакції згідно із законом № 1211-IV від 02.10.2002)</p> <p>Р.ІІІ. Орендна плата за землю</p> <p>Ст.19. Орендна плата за землю – це платіж, який орендар вносить орендодавцю за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі. Розмір, умови і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди.</p> <p>Ст.20. Форма орендної плати – справляється в грошовій формі. За згодою сторін розрахунки можуть здійснюватися в натуральній формі (відповідати грошовому еквіваленту товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати).</p> <p>(Ст.4-6 (ст.3-5), ст.19, 20 (ст.21, 22) – у новій редакції закону № 1211-IV від 02.10.2003)</p>	Чинний Редакція від 19.10.2016, підстава 1532-19, 1533-19
16	29.01.1999, 115	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету, та його управління»	<p>1. Затвердити Порядок встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету (далі – збір), та його управління і ввести його в дію з 1 квітня 1999 року:</p> <p>1. Порядком встановлюються єдині правила обчислення і управління збору: з надкористувачів незалежно від форми власності, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями. 2. Збір в повному обсязі зараховується до державного бюджету і спрямовується на розвиток мінерально-сировинної бази. 3. Нормативи збору встановлюються окремо для кожного виду корисних копалин чи групи близьких за призначенням корисних копалин у гривнях до одиниці видобутку чи погашення у надрах запасів корисних копалин. 14. Суми збору відносяться на валові витрати.</p>	Втратив чинність з 27.12.2010, підстава Постанови КМ № 1236 (1236-2010- п)

Продовж. табл. ВІ

1	2	4	5	6
17	16.07.1999, 997-XIV	Закон України «Про концесії»	Закон визначає поняття та правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна, а також умови і порядок її здійснення з метою підвищення ефективності використання цього майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах). Р.І, ст.3. Об'єкти, які можуть надаватися у концесію – у сферах господарської діяльності: пошук, розвідка родовищ корисних копалин і їх видобування, видобування кам'яного вугілля, лігніту (бурого вугілля), його переробка. Р.ІІІ, ст.12. Концесійні платежі – зараховуються відповідно до Державного бюджету України або місцевого бюджету. Встановлюються у фіксованому розмірі, у відсотках від вартості наданого у концесію об'єкта за результатами його оцінки, або як частка (у відсотках) чистого доходу від концесійної діяльності, отриманого концесіонером, або у вигляді передачі концесіодавцю у власність майна, що знаходиться у власності концесіонера.	Чинний Редакція від 24.05.2016, підстава 817-19
18	14.09.1999, 1039-XIV	Закон України «Про угоди про розподіл продукції»	Закон спрямований на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони на засадах, визначених угодами про розподіл продукції. Р.І, ст.1. Визначення термінів: продукція – корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення (мінеральна сировина), що видобуваються (виробляються) під час розробки родовищ корисних копалин; вироблена продукція – загальний обсяг продукції, видобутої відповідно до угоди про розподіл продукції і доставленої у пункт виміру; компенсаційна продукція – частина виробленої продукції, що передається у власність інвестора в рахунок компенсації його витрат та, у випадках, передбачених цим Законом, з урахуванням їх індексації; прибуткова продукція – частина виробленої продукції, що розподіляється між інвестором і державою та визначається як різниця між виробленою і компенсаційною продукцією. Р.ІІІ. Виконання угод про розподіл продукції Ст.19. Розподіл виробленої продукції – між сторонами угоди: державою та інвестором (інвесторами) згідно з умовами угоди, які повинні передбачати умови і порядок (визначення загального обсягу виробленої (видобутої) продукції та її вартості; визначення частини компенсаційної продукції; розподілу між державою та інвестором прибуткової продукції). Ст. 21. Використання державної частини виробленої продукції відповідно до угоди про розподіл продукції – у порядку, визначеному КМУ, при врахуванні потреби тієї території, на якій розташована ділянка надр, передана у користування на умовах угоди. Розрахунок та обґрунтування місцевих потреб у виробленій продукції здійснюється органом місцевого самоврядування з компенсацією втрат, що виникли внаслідок порушення екологічних вимог при використанні природних ресурсів у даній місцевості. Ст. 25. Податки, збори та інші обов'язкові платежі, що сплачуються під час виконання угоди про розподіл продукції – інвестор (оператор угоди) сплачує податки та збори (обов'язкові платежі), також єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування українських працівників та іноземців, найнятих на роботу в Україні, а в частині визначення вартості компенсаційної та прибуткової продукції відповідно до цього закону.	Чинний Редакція від 01.01.2015, підстава 71-19

Продовж. табл. В1

1	2	4	5	6
19	01.06.2000, 177-III	Закон України «Про радіочастотний ресурс України»	<p>Р.1. Ст.2. Право власності на радіочастотний ресурс України</p> <p>1. Радіочастотний ресурс України (далі – РР) як її природний ресурс є об’єктом права власності Українського народу. 2. Від імені Українського народу права власника РР здійснюють органи державної влади.</p> <p>Р.ІV. Ст.24. Плата за використання радіочастотного ресурсу України</p> <p>1. Використання РР здійснюється на платній основі. 2. Збір за використання РР стягується з метою формування джерела коштів на фінансування заходів щодо ефективного його використання. 3. Користувачі РР сплачують такі збори і платежі: одноразовий платіж за видачу ліцензії на використання радіочастот; щомісячний збір за використання РР. Спеціальні користувачі РР звільняються від сплати зборів і платежів, передбачених цією статтею. 4. Кошти, що надходять від користувачів РР у вигляді зборів і платежів, зараховуються до Державного бюджету України. 5. Ставки одноразових платежів за видачу ліцензії на використання радіочастот та щомісячних зборів за використання радіочастотного ресурсу визначаються Кабінетом Міністрів України не частіше одного разу на рік.</p>	<p>Чинний Редакція від 28.12.2015, підстава 901-19</p>
20	12.07.2001, 2665-III	Закон України «Про нафту і газ»	<p>Закон визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України та регулює відносини, пов’язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб’єктів цих відносин.</p> <p>Р.4 Особливості правовідносин у сфері користування нафтогазоносними надрами</p> <p>Ст.10. Право власності на нафту і газ, які знаходяться в межах території України, її територіальних вод та виключної (морської) економічної зони, належить Українському народу.</p> <p>Ст.11. Спеціальні дозволи на користування нафтогазоносними надрами за наявності яких здійснюється користування нафтогазоносними надрами, пошук і розвідка родовищ нафти і газу, їх експлуатація, спорудження та експлуатація підземних сховищ для зберігання нафти і газу.</p>	<p>Чинний Редакція від 12.07.2015, підстава 521-19</p>
21	25.10.2001, 2768-III	Земельний кодекс України	<p>Р.1, гл.1. Основні положення</p> <p>Ст.1. Земля – основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.</p> <p>Ст. 2. Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб’єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об’єктами – землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).</p> <p>Р.VII, гл.35, ст.206. Плата за землю. Використання землі в Україні є платним. Об’єктом плати за землю є земельна ділянка. Плата за землею справляється відповідно до закону.</p>	<p>Чинний Редакція від 16.04.2017, підстава 1923-19</p>

1	2	4	5	6
22	16.01.2003, 435-IV	Цивільний кодекс України	<p>Кн.3, р.1, гл.23, ст.324. Право власності Українського народу Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.</p> <p>Кн.5, р.3, пр.1, гл.56. Рента (ст.731-743)</p> <p>Ст. 731. Договір ренти. За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку.</p> <p>Ст.737. Форма і розмір ренти – встановлюється договором ренти. Рента може виплачуватися у грошовій формі або шляхом передання речей, виконання робіт або надання послуг. Розмір ренти змінюється відповідно до зміни розміру облікової ставки Національного банку України, якщо інше не встановлено договором.</p> <p>Інші статті регламентують форму, сторони договору ренти, передавання майна та забезпечення виплати ренти, строк її виплати, права платника та одержувача ренти, розрахунку між сторонами договору ренти тощо.</p>	Чинний Редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19
23	11.12.2003, 1378-IV	Закон України «Про оцінку земель»	<p>Закон визначає правові засади проведення оцінки земель, спрямований на регулювання відносин, пов'язаних з цим процесом, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель.</p> <p>Р.1, ст.1. Основні терміни та їх визначення: рентний дохід (земельна рента) – дохід, який можна отримати із землі як фактору виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки.</p>	Чинний Редакція від 28.06.2015, підстава 222-19
24	05.02.2004, 1456-IV	Закон України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат»	<p>Закон визначає поняття, розміри та порядок сплати рентних платежів за видобуті нафту, природний газ і газовий конденсат в Україні, контроль за правильністю їх обчислення і сплати та відповідальність платників таких платежів.</p> <p>Р.1. Загальні положення</p> <p>Ст.1. Визначення терміну: рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат – загальнодержавні обов'язкові платежі, які сплачуються з вартості обсягів нафти, природного газу і газового конденсату, видобутих у межах території України.</p> <p>Р.ІІ. Платники рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат (далі – рентні платежі), об'єкти та база оподаткування для рентних платежів.</p> <p>Ст.3. Платниками є суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють видобуток нафти, природного газу чи газового конденсату в межах території України та зареєстровані платниками податку.</p> <p>Ст.4. Об'єкт оподаткування – обсяги нафти, природного газу і газового конденсату, видобуті в межах території України у звітному податковому періоді, за винятком обсягів фактичних витрат і виробничо-технологічних витрат нафти, природного газу і газового конденсату при їх видобуванні, підготовці до транспортування і транспортуванні, але не більше нормативних обсягів витрат і виробничо-технологічних витрат, перелік та порядок визначення розмірів яких встановлюються органом, уповноваженим КМУ.</p>	Втрагив чинність з 06.06.2010, підстава 2275-17

1	2	4	5	6
			<p>Ст.5. База оподаткування – вартість обсягів видобутих нафти, природного газу і газового конденсату, визначених ст.4 цього Закону.</p> <p>Ст.6. Рентні платежі включаються до ціни (без ПДВ) у звітному податковому періоді, в якому відбувся видобуток продукції нафтогазовидобувними підприємствами.</p> <p>Р. III. Ставки, строки і порядок сплати рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат</p> <p>Ст.7. Рентні платежі визначаються, виходячи з обсягів видобутих нафти, природного газу і газового конденсату, гірничо-геологічних умов їх видобутку та ціни реалізації. Сума рентних платежів розраховується за формулою (затвердженою цим законом з урахуванням диференційованої ставки рентного платежу в відсотках).</p> <p>Ст.8. Для обсягів нафти, природного газу або газового конденсату, що реалізуються за регульованими цінами, які встановлюються відповідними державними органами, розрахунок рентних платежів проводиться окремо за іншою формулою.</p> <p>(Дію Закону було зупинено на 2004-2010 рр. згідно із законами № 1801-IV від 17.06.2004, № 2285-IV від 23.12.2004, № 2505-IV від 25.03.2005, № 3235-IV від 20.12.2005, № 398-V від 30.11.2006, № 107-VI від 28.12.2007, № 309-VI від 03.06.2008, № 2154-VI від 27.04.2010)</p>	6
25	01.07.2010, 2404-VI	Закон України «Про державно-приватне партнерство»	<p>Закон визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі.</p> <p>Р.1, ст.4. Сфери застосування державно-приватного партнерства – пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування, крім таких, що здійснюються на умовах угод про розподіл продукції; збір, очищення та розподілення води.</p> <p>Р.ІІ, ст.5. Форми здійснення державно-приватного партнерства – концесія; управління майном; спільна діяльність; інші договори.</p>	Чинний Редакція від 24.05.2016, підстава 817-19
26	08.07.2010, 2456-VI	Бюджетний кодекс України	<p>Р.ІІ. Державний бюджет України. Гл.5. Доходи, видатки та кредитування Державного бюджету України. Ст.29. Склад доходів Державного бюджету України</p> <p>2. До доходів загального фонду Державного бюджету України належать:</p> <p>Р.ІІІ. Місцеві бюджети. Гл.11. Надходження та видатки місцевих бюджетів</p> <p>Ст.64. Склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевих бюджетів та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів</p> <p>1. До цих доходів належать... що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя.</p> <p>Ст.66. Склад доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних та районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів</p> <p>Стаття 69. Доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів збір за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення – 50% (ст.29, ч.2, п.2; ст.64, ч.1, п.2); збір за спеціальне водокористування (крім збору за спеціальне водокористування місцевого значення) – 50% (ст.29, ч.2, п.3; ст.64, ч.1, п.3);</p>	Чинний Редакція від 20.04.2017, підстава 1974-19

1	2	4	5	6
27	02.12.2010, 2755-VI	Податковий кодекс України	<p>платежі за користування надрами загальнодержавного значення – 50% (ст.29, ч.2, п.4; ст.64, ст.66, ч.1, п.4); збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету (крім частини збору, що зраховується до спеціального фонду згідно із законом про Державний бюджет України) (ст.29, ч.2, п.5); рентна плата (РП) за нафту, природний газ, газовий конденсат, що видобуваються в Україні (ст.29, ч.2, п.18); РП за транзитне транспортування природного газу (якщо інше не встановлено законом про Державний бюджет України) (ст.29, ч.2, п.19);</p> <p>РП за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами (ст.29, ч.2, п.20);</p> <p>РП за транзитне транспортування аміаку (ст.29, ч.2, п.21);</p> <p>збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів (ст.29, ч.2, п.31);</p> <p>збір за користування радіочастотним ресурсом України (ст.29, ч.2, п.34);</p> <p>плата за використання інших природних ресурсів (ст.64, ч.1, п.5; ст.66, ч.1, п.4);</p> <p>платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення (ст.69, ч.1, п.3);</p> <p>плата за землю, що зраховується до бюджетів місцевого самоврядування (ст.69, ч.1, п.4).</p>	Чинний Редакція від 01.01.2017, підстава 1795-19, 1791-19, 1797-19
			<p>Р.І. Загальні положення</p> <p>Ст.9. Загальнодержавні податки та збори. 1.6.-1.13. екологічний податок; РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України; РП за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів.</p> <p>Р.ІХ. Рентна плата</p> <p>Ст.251. Платники рентної плати. 1. суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України; 2. уповноважений КМУ суб'єкт господарювання, який надає (організовує) послуги з транзиту природного газу територією України.</p> <p>Ст.252. Об'єкт оподаткування. 1. Для нафти та нафтопродуктів – їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому (звітному) періоді. 2. Для природного газу та аміаку – сума добутків відстаней відповідних маршрутів їх транспортування, узгоджених платником рентної плати та замовником на відповідний податковий (звітний) період.</p> <p>Ст.253. Ставки оподаткування. 1.1.-1.4. в гривнях за транзитне транспортування 1000 куб. м природного газу / 1 т аміаку за кожні 100 км відстані відповідних маршрутів транспортування; 1 т нафти, нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами.</p> <p>Ст.254. Порядок обчислення податкових зобов'язань та строк сплати</p> <p>Ст.255. Контроль та відповідальність платників</p>	

1	2	4	5	6
28	02.12.2010, 2756-VI	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України»	<p>Р.Х. Рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні</p> <p>Ст.256. Платники рентної плати. 1. суб'єкти господарювання, які здійснюють видобуток (у тому числі під час геологічного вивчення) вуглеводневої сировини на підставі спеціальних дозволів на користування надрами, отриманих в установленому законодавством порядку.</p> <p>Ст.257. Об'єкт оподаткування. 1. Обсяг видобутої вуглеводневої сировини у податковому (звітному) періоду.</p> <p>Ст.258. Ставки рентної плати. Встановлюються за: 1. природний газ; 2. нафту; 3. газовий конденсат – в гривнях за 1000 куб. / 1 т відповідно до умов видобутку.</p> <p>Ст.259. Коригуючі коефіцієнти</p> <p>Ст.260. Порядок обчислення податкових зобов'язань та строк сплати</p> <p>Ст.261. Контроль та відповідальність платників</p> <p>Р.ХІ. Плата за користування надрами</p> <p>Ст.262. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин, який справляється у вигляді: плати за користування надрами для видобування корисних копалин; плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.</p> <p>Ст.263. Плата за користування надрами для видобування корисних копалин</p> <p>Ст.264. Плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин</p> <p>Р.ХІІІ. Плата за землю</p> <p>Ст.269. Платники податку. 1.1. власники земельних ділянок, земельних часток (паїв); 1.2. землекористувачі.</p> <p>Ст.270. Об'єкти оподаткування. 1. земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; 2. земельні частки (паї), які перебувають у власності.</p> <p>Ст.271. База оподаткування. 1. нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом; 2. площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.</p> <p>Ст.272. Ставки податку за земельні ділянки сільськогосподарських угідь (незалежно від місцезнаходження). 1. Встановлюються у відсотках від нормативної грошової оцінки за 1 га: для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,1; для багаторічних насаджень – 0,03.</p> <p>Ст.288. Орендна плата. 1. Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки. 2. Платником орендної плати є орендар земельної ділянки. 3. Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, надана в оренду. 5. Розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу відповідає пп.1-3.</p>	Чинний Редакція від 01.05.2016, підстава 889-19
	02.12.2010, 2756-VI	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України»	<p>Внесення змін до законодавчих актів:</p> <p>5. У Лісовому кодексі України: 4) редакція Ст.77. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів.</p> <p>20. У Законі України «Про радіочастотний ресурс України»: 3) редакція Ст.57. Збір за користування радіочастотним ресурсом України. Спеціальне використання цих ресурсів є платним (крім розміщення пасік). Збори встановлюються Податковим кодексом України.</p> <p>6. У Кодексі України про надра.</p>	

Продовж. табл. В1

1	2	4	5	6
29	23.12.2010, 856-VI	Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України	<p>1) доповнити ст.7, п.4-1: встановлення плати за користування надрами та рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат; 2) редакція ст.8, п.7: встановлення збору за видачу спеціальних дозволів на користування надрами;</p> <p>3) замінити змістом у ст.28, ч.2: Плата за користування надрами справляється у вигляді: 1) плати за користування надрами для видобування корисних копалин; 2) плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Крім того, за видобуток нафти, природного газу і газового конденсату справляється рентна плата. За видачу спеціальних дозволів на користування надрами справляється відповідний збір. Плата за користування надрами та рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат встановлюються Податковим кодексом України.</p> <p>5) редакція: Ст.31. Розподіл плати за користування надрами. Плата за користування надрами зараховується до державного і місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України. Плата за користування надрами, що надходить до Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів і міських бюджетів міста Києва та Севастополя, відповідно розподіляється між місцевими бюджетами.</p> <p>7. У Водному кодексі: 4) редакція: Ст.30. Збори за спеціальне водокористування (далі – збори). Збори справляються з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включають збір за спеціальне використання води та екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, які встановлюються Податковим кодексом України.</p>	Чинний Редакція від 01.01.2015, підстава 77-19
			<p>Внесення змін до Бюджетного кодексу України: доповнення і редакція: слова «збір за спеціальне водокористування (крім збору за спеціальне водокористування місцевого значення)» замінити словами «збір за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення)» (ст.29, ч.2, п.3; ст.64, ст.66, ч.1, п.3); слова «платежі за користування надрами загальнодержавного значення» доповнити «плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування корисних копалин континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони)» (ст.64, ст.66, ч.1, п.4) та «крім плати ..., яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі» (ст.29, ч.2, п.4); плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; збір за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; збір за спеціальне використання лісових ресурсів (крім збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платника збору (ст.69, ч.1, п.3); 35% екологічного податку (ст.69, ч.1, п.10).</p>	

1	2	4	5	6
30	30.05.2011, 594	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами»	Відповідно до ст.16, ч.П Кодексу України про надра та ст.14, ч.1 Закону України «Про нафту і газ» затвердити Порядок, який визначає процедуру продажу на аукціоні спеціального дозволу на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.	Чинний Редакція від 10.11.2016, підстава 775-2016-п
31	30.05.2011, 615.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами»	Відповідно до ст.16, ч.П Кодексу України про надра та ст.14, ч.1 Закону України «Про нафту і газ» затвердити Порядок, який регулює питання надання спеціальних дозволів на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Дія цього Порядку поширюється на всі види користування надрами. Користувачами надр можуть бути особи, визначені ст.13 Кодексу України про надра. Дозвіл надається на строк, визначений заявником, але не більш як на 3-50 років.	Чинний Редакція від 01.04.2017, підстава 277-2016-п
32	08.07.2011, 3687-VI	Закон України «Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності, особливості оренди та концесії таких об'єктів»	Закон визначає особливості передачі в оренду чи концесію окремих об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності, особливості оренди та концесії таких об'єктів. Р.І, ст.2. Сфера дії цього Закону 1. Передачі в оренду чи концесію підлягають такі об'єкти паливно-енергетичного комплексу: на яких можливе залучення сучасних технологій виробництва та які потребують модернізації (технічного переоснащення) технологічного процесу; розрізи та шахти з видобутку вугілля та його переробки, які є перспективними та підлягають закриттю; об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, що перебувають у державній власності, які можуть бути добутовані з метою їх використання для провадження діяльності у сфері видобування кам'яного вугілля та лігніту (бурого вугілля), його переробки. Р.ІІ, ст.16. Особливості концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу 6. Концесійні платежі вносяться у безготівковій формі в розмірі та в строк, визначені концесійним договором. 7. Концесійні платежі встановлюються у фіксованому розмірі з урахуванням вартості переданого в концесію об'єкта за результатами його оцінки.	Чинний Редакція від 06.08.2014, підстава 1253-18
33	24.05.2012, 4834	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм»	Внесення змін до Податкового кодексу України: 1) У ст.9, п.9.1, пп.9.1.8. рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні – виключити; 77) У ст.263 редакція: п.263.9. Ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин. 1. Ставки плати установлюються (у відсотках від вартості видобутих корисних копалин, але не менше ніж гривень за одиницю видобутих корисних копалин) у розмірах: від мінімальних 0,4%, але не менше 3,51 грн. за 1 т (вугілля енергетичне, окиснене; вугілля коксівне) до максимальних 39% (нафта, конденсат з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м);	Чинний Редакція від 12.08.2012, підстава 5083-17

1	2	4	5	6
34	05.07.2012, 5083-VI	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні»	<p>горючі корисні копалини: <i>нафта, конденсат</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 39%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 17% (594,64 грн.); природний газ, що відповідає умові, визначеній у пп. 263.11.5, видобутий з покладів до 5000 м – 28% (101,30 грн.); з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 9% (318,34 грн.); природний газ, що відповідає умові, визначеній у пп. 263.11.5, видобутий з покладів понад 5000 м – 25% (89,45 грн.); з покладів на ділянках надр (родовищах) в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України – 15% (53,90 грн.).</p> <p>II. Прикінцеві та перехідні положення.</p> <p>2. Р.Х. Рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні Податкового кодексу України, з урахуванням змін ст.256-260, втрачає чинність з 1 січня 2013 року.</p>	Чинний Редакція від 26.04.2015, підстава 1700-18
35	27.03.2014, 1166-VII	Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для зростання в Україні»	<p>Внесення змін до Податкового кодексу України:</p> <p>68) У ст.263, п. 263.9 у пп.263.9.1 замінити: у рядку таблиці «Газ горючий природний» на «Газ природний»; рядки таблиці (ставки плати у відсотках від вартості видобутих корисних копалин (без обмежень в гривнях для вуглеводнів) та ставки плати:</p> <p><i>газ природний</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 17% замінити на 25%; природний газ, що відповідає умові, визначеній у пп. 263.11.5, видобутий з покладів до 5000 м – 28% замінити на 20%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 9% замінити на 14%; природний газ, що відповідає умові, визначеній у пп. 263.11.5, видобутий з покладів понад 5000 м – 25% замінити на 14%; з покладів на ділянках надр (родовищах) в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України – 15% замінити на 11%.</p>	Чинний Перша редакція від 27.03.2014
36	31.07.2014, 1621-VII	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України»	<p>Внесення змін до Податкового кодексу України:</p> <p>23. У ст.263 редакція: пп.263.9.1. Ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин у розмірах (підвищення):</p> <p><i>нафта</i>: з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 17% замінити на 18%; <i>конденсат</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 39% замінити на 42%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 17% замінити на 18%; <i>газ природний</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 25% замінити на 28%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 14% замінити на 15%.</p>	Чинний Редакція від 01.01.2015, підстава 1690-18, 71-19, 77-19

1	2	4	5	6
37	28.12.2014, 71-VIII	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»	<p><i>конденсат</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 42% замінити на 45%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 18% замінити на 21%; <i>газ природний</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 28% замінити на 55%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 15% замінити на 28%.</p> <p>Внесення змін до Податкового кодексу України:</p> <p>2) редакція ст.9, п. 9.1: До загальнодержавних податків належать: 5. екологічний податок; 6. рентна плата.</p> <p>3) редакція ст.10. Місцеві податки. 2. Місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю).</p> <p>76) нова редакція: Р.IX. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України – Р.IX. Рентна плата (заміна словами «<i>рентна плата</i>»);</p> <p>Ст.251. Склад рентної плати (далі – РП). 1.1-1.6. РП за користування надрами для видобування корисних копалин; РП за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; РП за користування радіочастотним ресурсом України; РП за спеціальне використання води; РП за спеціальне використання лісових ресурсів; РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку.</p> <p>Ст.252, п.252.20. Ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин установлені у відсотках від вартості товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у розмірах (підвищення): <i>газ природний</i>: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 25% замінити на 55%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 14% замінити на 28%; доповнити: природний газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність – 70%.</p> <p>77) виключити Р.X. Рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;</p> <p>Р.XI Плата за користування надрами;</p> <p>78) у назві Р.XII слова «<i>Місцеві податки і збори</i>» замінити словами «<i>Податок на майно</i>»;</p> <p>79) редакція ст.265: Склад податку на майно (складається з: 1.3. плати за землю).</p> <p>84) виключити Р.XIII. Плата за землю;</p> <p>85-87) у назвах ст. 269, 270, 271 слово «податку» замінити (доповнити) словами «земельного податку»;</p> <p>88) виключити ст.272 (Р.XIII. Плата за землю).</p> <p>Внесення змін до законодавчих актів України:</p> <p>1) у ст.28, ч.2, п.1 і 2 Кодексу України про надра; 2) у ст.30, ч.1 Водного кодексу України; 3) у назві та ч.2 ст.77 Лісового кодексу України; 3) у назві та ч.2 ст.57. Закону України «Про радіочастотний ресурс України» слово «<i>збір</i>» замінити словами «<i>рентна плата</i>».</p>	Чинний Редакція від 01.01.2017, підстава 1789-19

1	2	4	5	6
38	28.12.2014, 79-VIII	Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин»	<p>Внесення змін до Бюджетного кодексу України: редакція і заміни:</p> <p>Ст.64. Склад доходів бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад</p> <p>Ст.66. Склад доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів</p> <p>Ст.69. Доходи бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів</p> <p>До доходів загального фонду бюджетів... належать:</p> <p>слова «збір за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення» замінити словами «<i>рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування</i>» – 50% (ст.29, ч. 2, п.3; ст.64, 69, ч.1, п.2);</p> <p>слово «збір» замінити словами «<i>рентна плата</i>» за спеціальне використання води – 50% (ст.29, ч.2, п.4; ст.64, ст.66, ч.1, п.3);</p> <p>слово «<i>плата</i>» замінити словами «<i>рентна плата</i>» за користування надрами – 50% замінити на 75% (ст.29, ч.2, п.5); – 50% замінити на 25% (ст.64, ст.66, ч.1, п.4);</p> <p>слова «<i>плата</i>», «<i>збір</i>» замінити словами «<i>рентна плата</i>» за користування надрами..., збір за спеціальне використання... (ст. 64, ч.1, п.30; ст.69, ч.1, п.3);</p> <p>РП за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України (ст.29, ч.2, п.12);</p> <p>РП за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України (ст.29, ч.2, п.13);</p> <p>рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України (ст.29, ч.2, п.16);</p> <p>доповнити: екологічний податок – 20% (ст.29, ч.2, п.16-1); 25% (ст.64, ч.1, п.43); 55% (ст.66, ч.1, п.33); 80% (ст.69, ч.1, п.4-1).</p> <p>збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів (ст.29, ч.2, п.28).</p>	Чинний Редакція від 01.01.2017, підстава 1789-19
39	02.03.2015, 211-VIII	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України»	<p>Внесення змін до Податкового кодексу України:</p> <p>2) у ст. 252, п.252.20 замінити ставки РП (підвищення): на природний газ, що відповідає умові, визначеній у п.24 ст.252, видобутий з покладів до 5000 м – 20% замінити на 70%;</p> <p>3) ст. 256-1, абзац 6, п.3 доповнити: незалежно від зміни тарифу ставка РП за транзитне транспортування аміаку не повинна бути меншою 2,4 дол. США за транзитне транспортування 1 т аміаку за кожні 100 км відстані відповідних маршрутів його транспортування.</p>	Чинний Редакція від 02.03.2015

1	2	4	5	6
40	16.06.2015, 521-VIII	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях»	З метою збільшення прозорості видобувних галузей, впровадження міжнародних стандартів звітності, удосконалення системи управління природними ресурсами, покращення інвестиційного клімату в Україні, впровадження стандартів Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях, внести зміни до законодавчих актів України: У Кодексі України про надра (ст.8, п.15-2), у Законі України «Про нафту і газ» (ст.5, ч.П, ст.20) доповнити: надавати та оприлюднювати інформацію про загальнодержавні та місцеві податки і збори, інші платежі, у тому числі контекстної інформації (загального огляду), а також про виробничу (господарську) діяльність, необхідну для забезпечення прозорості у видобувних галузях, відповідно до порядку, затвердженого КМУ; додержання стандартів і вимог, необхідних для забезпечення прозорості у видобувних галузях.	Чинний Редакція від 16.06.2015
41	24.12.2015, 909-VIII	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році».	Внесення змін до Податкового кодексу України: 64. У ст.251, п. 251.1, пп. 251.1.6 слова «природного газу та» виключити. РП за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України. 65. 1) У ст. 252, п. 252.20 замінити ставки РП (зниження): <i>природний газ</i> : що відповідає умові, визначеній у п.24 ст.252, видобутий з покладів до 5000 м – 70% замінити на 29%, з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 55% замінити на 29%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 28% замінити на 14%; доповнити: «крім бурштину» до «неенергетичні, нерудні (неметаловмісні (неметалічні) корисні копалини, води підземні), води поверхневі, гряді лікувальні (пелоїди) – 5%»; бурштин – 25%. 66-69. Редакція пунктів ст. 253.5, 254.4, 255.5, 265.3, визначення (підвищення) ставок рентної плати за: користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (від 0,38 до 1,51); користування радіочастотним ресурсом України (від 0,95 грн. до 37053,30 грн.); спеціальне використання води – поверхневих вод (від 20,30 грн. до 108,31), підземних вод (від 48,78 до 112,77 грн.); спеціальне використання лісових ресурсів (від 0,92 грн. до 1106,62 грн.). 70. Редакція Ст.256-1: Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.	Чинний Редакція від 24.12.2015
42	20.12.2016, № 1791-VIII	Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році»	Внесення змін до Податкового кодексу України: 25. Редакція ст.274, п.274.1: Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3%; для земель загального користування – не більше 1%; для сільськогосподарських угідь – не більше 0,3% та не більше 1% від їх нормативної грошової оцінки. 65. У ст.252, п. 252.20 замінити ставки РП (зниження): <i>нафта</i> : з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м – 45% замінити на 29%; з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м – 21% замінити на 14%.	Чинний Редакція від 20.12.2016

Закінчення табл. В1

1	2	4	5	6
43	20.12.2016, 1793-VIII	Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату»	<p>66-69. Редакція пунктів ст. 253.5, 254.4, 255.5, 265.3, визначення ставок рентної плати за: користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (підвищення мінімальних ставок – з 0,38 до 0,42; максимальних – з 1,51 до 1,67); користування радіочастотним ресурсом України (з 0,95 грн. до 1,06 грн.; з 37053,30 грн. до 41499,70 грн.); спеціальне використання води – поверхневих вод (з 20,30 грн. до 22,41 грн.; з 108,31 до 119,57 грн.), підземних вод (з 48,78 до 52,30 грн.; з 112,77 грн. до 124,5 грн.); спеціальне використання лісових ресурсів (з 0,92 грн. до 1,02 грн.; з 1106,62 грн. до 1221,71 грн.).</p> <p>Внесення змін до Бюджетного кодексу: заміни і доповнення:</p> <p>слова «крім рентної плати (далі – РП) за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі» замінити словами і цифрами «крім РП, визначеної п.5-1 ч.2 ст. 29» (ст.29, ч.2, п.5);</p> <p>статті 29, 64, 66, 69 доповнити пунктами 3-1, 4-1, 4-2, 5-1:</p> <p>РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім РП за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України, яка зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі) – 95% (ст.29, ч.2, п.5-1);</p> <p>РП..., що зараховується до районних бюджетів за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів – 2% (ст.64, ч.1, п.4-1);</p> <p>РП... що зараховується до бюджетів міст обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів – 3% (ст.64, ч.1, п.4-2);</p> <p>РП..., що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів – 2% (ст.66, ч.1, п.4-1);</p> <p>РП..., що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів – 1% (ст.69, ч.1, п.3-1).</p>	Набуває чинності з 01.01.2018

Кольором позначено:

- законодавчі акти, що визначають державну регуляторну політику (у бюджетній сфері) внесенням змін до Бюджетного кодексу України,
- законодавчі акти, що визначають державну регуляторну політику (у податковій сфері) внесенням змін до Податкового кодексу України,
- законодавчі акти, що втратили чинність,
- законодавчі акти, що набувають чинності

Джерело: розроблено на основі [4-46]

Таблиця В2

Ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, 2010-2016 рр.

№ з/п	Назва груп корисних копалин, що надана у користування надрами гірничому підприємству	02.12.10 (грн.)		24.05.12 (%, не менше ніж грн.)		05.07.12 (%, не менше ніж грн.)		27.03.14 (%)		31.07.14 (%)		28.12.14 (%)		02.03.15 (%)		24.12.15 (%)		20.12.16 (%)	
		3	4	5	6	7	8	9	10	11									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11									
1	рудні (металовмісні (металічні), у тому числі руди) корисні копалини:																		
1.1	чорних металів (крім залізної руди), кольорових та легувальних металів																		
1.2	залізна руда	3,27	2,7 (3,64)	2,7 (3,64)	-	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
1.3	урановмісні (в технологічному розчині)					5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
1.4	інші, ніж урановмісні, чорних, кольорових та легувальних металів					5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
2	енергетичні корисні копалини:																		
2.1	вугілля:																		
2.1.1	коксівне	3,15	0,4 (3,51)	0,4 (3,51)	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
2.1.2	енергетичне	3,15	0,4 (3,51)	0,4 (3,51)	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
2.1.3	антрацит	4,79	0,5 (5,33)	0,5 (5,33)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.1.4	буре	0,51	1 (0,57)	1 (0,57)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.2	торф	0,53	1 (0,59)	1 (0,59)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.3	вуглеводні:																		
2.3.1	нафта:	147,63																	
	з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м		39 ¹	39 ¹	39	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45

Закінчення табл. В2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м		17 ¹	17 ¹	18	21	21	21	21	14
2.3.2	конденсат:	147,63								
	з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м		39	39 ¹	42	45	45	45	45	45
	з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м		17	17 ¹	18	21	21	21	21	21
2.3.3	газ природний (будь-якого походження):	37,78								
	природний газ, що відповідає умові, визначеній у п.252.24 (п.263.11.5) цієї статті, видобутий з покладів до 5000 м		28 (101,30)	20	20	20	20	70	29	29
	природний газ, що відповідає умові, визначеній у п.252.24 (п.263.11.5) цієї статті, видобутий з покладів понад 5000 м		25 (89,45)	14	14	14	14	14	14	14
	з покладів на ділянках надр (родовищах) в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України		15 ² (53,90)	11 ²	11	11	11	11	11	11
	природний газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність		-	-	-	70	70	70	70	70
	з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м		17 ² (594,64) ²	25 ²	28	55	55	55	29	29
	з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 м		9 ² (318,43) ²	14 ²	15	28	28	28	14	14
3	неенергетичні, нерудні (неметаловмісні (неметалічні) корисні копалини, води підземні-1), води поверхневі, грядзі лікувальні (пелюди), крім бурштину				5	5	5	5	5	5
4	бурштин		-	-	-	-	-	-	25	25

Джерело: розроблено на основі [30; 36-40; 42; 44; 45]

Податковий кодекс України:

Ст.252.20. Ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (з 01.01.2015)
(Ст.252.20 із редакцією і змінами, внесеними згідно із Законами № 211-VIII від 02.03.2015, № 909-VIII від 24.12.2015, № 1791-VIII від 20.12.2016)

Ст.263.9.1 Ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин (до 01.01.2015)

(Ст.263.9.1 із редакцією і змінами, внесеними згідно із Законами № 2755-VI від 02.12.2010; № 4834 від 24.05.2012; № 5083-VI від 05.07.2012; № 1166-VII від 27.03.2014; № 1621-VII від 31.07.2014; № 71-VIII від 28.12.2014)

В умовах дії угоди про розподіл продукції ставки у відсотках від вартості видобутих корисних копалин для:

¹ нафти та конденсату – 2%; ² газу природного – 1,25%

Додаток Д

Таблиця Д1

Рентні надходження Зведеного бюджету України 2007-2016 рр. (млн. грн.)

Показники	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів – з 2015 р. (Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів – з 2011 р. Збори за ... – до 2011 р.)	5 948,239	291,981	230,651	2 709,501	4 826,411	17 537,352	862,963	596,694	1 958,19	46608,40	
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів – з 2015 р. (Збір за спеціальне використання лісових ресурсів – з 2011 р.; збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду – до 2011 р.)	173,08	213,26	213,26	219,33	269,46	316,76	354,66	413,03	853,22	1 062,44	
Рентна плата за спеціальне використання води – з 2015 р. (Збір за спеціальне використання води – з 2011 р.; збір за спеціальне водокористування – до 2011 р.)	507,63	584,46	711,91	883,64	1 170,34	1 363,19	1 474,93	1 265,01	1 108,15	1 397,80	
Рентна плата за користування надрами – з 2015 р. (Плата за користування надрами – з 2011 р.; платежі за користування надрами – до 2011 р.), у тому числі:	591,481	190,18	1 335,05	1 481,06	2 683,95	3 271,60	14 225,34	19 620,44	38 008,28	40 780,81	
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення	516,07	988,13	1 129,08	1 290,38	2 403,89	2 929,33	1 922,15	2 567,53	3 779,68	4001,65	
Рентна плата за користування надрами місцевого значення	67,33	186,66	191,52	174,78	236,48	278,57	235,39	128,81	64,79	70,73	
Плата за пошук та розвідку родовищ корисних копалин (до 2011 р.)	0,00091	0,0033	0,00061	0,00085							
Рентна плата за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони	5,21	6,80	10,24	11,11	36,84	55,76	261,58	6,49	10,40	6,18	
Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	2,87	3,35	4,21	4,79	6,74	7,90	8,65	8,79	8,96	10,53	
Розстрочені податкові зобов'язання НАК «Нафтогаз України» з платежів за користування надрами загальнодержавного значення, термін сплати яких настає у 2008 р.		5,24									
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти (з 2013 р.)							4 802,21	5 948,37	2 642,87	3 699,21	
Рентна плата за користування надрами для видобування природного газу (з 2013 р.)							5 167,25	8 655,84	29 262,24	31 270,82	

Продовж. табл. Д1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Рентна плата за транспортування (з 2016 р. – об'єднання рентних плат за транспортування), у тому числі:	3 095,80	2 608,28	3 038,39	2 130,72	2 536,91	2 465,54	1 134,78	1 463,33	4 501,41	1 294,44
Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України (що нарахована до 1 січня 2016 р. – з 2016 р.) (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)	2 278,38	2 131,14	2 023,84	1 910,05	2 319,16	2 293,36	935,44	1 284,27	3 369,37	1,1
Рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)	252,02	181,13	115,23	146,45	122,82	86,85	106,78	81,26	262,82	207,66
Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)	80,21	86,83	65,17	74,22	94,93	85,33	92,56	97,80	869,22	1 085,68
Податкова заборгованість, розстрочені податкові зобов'язання НАК «Нафтогаз України» з рентної плати за транзитне транспортування природного газу, термін сплати яких настає у 2008 р. (з розділу «Неподаткові надходження»)	485,19	209,18	834,15							
Збори на паливно-енергетичні ресурси – з 2016 р. окремо від рентної плати (Збори у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, на природний газ для споживачів усіх форм власності – з 2011 р.) (нарахований до 1 січня 2016 року – з 2016 р.)										
Податкові надходження	161 264,18	227 164,84	208 073,21	234 447,75	334 691,90	360 567,22	353 968,12	367 511,93	507 635,90	650 781,68
Неподаткові надходження	48 553,24	60 543,59	58 435,84	73 836,96	60 003,65	80 923,32	84 981,02	80 612,76	140 154,44	125 502,88
Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	219 936,52	297 893,00	272 967,00	314 506,26	398 553,58	445 525,27	442 788,69	456 067,32	652 030,99	782 859,49
Разом рентних доходів (надходжень до бюджету)	14 349,34	19 712,45	19 083,98	22 668,31	36 745,56	36 032,13	35 501,64	40 922,38	64 035,05	70 210,98
Рентні доходи до доходів бюджету (%)	6,52	6,62	6,99	7,21	9,22	8,09	8,02	8,97	9,82	8,97

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Валовий внутрішній продукт ¹				1 079 346	1 299 991	1 404 669	1 465 198	1 586 915,00	1 988 544,00	2 383 182,00
Рентні доходи до ВВП (%)				2,10	2,83	2,57	2,42	2,58	3,22	2,95
Валовий внутрішній продукт ²	720 731,00	948 056,00	913 345,00	1 082 569,00	1 302 079,00	1 411 238,00	1 454 931,00	1 586 915,00 ¹	1 988 544,00 ¹	2 383 182,00 ¹
Рентні доходи до ВВП (%)	1,99	2,01	2,09	2,09	2,82	2,55	2,44	2,58	3,22	2,95
Валовий внутрішній продукт ³	751 106,00	990 819,00	947 042,00	1 120 585,00	1 349 178,00	1 459 096,00	1 522 657,00	1 586 915,00 ¹	1 988 544,00 ¹	2 383 182,00 ¹
Рентні доходи до ВВП (%)	1,91	1,99	2,02	2,02	2,72	2,47	2,33	2,58	3,22	2,95

Джерело: розроблено на основі [61; 62]

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції [62 – ВВП у фактичних цінах за 2010-2016 рр.]

² На основі даних: [62 – Квартальні національні рахунки. ВВП у фактичних цінах за 2007-2016 рр.]

³ На основі даних: [62 – Річні національні рахунки. ВВП (1995-2015) за 2007-2016 рр.]

Кольором позначено (для таблиць Д1, Д2, Д3):

- Рентна плата за користування надрами – з 2015 р. (Плата за користування надрами – з 2011 р.; платежі за користування надрами – до 2011 р.),
- Плата за землю (земельний податок, оренда плата) – до 2015 р.,
- Податок на майно (у тому числі земельний податок, оренда плата) – з 2015 р.,
- Рентна плата за вугледодні, що нарахована до 1 січня 2013 року та рентна плата за транспортування – з 2015 р. (Рентна плата – з 2011 р.),
- Рентна плата за транспортування (з 2016 р. – об'єднання рентних плат за транспортування),
- Рентна плата та збори як неподаткові надходження (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»),

– Разом рентних доходів (надходжень до бюджету), їх співвідношення до доходів бюджету (%),

– Валовий внутрішній продукт¹, співвідношення рентних доходів до ВВП (%),

– Валовий внутрішній продукт², співвідношення рентних доходів до ВВП (%),

– Валовий внутрішній продукт³, співвідношення рентних доходів до ВВП (%),

Шрифтом та кольором позначено:

Напівжирний, чорний – основні рентні платежі, збори та інші показники,

Напівжирний, синій – податкові надходження, неподаткові надходження, разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) бюджету,

Напівжирний / звичайний, червоний – дані, розраховані автором (основні рентні платежі та збори / показники у тому числі)

Звичайний, курсив – показники як частина інших (показники у тому числі).

Рентні надходження Державного бюджету України 2007-2016 (млн. грн.)

Показники	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів – з 2015 р. (Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів – з 2011 р. Збори за ... – до 2011 р.)	1 941,44	2 369,91	2 624,38	2 928,86	1 907,38	2 293,25	13 860,04	19 036,13	39 803,82	44 092,21	
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів – з 2015 р. (Збір за спеціальне використання лісових ресурсів – з 2011 р.; збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду – до 2011 р.)	132,38	170,47	174,63	170,04	93,12	103,11	113,12	206,52	274,95	331,35	
Рентна плата за спеціальне використання води – з 2015 р. (Збір за спеціальне використання води – з 2011 р.; збір за спеціальне водокористування – до 2011 р.)	500,81	576,29	702,41	871,41	575,47	693,52	726,70	630,54	553,99	698,81	
Рентна плата за користування надрами – з 2015 р. (Плата за користування надрами – з 2011 р.; платежі за користування надрами – до 2011 р.), у тому числі:	501,08	1 000,43	1 139,65	1 301,81	1 238,79	1 520,46	13 020,23	18 199,08	36 989,61	39 699,14	
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин заальодержавного значення	516,07	988,13	1 129,08	1 290,38	1 201,95	1 464,67	961,08	1 283,76	2 834,76	3 001,24	
Плата за пошук та розвідку родовищ корисних копалин (до 2011 р.)	0,00091	0,0033	0,00061								
Рентна плата за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони	5,21	6,80	10,24	11,11	36,84	55,76	261,58	6,49	10,40	6,18	
Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати рентної плати за користування надрами (введено з 2011 р.)						0,034	-0,034	0,00006	0,00004	-0,000042	
Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (до 2011 р.)	0,22	0,25	0,33	0,32							
Розстрочені податкові зобов'язання НАК «Нафтогаз України» з платежів за користування надрами загальнодержавного значення, термін сплати яких настає у 2008 р.		5,24									
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти (з 2013 р.)							4 802,21	5 948,37	2 642,87	3 699,21	
Рентна плата за користування надрами для видобування природного газу (з 2013 р.)							5 167,25	8 655,84	29 262,24	31 270,82	
Рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату (з 2013 р.)							1 828,15	2 304,61	2 239,35	1 719,62	
Рентна плата за користування надрами для видобування бурштину (з 2016 р.)										2,09	
Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету (до 2011 р.)	785,29	621,37	606,50	584,71							

Продовж. табл. Д2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України – з 2015 р. (Збір за користування радіочастотним ресурсом України – з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)		86,70	91,34	148,72	479,47	773,56	840,49	938,42	1 338,18	1 985,28	2 068,48
Плата за використання інших природних ресурсів		1,47	1,36	1,18	0,89						
Рентна плата за транспортування, збори на паливно-енергетичні ресурси – 2015 р. (Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси – з 2011 р.; рентна плата – до 2011 р.; з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» в розділ «Податкові надходження»)		8 314,41	10 329,13	7 704,61	9 479,34	21 145,59	17 654,29	5 700,26	5 987,51	7 245,43	
Рентна плата за вуглеводні , що нарахована до 1 січня 2013 р. та рентна плата за транспортування – з 2015 р. (Рентна плата – з 2011 р.), у тому числі:		5 218,59	7 720,87	4 666,23	7 348,63	16 822,44	13 401,91	1 498,22	1 465,45	4 501,84	
<i>Рентна плата за нафту, що видобувається в Україні (до 2013 р.) (нарахована до 1 січня 2013 р. – з 2013 р.)</i>		3 615,67	4 412,82	2 459,90	3 553,94	8 295,84	5 315,79	46,29	0,07		
<i>Рентна плата за природний газ, що видобувається в Україні (до 2013 р.) (нарахована до 1 січня 2013 р. – з 2013 р.)</i>		729,94	1 127,00	1 177,73	2 460,66	3 080,54	3 483,97	187,80	0,77	-0,07	
<i>Рентна плата за газовий конденсат, що видобувається в Україні (до 2013 року) (нарахована до 1 січня 2013 р. – з 2013 р.)</i>		872,98	1 462,80	1 028,60	1 334,03	2 909,16	2 136,61	129,34	1,29	0,50	
Розстрочені податкові зобов'язання НАК «Нафтогаз України» з рентної плати за нафту, за природний газ, за газовий конденсат, що видобується в Україні, термін сплати яких настає у 2008 р.			718,25								
Рентна плата за транспортування (з 2016 р. – об'єднання рентних плат за транспортування), у тому числі:		3 095,80	2 608,28	3 038,39	2 130,72	2 536,91	2 465,54	1 134,78	1 463,33	4 501,41	1 294,44
<i>Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України (що нарахована до 1 січня 2016 р. – з 2016 р.) (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)</i>		2 278,38	2 131,14	2 023,84	1 910,05	2 319,16	2 293,36	935,44	1 284,27	3 369,37	1,1
<i>Рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними трубопроводами та нафтопродуктопроводами територією України (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)</i>		252,02	181,13	115,23	146,45	122,82	86,85	106,78	81,26	262,82	207,66
<i>Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України (з 2011 р. перенесено з розділу «Неподаткові надходження» до розділу «Податкові надходження»)</i>		80,21	86,83	65,17	74,22	94,93	85,33	92,56	97,80	869,22	1 085,68
Податкова заборгованість, розстрочені податкові зобов'язання НАК «Нафтогаз України» з рентної плати за транзитне транспортування природного газу, термін сплати яких настає у 2008 р. (з розділу «Неподаткові надходження»)		485,19	209,18	834,15							

Закінчення табл. Д2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Збори на паливно-енергетичні ресурси – з 2016 р. окремо від рентної плати (Збори у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, на природний газ для споживачів усіх форм власності – з 2011 р.) (нарахований до 1 січня 2016 р. – з 2016 р.)										
Податкові надходження	116 670,80	167 883,45	148 915,64	166 872,19	261 604,99	274 715,19	4 202,04	4 522,06	2 743,59	278,98
Неподаткові надходження	42 111,86	52 854,20	50 676,76	65 067,73	49 087,80	68 287,62	72 853,17	280 178,26	409 417,54	503 879,43
Усього надходжень	165 939,19	231 722,89	209 700,33	240 615,24	314 616,87	225 273,45	221 019,39	357 084,24	534 694,81	616 283,22
Разом рентних доходів (надходжень до бюджету)	10 342,55	12 790,38	10 477,71	12 887,67	23 826,53	20 788,03	20 498,72	26 361,82	47 049,25	44 371,19
Рентні доходи до доходів бюджету (%)	6,23	5,52	5,00	5,36	7,57	9,23	9,28	7,38	8,8	7,2

Джерело: розроблено на основі [61]

Таблиця ДЗ

Рентні надходження місцевих бюджетів 2007-2016 (млн. грн.)

Показники	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Податкові надходження	44 593,38	59 281,40	59 157,57	67 575,56	73 086,91	85 852,03	91 191,07	87 333,67	98 218,36	146 902,25
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів – з 2015 р. (Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів – з 2011 р. Збори за ... – до 2011 р.)	4 006,79	6 922,07	8 606,28	9 780,65	12 919,04	15 244,11	15 002,92	14 560,56	2 154,37	2 516,19
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів - з 2015 р. (Збір за спеціальне використання лісових ресурсів – з 2011 р.; збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду – до 2011 р.)	40,70	42,79	38,64	49,29	176,34	213,65	241,54	417,37	578,27	731,09
Рентна плата за спеціальне використання води – з 2015 р. (Збір за спеціальне використання води – з 2011 р.; збір за спеціальне водокористування – до 2011 р.)	6,82	8,17	9,50	12,23	594,87	693,52	748,23	634,47	554,16	699,00
Рентна плата за користування надрами – з 2015 р. (Плата за користування надрами – з 2011 р.; платежі за користування надрами – до 2011 р.), у тому числі:	69,98	189,76	195,40	179,25	1 445,16	1 751,14	1 205,12	1 421,37	1 018,67	1 081,67
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення	67,33	186,66	191,52	174,78	1 201,95	1 464,67	961,08	1 283,76	944,92	1 000,41
Рентна плата за користування надрами місцевого значення	2,65	3,10	3,88	4,47	6,74	7,90	8,65	8,79	8,96	10,53
Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	3 889,30	6 681,36	8 362,74	9 539,88	10 700,93	12 581,71	12 802,90	12 083,92	14 831,43	23 323,60
Податок на майно (плата за землю – з 2015 р. перенесено в податок на майно), у тому числі	1 579,69	2 190,36	2 582,89	2 783,68	2 924,05	3 210,96	2 950,04	2 776,41	3 558,76	7 060,97
Земельний податок з юридичних осіб	1 863,43	3 763,77	4 833,13	5 631,84	6 472,09	7 816,90	8 232,27	7 819,65	9 413,90	13 351,45
Орендна плата з юридичних осіб	138,74	196,26	231,98	267,59	312,54	403,42	416,09	384,91	501,10	1 032,27
Орендна плата з фізичних осіб	307,44	530,97	714,74	856,77	992,26	1 150,44	1 204,49	1 102,94	1 357,67	1 878,91
Плата за використання інших природних ресурсів (з 2011 р.)					1,73	4,10	5,14	3,43	3,27	4,42
Разом рентних доходів (надходжень до бюджетів)	4006,79	6922,07	8 606,28	9 780,65	12 919,04	15 244,11	15 002,92	14 560,56	16 985,80	25 839,79
Усього надходжень	107 050,49	137 455,26	134 559,43	159 397,11	181 530,37	225 273,45	221 019,39	231 702,01	294 460,23	366 143,12
Рентні доходи до доходів бюджетів (%)	3,74	5,04	6,40	6,14	7,12	6,77	6,79	6,28	5,77	7,06

Джерело: розроблено на основі [61]

Додаток Ж

Таблиця Ж1

Суверенні фонди добробуту світу (SWFs)

Регіон	Країна	Назва фонду	Дата створення	Активи, млрд. дол.,		Походження	Кількість населення млн. чол. США	Доходи на особу дол. США
				червень 2015	червень 2016			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Країни MENA – 19	Бахрейн	Холдингова компанія «Mumtakat»	2006	10,5	10,6	Нафта	1,32 2012	7 954
	Алжир	Фонд регулювання доходів	2000	50	7,6	Нафта та газ	38,1 2013	2 027
	Іран	Національний фонд розвитку Ірану	2011	62	91	Нафта та газ	76,42 2012	
	Ірак	Фонд розвитку Іраку	2003	18	0,9	Нафта	32,58 2012	
	Кувейт	Інвестиційний фонд Кувейту	1953	592	524	Нафта	3,37 2013	162 611
	Лівія	Лівійський інвестиційний фонд	2006	66	66	Нафта	6,0 2013	11 000
	Оман	Інвестиційний фонд Оману	2006	6	6	Нафта	2,846 2011	
	Оман	Державний генеральний резервний фонд	1980	13	18	Нафта та газ	2,846 2011	4 568
	Катар	Інвестиційний фонд Катару	2005	256	320	Нафта та газ	1,9 2013	134 737
	Палестина	Інвестиційний фонд Палестини	2003	0,8	0,8	Не товарний		
	Саудівська Аравія	Громадський інвестиційний фонд	2008	5,3	183	Нафта	29,2 2012	181 500
	Королівство Саудівська Аравія	Іноземні фонди SAMA	1952	757.2	514	Нафта	29,2 2012	26 110
	ОАЕ – Абу-Дабі	Інвестиційний фонд Абу-Дабі	1976	773	828	Нафта	0,921 2013	839 305
	ОАЕ – Абу-Дабі	Інвестиційна рада Абу-Дабі	2007	110	110	Нафта	0,921 2013	97 720
	Об'єднані Арабські Емірати	Інвестиційний фонд Еміратів	2007	15	34	Нафта	9,2 2012	1 630
	ОАЕ – Абу-Дабі	Міжнародна нафтова інвестиційна компанія	1984	66,3		Нафта	0,921 2013	74 267
	ОАЕ – Дубай	Інвестиційна корпорація Дубай	2006	183	200,5	Не товарний		
	ОАЕ – Абу-Дабі	Інвестиційна компанія «Mubadala»	2002	66,3	125	Нафта	0,921 2013	66 124
	ОАЕ – Рас-Аль-Хайма	Інвестиційний фонд Рас-Аль-Хайма	2005	1,2	1,2	Нафта		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Азіатсько-Тихоокеанський регіон – 18	Австралія	Фонд майбутнього Австралії	2006	95	99,4	Не товарний	23,02 2013	4 127
	Бруней	Інвестиційне агентство Брунею	1983	40	40	Нафта	0,409 2011	73 388
	Китай	Фонд розвитку Китай-Африка	2007	5	5	Не товарний	1,354 млрд. 2012	min
	Китай	Китайська інвестиційна корпорація	2007	746,7	813,8	Не товарний	1,354 млрд. 2013	484
	Китай	Національна рада фонду соціального забезпечення	2000	236	295	Не товарний		
	Китай	Інвестиційна компанія SAFE	1997	547	441	Не товарний	1,354 млрд. 2012	420
	Гонконг (Китай)	Інвестиційний портфель Валютного управління Гонконгу	1993	400,2	456,6	Не товарний	7,18 2013	55 738
	Індонезія	Державний інвестиційний фонд	2006	0,34		Не товарний	246,9 2012	
	Республіка Кірібаті	Резервний фонд вирівнювання доходів	1956	0,6	0,6	Фосфати / Риболовля	0,104 2010	5 604
	Південна Корея	Корейська інвестиційна корпорація	2005	84,7	108	Не товарний	50,0 2012	1 440
	Малайзія	Національний фонд «Khazanah»	1993	41,6	34,9	Не товарний	29,63 2013	1 367
	Монголія	Фонд фінансової стабільності	2011	0,3	0,3	Видобуток	2,796 2012	
	Нова Зеландія	Пенсійний фонд Нової Зеландії	2003	21,8	22,7	Не товарний	4,45 2013	4 899
	Папуа-Нова Гвінея	Суверенний фонд добробуту Папуа-Нової Гвінеї	2011			Газ		
	Сінгапур	Інвестиційна корпорація Уряду Сінгапуру	1981	344	359	Не товарний	5,3 2012	60 377
	Сінгапур	Холдинг «Temasek»	1974	193,6	197	Не товарний	5,3 2012	33 396
	Східний Тимор	Нафтовий фонд Тимор-Лешті	2005	16,6	16,6	Нафта та газ	1,176 2011	
	В'єтнам	Державна інвестиційна корпорація	2006	0,5	0,5	Не товарний		
Латинська Америка – 11	Болівія	Фонд «Fiprgo»	2012	1,2	1,2	Срібло, газ	10,67 2013	
	Бразилія	Суверенний фонд Бразилії	2008	5,3	0,5	Не товарний	201,0 2013	26
	Чилі	Соціально-економічний стабілізаційний фонд	2007	15,2	14,7	Мідь	17,2 2013	871
	Чилі	Пенсійний резервний фонд	2006	7,9	9,4	Мідь	17,2 2013	407
	Мексика	Мексиканський нафтовий фонд	2014			Нафта	116,2 2013	
	Мексика	Стабілізаційний фонд нафтових доходів Мексики	2000	6	6	Нафта	116,2 2013	52
	Панама	Панамський ощадний фонд	2012	1,2	1,2	Не товарний	3,802 2012	316
	Перу	Фінансовий стабілізаційний фонд	1999	9,2	7,9	Не товарний	30,38 2013	

Продовж. табл. Ж1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Тринідад і Тобаго	Фонд спадщини і стабілізації	2000	5,5	5,5	Нафта	1,23 2013	4.472
	Фолклендські острови (УК)	Резервний фонд нафти	2012	0,131		Нафта		
	Венесуела	Фонд макроекономічної стабілізації	1998	0,8	0,8	Нафта		
Північна Америка – 10	Канада – Альберта	Фонд спадщини Альберти	1976	17,5	13,4	Нафта	3,759 2013	4,655
	США Алабама	Трастовий фонд Алабами	1985	2,5	2,7	Нафта та газ	4,822 2012	
	США – Аляска	Постійний фонд штату Аляски	1976	53,9	54,8	Нафта	0,732 2012	70,682
	США – Луїзіана	Трастовий фонд якості освіти Луїзіани	1986	1,3	1,3	Нафта та газ	4,602 2012	239.03
	США – Нью-Мексика	Державна інвестиційна рада	1958	19,8	20,2	Нафта та газ		
	США – Північна Дакота	Фонд спадщини штату Північної Дакоти	2011	3,2	4,3	Нафта та газ	0,739 2014	4,327
	СШ – Техас	Постійний шкільний фонд Техасу	1854	37,7	37,7	Не товарний		
	США – Техас	Постійний університетський фонд	1876	17,2	17,3	Нафта та газ		
	США – Вайомінг	Постійний мінеральний трастовий фонд Вайомінгу	1974	5,6	7,3	Мінерали	0,576 2012	
	США – Вірджинія	Фонд майбутніх поколінь Західної Вірджинії	2014			Не товарний		
Тропічна Африка – 9	Ангола	Суверенний фонд Анголи	2012	5	4,6	Нафта	18,6 2013	269
	Ботсвана	Pula фонд	1994	5,7	5,7	Діаманти, мінерали	2,13 2013	3.243
	Екваторіальна Гвінея	Фонд майбутніх поколінь	2002	0,08	0,08	Нафта	0,757 2013	
	Габон	Суверенний фонд Республіки Габон	1998	0,38	0,4	Нафта	1,633 2012	
	Гана	Нафтовий фонд Гани	2011	0,45	0,45	Нафта	25,2 2013	17.86
	Мавританія	Національний фонд вуглеводних резервів	2006	0,3	0,3	Нафта		
	Маврикій	Суверенний фонд добробуту Маврикія		3		Нафта		
	Нігерія	Суверенний інвестиційний фонд Нігерії	2012	1,32	1,4	Нафта	174,5 2013	7.74
	Сенегал	Суверенний інвестиційний фонд Сенегалу FONSI	2012	1,0	1	Не товарний	13,73 2012	72.83
Європа – 7	Франція	Стратегічний інвестиційний фонд	2008	25,6		Не товарний	65,7 2012	
	Ірландія	Національний резервний пенсійний фонд	2001	27,4	21	Не товарний	4,78 2013	5,732
	Італія	Стратегічний фонд Італії	2011	6,0		Не товарний	60,92 2012	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Європа	Королівство Норвегія	Державний пенсійний фонд Норвегії	1990	882	922,11	Нафта	5,06 2013	174,308
	Росія	Російський фонд прямих інвестиційних	2011	13	13	Не товарний	143,3 2012	80
	Російська Федерація	Фонд національного добробуту	2008	79,9	72,2	Нафта	143,3 2012	
	Російська Федерація	Резервний фонд	2008	88,9	16,2	Нафта	143,3 2012	
Центральна Азія – 5	Азербайджан	Державний нафтовий фонд Азербайджану	1999	37,3	33,1	Нафта	9,4 2013	3,894
	Казахстан	АТ «Самрук-Казина»	2008	77,5	60,9	Не товарний		
	Казахстан	Національний фонд Казахстану	2000	77	64,7	Нафта, газ та мінерали	17,9 2014	
	Казахстан	Національна інвестиційна корпорація національного банку Казахстану	2012	2	2	Нафта		
	Туркменістан	Стабілізаційний фонд Туркменістану	2008			Нафта та газ	6,0 2012	

Джерело: розроблено на основі [70]

Таблиця Ж2

Динаміка розміру активів Суверенних фондів добробуту світу (SWFs)

Період	Загальні активи	Активи сировинних фондів (нафта та газ)		Активи несировинних фондів	
		млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
Грудень 2015	7430	4247	57,16	3183	42,84
Березень 2016	7373	4215	57,17	3158	42,83
Грудень 2016	7402	4221	57,02	3182	42,98
Березень 2017	7445	4239	56,93	3206	43,07

Джерело: розроблено на основі [70]

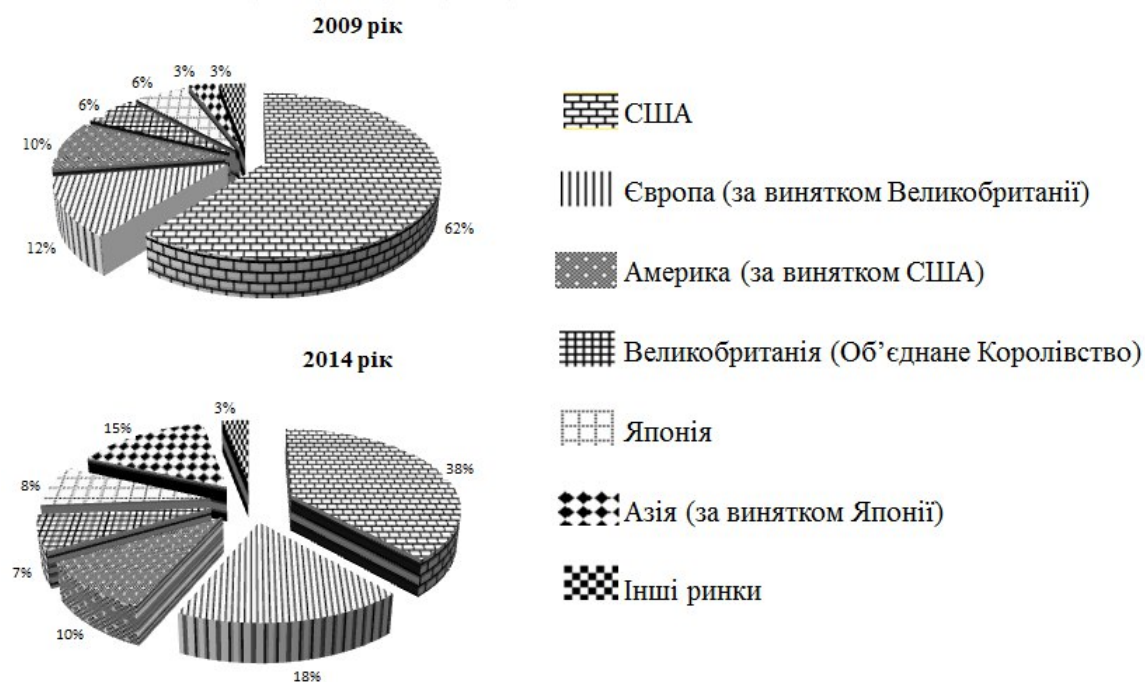

Рис. Ж1. Диверсифікація інвестицій ПФ штату Аляска
Джерело: розроблено на основі [83].

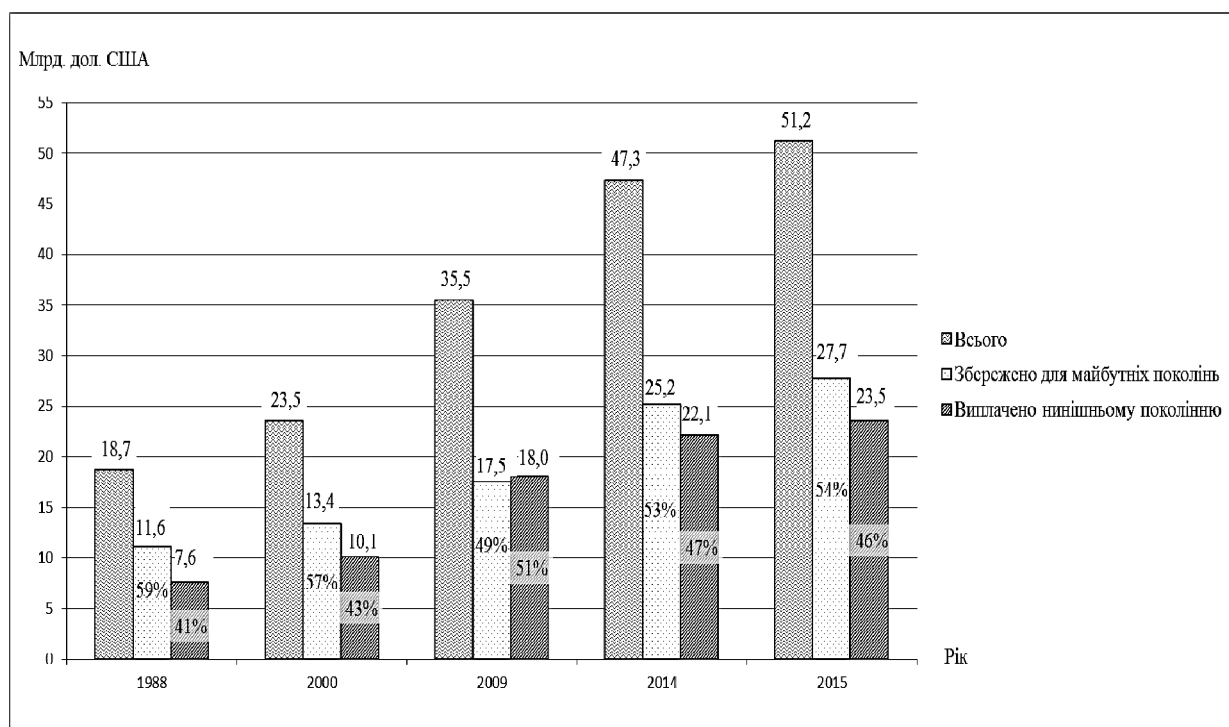

Рис. Ж2. Динаміка доходів ПФ штату Аляска та їх перерозподілу
Джерело: розроблено на основі [83].

**Калькулятор розрахунку дивіденду, що виплачується ПФ
штату Аляска (на прикладі 2015 року)**

Сума чистого доходу фонду за попередні п'ять років	2011 - \$2143 2012 - \$1568 2013 - \$2928 2014 - \$3531 2015 - \$2907 Разом: \$13077
Множення на встановлений законом 21% (визначення 21% від суми чистого доходу фонду за попередні п'ять років)	$\$13077 \times 21\% = \$ 2746$
Розподіл на 2 доход, що направляється на дивіденди	$\$ 2746 \times 2 = \$ 1,373.1$
Додаток залишку на початок періоду 2013 року	$\$ 1,373.1 + 11,6 = \$ 1,384.7$
Віднімання зобов'язань попереднього року, витрат і операцій дивідендної програми	$\$ 1,384.7 - 48.3 = \$ 1,336.4$
Віднімання резервів для виплати за попередній рік	$\$ 1,336.4 - 0,9 = \$ 1,335.5$
Розподіл за кількістю претендентів	$\$ 1335500000/644511 = \$ 2072,00$
Дивіденд (дол./особу.)	\$ 2072,00

Джерело: розроблено на основі [85]

**Динаміка розмірів щорічного дивіденду ПФ штату Аляска
впродовж 1982-2015 років**

Рік	Розмір дивіденду, дол.	Рік	Розмір дивіденду, дол.	Рік	Розмір дивіденду, дол.	Рік	Розмір дивіденду, дол.
1982	1000,00	1991	931,34	2000	1963,86	2009	1305,00
1983	386,15	1992	915,84	2001	1850,28	2010	1281,00
1984	331,29	1993	949,46	2002	1540,76	2011	1174,00
1985	404,00	1994	983,90	2003	1107,56	2012	878,00
1986	556,26	1995	990,30	2004	919,84	2013	900,00
1987	708,19	1996	1130,68	2005	845,76	2014	1884,00
1988	826,93	1997	1296,54	2006	1106,96	2015	2072,00
1989	873,16	1998	1540,88	2007	1654,00	Разом:	
1990	952,63	1999	1769,84	2008	2069,00	39099,41	

Джерело: розроблено на основі [80; 82]

Додаток 3

Таблиця 31

Порівняння варіантів міжбюджетного розподілу плати за користування надрами в законопроектах

Чинна редакція Бюджетного Кодексу	Пропонована редакція проекту Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України»	
	реєстр. № 3038	реєстр. № 3038-1
1	2	3
<p>Стаття 29. Склад доходів Державного бюджету (ДБ) України</p> <p>Частина 2. До доходів загального фонду ДБ України (з урахуванням особливостей, визначених пунктом 1 частини другої статті 67 Кодексу) належать:</p> <p>Пункт 5. 75 відсотків рентної плати (РП) за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду ДБ у повному обсязі)</p>		
Пункт 5. 75 відсотків РП;	Пункт 5. 75 відсотків РП ... (крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату)	Пункт 5. 90 відсотків РП ... (крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, яка зараховується до загального фонду ДБ у повному обсязі)
Відсутній	Підпункт 1. 95 відсотків РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату	Відсутній
<p>Стаття 64. Частина 1. До доходів загального фонду бюджетів міст республіканського та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, належать:</p> <p>Пункт 4. 25 відсотків РП за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що зараховується до міських бюджетів</p>		
Відсутній	Підпункт 1. 1,5 відсотка РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату	Підпункт 1. 5 відсотків РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр на території України, що зараховуються до районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, за місцем видобутку (місцезнаходженням) відповідних природних ресурсів
<p>Стаття 66. Частина 1. До доходів загального фонду обласних бюджетів належать:</p> <p>Пункт 4. 25 відсотків РП за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату)</p>		

Закінчення табл. 31

1	2	3
Відсутній	Підпункт 1. 1,5 відсотка РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату	Підпункт 1. 4 відсотки РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр на території України, що зараховуються до обласних бюджетів за місцем видобутку (місцезнаходженням) відповідних природних ресурсів
<p>Стаття 69. Частина 1. До доходів загального фонду бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів належать:</p> <p>Пункт 3. РП за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; РП за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; РП за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; РП за спеціальне використання лісових ресурсів (крім РП за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів - за місцем податкової реєстрації платника РП.</p>		
Відсутній	Підпункт 1. 2 відсотка РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату. Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних ділянок надр.	Підпункт 1. 1 відсоток РП за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр на території України, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцем видобутку (місцезнаходженням) відповідних природних ресурсів.

Джерело: розроблено на основі [41–43]

Таблиця 32

Розрахунок розподілу рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, у тому числі рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, відповідно до законопроектів № 3038, № 3038-1 (на прикладі Державного бюджету за 2015 рік)

Пропонована редакція проекту Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України»			
Показники			млн. грн.
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти			2642,9
Рентна плата за користування надрами для видобування природного газу			29262,2
Рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату			2 239,4
Всього			34144,5
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення – Державний бюджет (75%)			2834,8
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення – Місцевий бюджет (25%)			944,9
Всього			3779,7
Разом			37924,2
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату з надр континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони			10,4
реєстр. № 3038		реєстр. № 3038-1	
Розподіл РП за користування надрами для видобування			
корисних копалин загальнодержавного значення (крім РП... нафти, природного газу та газового конденсату)	нафти, газу та газового конденсату	корисних копалин загальнодержавного значення	крім РП ... нафти, природного газу та газового конденсату з надр континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони
Державний бюджет			
75% – 2834,8	95% – 32437,2	90% – 34122,4	100% – 10,4
35272,0		34132,8	
Місцевий бюджет			
25% – 944,9	5% – 1707,2	25% – 944,9; 10% – 3414,5	-
2652,1		4359,4	
Розподіл РП за користування надрами для видобування нафти, газу та газового конденсату Бюджети міст республіканського та обласного значення, районні бюджети, бюджети об'єднаних територіальних громад			
1,5% – 512,2		5% – 1707,2	
Обласні бюджети			
1,5% – 512,2		4% – 1365,8.	
Бюджети міст районного значення, сільських, селищних бюджетів			
2% – 682,9		1% – 341,5	

Джерело: розроблено на основі [42; 43; 45]

Наукове видання

Л. В. Проданова
К. Ю. Шерстюкова

**РОЗПОДІЛ І ПЕРЕРОЗПОДІЛ
ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Монографія

(українською мовою)

В авторській редакції

Підписано до друку 12.04.2019 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.

Умов. друк. арк. 15,81. Обл. вид. арк. 15,23

Тираж 100 прим.

Видавець ФОП Пономаренко Р.В.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

Серія ДК № 3863 від 19.08.2010 р.

18000, Україна, м. Черкаси, вул. Смілянська, 120/1,

тел./факс: (0472) 63-69-15, 50-30-03

e-mail: druk_r@ukr.net

www.everest.ck.ua

Віддруковано і виготовлено

в друкарні ФОП Пономаренко Р.В.,

18000, Україна, м. Черкаси, вул. Смілянська, 120/1,

тел./факс: (0472) 63-69-15, 50-30-03

Проданова Лариса Василівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування Черкаського державного технологічного університету. Закінчила економічний факультет Донецького національного університету в 1986 р.; здобула науковий ступень кандидата економічних наук в 1997 р.; присвоєно вчене звання доцента кафедри економічної теорії в 2001 р.; здобула науковий ступень доктора економічних наук в 2012 р. Виконавець спільного Європейського проекту TEMPUS/TACIS «Навчальний план з прикладної соціальної політики» Т-jer-10832-99 (Велика

Британія, Ірландія, Фінляндія) в 1999-2001 рр. Пройшла стажування: в 2016 р. – International Institute of Innovations «Science–Education–Development», Warsaw, Poland; в 2019 р. – Jesuit University Ignatianum in Krakow, Poland. Автор монографії «Економічне зростання й економічний розвиток: забезпечення сталості економічної системи», співавтор 10 монографій. Автор та співавтор близько 170 наукових і науково-методичних робіт в галузі економічної теорії і управління соціально-економічними процесами. Наукові інтереси: проблеми управління розвитком соціально-економічних систем, методологія економічної науки.

Шерстюкова Карина Юріївна – кандидат економічних наук, директор Маріупольського коледжу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Закінчила економічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в 1990 р.; здобула науковий ступень кандидата економічних наук в 2017 р. З 1990 р. працювала в МК ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського (викладач політичної економії), з 2017 р. – директор коледжу. В 2001 р. присвоєно вищу кваліфікаційну категорію, у 2004 р. –

педагогічне звання «викладач-методист». 2005-2017 рр. – голова циклової комісії соціально-економічних дисциплін, 2009-2017 рр. – очільник регіонального методичного об'єднання викладачів соціально-економічних дисциплін. У 2018 році пройшла стажування за програмою «The Community College Administrator Program» Державного департаменту США (штат Флорида) за підтримки Міністерства освіти і науки України. Автор та співавтор 30 наукових і науково-методичних робіт в галузі економічної теорії. Наукові інтереси: формування, розподіл і перерозподіл рентних доходів в національній економіці.